

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, ΠΕΡΙ ΑΚΑΤΑΛΗΠΤΟΥ, ΑΠΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ, ΠΡΟΣ ΑΝΟΜΟΙΟΥΣ *.

Λόγος πρῶτος.

α'. Τί τοῦτο; ὁ ποιμὴν οὐ πάρεστι, καὶ τὰ πρόβατα μετὰ πολλῆς εὐταξίας ἔστηκε. Καὶ τοῦτο τοῦ ποιμένου τὸ κατέρθωμα, τὸ μὴ μόνον παρόντος, ἀλλὰ καὶ ἀπόντος πᾶσαν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν τὰ ποίμνια. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἀλόγων, ὅταν ὁ πρὸς τὴν νομὴν ἐξάγων μὴ παρῆ, μένειν εἰσω τῶν σηκῶν ἀνάγκη τὰ πρόβατα, ἢ χωρὶς τοῦ ποιμαίνοντος τῆς μάνδρας προκύψαντα πολλὴν ὑπομένειν τὴν πλάνην· ἐνταῦθα δὲ οὐδὲν τοιοῦτον, ἀλλὰ καὶ μὴ παρόντος τοῦ ποιμαίνοντος πρὸς τὰς συνήθεις νομὰς μετὰ πολλῆς ἀπηρητήκατε τῆς εὐταξίας. Μᾶλλον δὲ καὶ ὁ ποιμὴν πάρεστιν, εἰ καὶ μὴ τῆ σαρκί, ἀλλὰ τῆ διαθέσει, εἰ καὶ μὴ τῆ παρουσίᾳ τοῦ σώματος, ἀλλὰ τῆ εὐταξίᾳ τοῦ ποιμνίου. Διὰ τοῦτο μᾶλλον αὐτὸν ἐκπλήττομαι καὶ μακαρίζω, ὅτι τσαύτην ὑμῖν β σπουδὴν ἐναποθέσθαι ἴσχυσεν. Καὶ γὰρ καὶ στρατηγὸν τότε μάλιστα θαυμάζομεν, ὅταν καὶ μὴ παρόντος αὐτοῦ τὰ στρατάπεδα εὐτακτῆ. Τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος ἐπὶ τῶν μαθητῶν ἐζητεῖ λέγων· *Ὅστε, ἀδελφοί μου γ, καθὼς πάντοτε ὑπηκούσατε, μὴ ὡς ἐν τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου. Διὰ τί Πολλῶ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου;* *Ὅτι παρόντος μὲν τοῦ ποιμαίνοντος, [445] κἂν ἐπέλθῃ λύκος τῆ ποίμνη, ῥῥῶδως ἀπελαύνεται τῶν προβάτων· μὴ παρόντος δὲ ἐν μέζονι τὰ ποίμνια ἀγωνίᾳ καθέσταναι ἀνάγκη, μηδενὸς ὄντος τοῦ αὐτὰ τειχίζοντος. Καὶ πρὸς τοῦτοις δὲ παρῶν μὲν μερίζεται μετ' αὐτῶν τοὺς ἐπὶ τῆ σπουδῆ μισθοὺς, μὴ παρῶν δὲ γυμνὸν ἀφήσιν αὐτῶν φαίνεσθαι τὸ κατέρθωμα. Ταῦτα καὶ ὁ διδάσκαλος εἰπὼν ὑμῖν διαλέγεται, καὶ ὅπου περ ἂν ἦ, νῦν ὑμᾶς δ καὶ τὸν ὑμέτερον φαντάζεται σύλλογον, καὶ οὐχ οὕτως τοὺς ἐκεῖ συγγινομένους αὐτῷ καὶ παρόντας, ὡς ὑμᾶς τοὺς ἀπόντας ὁρῶ νῦν.*

Οἶδα αὐτοῦ τὴν ἀγάπην τὴν ζέουσαν, τὴν πεπυρωμένην καὶ θερμὴν καὶ ἀκάθεκτον, ἣν κατὰ πολλοῦ τοῦ βάθους τῆς διανοίας ἐρρῶζωμένην ἔχει, καὶ μετὰ πολλῆς θεραπείας τῆς σπουδῆς. Καὶ γὰρ οἶδε σαφῶς ὅτι κεφάλαιον

* Collatae sunt hae homiliae cum codicibus Reg. 1819, 1933, 1960, 1963, 1964, 1975, 1979, 2900; Colb. 247, 5055; Coislin. 262.

^a Savil. et quatuor mss. καὶ τὰ θρέμματα μετὰ πάσης. Infra iidem πᾶσαν ἐπιδείκνυσθαι σπουδὴν. Infra alii χωρὶς τοῦ ποιμένου, alii χωρὶς τοῦ ποιμαίνοντος, sicque iidem variant in eadem voce duabus interpositis lineis. Infra haec, εἰ καὶ μὴ τῆ σαρκί, ἀλλὰ τῆ διαθέσει, desunt in Morel., sed habentur in Savil. et in maxima manuscriptorum parte.

^b Alii ἡμῖν, alii ὑμῖν.

^c Alii ἀγαπητοί μου.

^d Editi ἡμᾶς, et postea ἡμέτερον. Edit. Paulo post quatuor mss. καὶ συμπρόντας, ὡς ὑμᾶς.

αὕτη πάντων ἐστὶ τῶν ἀγαθῶν, καὶ ρίζα καὶ πηγή καὶ μήτηρ, καὶ ταύτης οὐκ οὐσίας τῶν ἄλλων ἡμεῖς ὄφελος οὐδὲν· αὕτη γὰρ ἐστὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου ἢ εἰκῶν, ὁ χαρακτήρ τῶν τοῦ Θεοῦ δούλων, τὸ γνῶρισμα τῶν ἀποστέλων· *Ἐν τούτῳ γὰρ γκώσσονται πάντες, φησὶν, ὅτι μαθηταὶ μου ἐστέ.* Ἐν τίνι, εἰπέ; ἄρα ἐν τῷ νεκροῦς ἐγείρειν, ἢ λεπροῦς καθαίρειν, ἢ δαίμονας ἀπελαύνειν; Οὐχί, φησὶν, ἀλλὰ πάντα ἐκεῖνα παραδραμῶν, *Ἐν τούτῳ γκώσσονται πάντες, φησὶν, ὅτι μαθηταὶ μου ἐστέ, ἐὰν ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.*

Ἐκεῖνα μὲν γὰρ τῆς ἀνωθεν χάριτός ἐστι δῶρα μόνης, τοῦτο δὲ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης σπουδῆς ἐστὶ τὸ κατέρθωμα. Τὸν δὲ γενναῖον οὐχ οὕτω τὰ ἀνωθεν διδόμενα δῶρα χαρακτηρίζειν εἴωθεν, ὡς τῶν οἰκειῶν πόνων τὰ κατορθώματα. Διόπερ οὐκ ἀπὸ τῶν σημείων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀγάπης γνωρίζεσθαι φησὶ τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ὁ Χριστός. Ταύτης γὰρ παρουσίας οὐδὲν μέρος φιλοσοφίας ἐλλείπει τῷ κεκτημένῳ, ἀλλ' ὀλόκληρον ἔχει καὶ παντελῆ καὶ ἀπηρητισμένην τὴν ἀρετὴν, ὡς περ οὖν ἀπούσης ἔρημός ἐστὶν ἀπάντων τῶν ἀγαθῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος αὐτὴν ἐπαίρει καὶ ὑψαί ε τῷ λόγῳ· μᾶλλον δὲ ὅσα ἂν εἴπη, οὐδέπω τῆς ἀξίας αὐτῆς ἐφικνεῖται.

β'. Τί γὰρ ἂν γένοιτο αὐτῆς ἴσον, ἢ τοὺς προφήτας συνέχει, καὶ τὸν νόμον ἅπαντα, καὶ ἢς ἀνευ οὐ πίστις, οὐ γνῶσις, οὐ μυστηρίων εἰδησις, οὐκ αὐτὸ τὸ μαρτύριον, οὐκ ἄλλο οὐδὲν τὸν κεκτημένον διασῶσαι δυνησεται; *Καὶ γὰρ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου, φησὶν, ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὄφελουμαι· καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν, ὅτι πάντων μεζῶν ἐστὶ, καὶ κορυφὴ τῶν ἀγαθῶν, παραδηλῶν ἔλαχεν·* *Εἴτε δὲ προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται· μένει δὲ πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μεζῶν δὲ πάντων ἐστὶν ἡ ἀγάπη.* Ἄλλὰ γὰρ οὐ τὸ τυχόν ἡμῖν ζήτημα ὁ περὶ τῆς ἀγάπης ἐπεισήγαγε λόγος. Τὸ μὲν γὰρ προφητεῖαν καταργηθῆναι καὶ παύσασθαι γλώσσας, χαλεπὸν αὐδὲν· εἰς καιρὸν γὰρ τὰ χαρίσματα ταῦτα τὴν ἑαυτῶν χρεῖαν παρασχόντα ἡμῖν, καὶ παυσάμενα παραβλάψαι τὸν λόγον οὐδὲν δυνησεται· ἰδοὺ γοῦν νῦν προφητεῖα οὐκ ἐστὶν, οὐδὲ γλωσσῶν χάρισμα, καὶ ὁ τῆς εὐσεβείας οὐδὲν ἐνεποδίσθη λόγος· τὸ δὲ καὶ γνῶσιν παύσασθαι, τοῦτο ἐστὶ τὸ ζητούμενον. Εἰπὼν γὰρ [446]· *Εἴτε προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, ἐπήγαγεν·* *Εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται.* Εἰ δὲ μέλλει ἡ γνῶσις παύεσθαι, οὐκ ἐπὶ τὸ βέλτιον, ἀλλ' ἐπὶ τὸ χεῖρον ἡμῖν προκόψει τὰ πρά-

^e Sic Savil. et multi mss. Savil. ἀνυψοῖ. Morel. et quidam alii αὐτὴν ἐπαινεῖ καὶ ὑψοῖ.

EJUSDEM DE INCOMPREHENSIBILI,

CONTRA ANOMŒOS, ABSENTE EPISCOPO.

HOMILIA PRIMA.

1. Quid est hoc? pastor abest, et tamen oves rectum ordinem apprime servant. Sane id quoque boni pastoris officium est, ut non tantum ipso presente, sed etiam absente, omnem ovile diligentiam exhibeat. Irrationabiles quippe oves, cum is, qui ad pascua educturus est, abest, intra septa manere necesse est; vel si absque pastore e caula prodierint, longe aberrant et vagantur: hic autem nihil hujusmodi, sed etiam absente pastore, ritu et ordine multo solita pascua adiiistis. Imo potius pastor adest, etsi non carne, saltem affectu¹; etsi non præsentiâ corporea, vel ipso saltem tam congruente gregis ordine. Ideoque magis illum admiror beatumque prædico, quod tantum vobis² studium indere potuerit. Nam exercitus ducem tum maxime suspicimus, cum etiam illo absente copiæ suam servant ordinem. Hoc et Paulus in discipulis querebat, cum diceret: *Itaque, fratres mei³, sicut semper obedistis, non ut in præsentiâ mei tantum; sed multo magis in absentia mea.* Quare *Multo magis in absentia mea* (*Philipp. 2. 12*)? Quia præsente pastore, etiam si lupo gregem invadat, facile procul ovibus repellitur, absente vero majus certamen inire gregem necesse est, nemine servante. Ad hæc autem pastor cum grege mercedem, si præsens sit, partitur; sin absit, totum gregi boni operis meritum relinquere videtur. His nos alloquitur et doctor noster, et ubicumque tandem sit, nos jam nostrumque cœtum mente revolvit, nec tam eos quibuscum jam præsens versatur quam nos absentes respicit.

Laus Flaviani. — Novi ferventem illius caritatem, igneam illam, ardentem atque insuperabilem, quam intimo animi alte defixam habet, magnoque studio colit. Probe quippe novit ipsam esse caput bonorum omnium, radicem, fontem et matrem, qua destitutis cæterorum nulla nobis utilitas. Hæc enim discipulorum Domini imago est, servorum Dei character, indicium apostolorum: *In hoc, inquit, cognoscent omnes*

¹ Hæc, *etsi non carne, saltem affectu*, desunt in Morel., sed habentur in Savil. et in maxima manuscriptorum parte.

² Alii, *nobis, alii, vobis.*

³ Alii, *dilecti mei.*

quod discipuli mei estis (*Joan. 13. 35*) : in quo, die mihi? num quod mortuos suscitatis, leprosos mundetis, aut demones expellatis? Minime, inquit, sed his omnibus prætermissis, *In hoc, inquit, cognoscent omnes quod discipuli mei estis, si vos invicem diligatis.*

Ad caritatem humana diligentia requiritur. — Illa quippe unius supernæ gratiæ dona sunt, hoc autem humanæ etiam diligentæ est opus. Generosum autem non tam cælitus data munera secernere solent, quam propriis laboribus edita opera: quare non a signis, sed a dilectione discipulos suos internosci Christus ait. Hæc enim præsente, nulla philosophiæ pars possidenti deficit; sed universam ille perfectamque virtutem obtinet, quemadmodum absente vacuum bonis omnibus est. Quapropter Paulus ipsam laudat verbisque extollit; imo quantumvis dixerit, non ad dignitatem ejus attingit.

2. Quid enim huic par esse possit, quæ prophetas totamque legem continet, et sine qua non fides, non scientia, non mysteriorum cognitio, non ipsum martyrium, non aliud quidpiam his potitum servare valeat? *Nam si tradidero, inquit, corpus meum ita ut ardeam, caritatem autem non habuero, nihil mihi prodest* (*1. Cor. 13. 3*). Et alibi rursum eam omnibus majorem, et bonorum esse caput ostendit dicens: *Sive prophetiæ evacuabuntur, sive linguæ cessabunt, sive scientia destruetur* (*Ibid. v. 8*): *Manent autem fides, spes et caritas, tria hæc; major autem omnibus est caritas* (*Ib. v. 13*). Sed non modicam nobis quæstionem hæc de caritate dicta inducunt: nam quod prophetiæ evacuentur et linguæ cessent, nihil indurum; cum enim hæc munera, postquam suum præstiterint usum, postea cessabunt, nihil verbo nocenti afferre poterunt, siquidem jam prophetia non est, non linguarum munus, et tamen pietatis verbum non impeditur.

Quomodo intelligatur illud, scientia destruetur. — Quod autem scientia destruetur, de illo quæstio movetur. Cum enim dixisset, *Sive prophetiæ evacuabuntur, sive linguæ cessabunt*, intulit, *Sive scientia destruetur.* Si autem futurum est ut scientia cesset, non in melius, sed in pejus res nostræ cedent: sine illa

quippe id quoque quod homines simus, amittamus : Deum enim, inquit, time, et mandata ejus observa : hoc est enim omnis homo (Eccl. 12. 13). Si itaque homo esse idem sit quod Deum timere, timor autem Dei ex scientia prodeat, scientiaque destruat, ut ait beatus Paulus, tunc funditus peribimus, cum scientia non erit, omniaque nostra defluent, ac brutis nihilo melioris erimus, imo multo peioris conditionis. Hac enim re una illis præstamus, ut in aliis omnibus corporeis ab iis longe superemur. Quid igitur est de quo loquitur Paulus, cum ait, *Scientia destruetur* ? Non de universali, sed de particulari quâdam scientia loquitur, destructionem vocans progressum in melius : ita ut particularis illa destructa, non amplius sit particularis, sed perfecta. Quemadmodum enim puerilis ætas destruitur, non deleta substantia, sed aucta statura et in virum perfectum evadente, sic et in scientia evenit. Parva, inquit, hæc non ultra parva erit, quando deinceps magna efficietur : sic intelligendum illud, *destruetur* : quod clarius in sequentibus explicavit. Ut enim, cum audis *destruetur*, non omnimodam destructionem esse putares, sed incrementum quoddam, et progressum in melius, postquam dixerat, *destruetur*, addidit : *Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus : cum autem venerit quod perfectum est, tunc evacuabitur quod ex parte est ; ita ut non ultra ex parte sit, sed perfectum. Itaque imperfectio ejus destruitur, ut non ultra sit imperfectum, sed perfectum. destructio igitur est complementum, et in majus augmentum.*

3. Atque animadvertite mihi Pauli prudentiam : non enim dixit, *Partem cognoscimus ; sed, Ex parte cognoscimus* (1. Cor. 13. 9), ostendens nos partis partem tenere. Fortasse audire optatis, quantam retineamus partem, quantamque relinquamus, et an majorem minoremve partem teneamus. Ut itaque discas te minorem tenere partem, et non tantum minorem, sed, ut ita dicam, centesimam, aut decies millesimam, audi quæ sequuntur : vel potius antequam vobis apostolicam vocem legamus, exemplum referam, quo vobis declaretur, ut exemplo fieri potest, quantum relictum sit, et quantum sit quod nunc retinemus. Quantum igitur discrimen est inter eam, quæ nobis in futuro dabitur, scientiam, et præsentem ? Quantum inter virum perfectum et lactentem : æquæ enim præstat præsentem futura scientia. Quod autem id verum sit, eaque sit illius præcellentia, Paulus iterum declarat : cum enim dixisset, *Ex parte cognoscimus, et vellet ostendere ex quanta parte, nosque brevissimam nunc tenere, intulit : Cum essem parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus, cogitabam ut parvulus ; cum autem factus sum vir, evacuavi quæ erant parvuli* (1b. v. 11) : cum statu parvuli præsentem scientiam, cum perfecti viri statu futuram comparans. Neque dixit, *Cum essem puer* : nam et duodecim annorum ¹ puer dicitur ; sed, *Cum essem parvulus*, id est, lactens et infans. Quod enim Scri-

ptura talem vocet infantem, audi Psalmum dicentem : *Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra ! Quoniam elevata est magnificentia tua super cælos : ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem* (Psal. 8. 2. 3). Vides jam parvulum pro lactente ubique vocari. Tum spiritu prospiciens futurorum hominum impudentiam, neque hoc uno contentus exemplo, secundum etiam ac tertium ad confirmationem addidit. Quemadmodum enim Moyses cum ad Judæos mitteretur, trium signorum indicium accipiebat (Exod. 5), ut si primo non crederent, secundi vocem audirent ; sin etiam hoc aspernarentur, tertio pudefacti prophetam reciperent : ita et hic tria ponit exempla ¹ ; primum ex parvulo, dum ait, *Cum essem parvulus, sapiebam ut parvulus* : secundum ex speculo, tertium ex ænigmate. Postquam dixerat enim, *Cum essem parvulus, intulit, Videmus ² autem nunc per speculum in ænigmate.* En quippe secundum exemplum infirmitatis præsentis : quodque imperfecta sit scientia, tertio probatur his verbis, *In ænigmate.* Namque parvulus multa quidem videt, audit et loquitur : nihil tamen dilucide vel videt, vel audit, vel loquitur : et sapit quidem, sed nihil integre. Ita et ego scio quidem multa, sed eorum non novi modum. Deum enim ubique esse novi, totum item ubique esse novi ; quomodo autem, nescio : sine principio, non genitum, sempiternum novi ; quomodo autem, nescio. Neque humana ratio capere valet, quomodo possit esse substantia, quæ nec a seipsa, nec ab alio quopiam esse acceperit. Scio ipsum genuisse Filium ; quomodo autem, ignoro : novi Spiritum ex ipso esse ; quomodo autem ex ipso sit, nescio. Cibos comedo ³ ; quo pacto autem dividantur in pituitam, sanguinem, humorem et bilim, ignoro. Hæc, quæ quotidie comedentes videmus, ignoramus tamen, et Dei substantiam curiose scrutamur ?

4. *Contra Anomæos loquitur.* — Ubi sunt igitur, qui se totam scientiam accepisse dicunt, quique tamen in barathrum ignorantiae delapsi sunt ? Nam qui nunc dicunt se totum accepisse, in futuro se omnimodo scientia vacuos constituunt. Ego quippe qui dico me ex parte cognoscere, etsi dicam hanc scientiam destructum iri, in melius ac perfectius progredior, utpote cum, destructa particulari scientia, perfectior accedat : ille vero qui dicit se totam, omnimodam et perfectam habere scientiam, et postea fatetur ipsam in futuro destructum iri, se scientia vacuum futurum esse declarat, cum hæc destruenda, nullaque alia perfectior inducenda sit : siquidem hæc secundum illos perfecta scientia est. Videtisne quo pacto, dum se totum hic habere contendunt, neque hic obtineant, atque illic se toto destituant ? Tantum scilicet malum est intra li-

¹ Alii post, *exempla*, addunt, *confirmans quod voluit ostendere.* In Morel. hæc, *confirmans quod voluit ostendere*, desiderantur.

² Duo Mss. habent : *Videmus vero nunc per speculum et ænigma. En habes utrumque exemplum tibi demonstrans quam imperfecta sit scientia ænigmati speculi et parvuli.*

³ *Cibos comedo*, et sequentia usque ad, *scrutamur ?* desunt in Morel., sed habentur in Savil. et in maxima manuscriptorum parte.

¹ Tres Mss., *decem annorum.*

γρατά· ἄνευ γὰρ ταύτης καὶ τὸ εἶναι ἄνθρωποι παντελῶς ἀπολοῦμεν· Τὸν γὰρ Θεὸν, φησὶ, φοβοῦ, καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ φύλασσε, ὅτι τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος· Εἰ τοίνυν τοῦτό ἐστιν ἄνθρωπος, τὸ φοβεῖσθαι τὸν Θεόν, τὸ δὲ φοβεῖσθαι τὸν Θεόν ἀπὸ γνώσεως γίνεται, ἡ δὲ γνώσις μέλλει καταργεῖσθαι, καθὼς ὁ Παῦλός φησι, τότε παντελῶς ἀπολούμεθα, γνώσεως οὐκ οὔσης, καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς δὲ πάντα οἰχῆσεται, καὶ τῶν ἀλόγων οὐδὲν ἄμεινον διακείσμεθα, ἀλλὰ πολλῶ χειρόν· Ἐν τούτῳ γὰρ πλεονεκτοῦμεν αὐτῶν, ὡς τοῖς γε ἄλλοις ἅπασιν τοῖς σωματικοῖς ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος αὐτοῖς νικώμεθα· Τί οὖν ἐστὶν ὃ φησὶν ὁ Παῦλος, καὶ περὶ τίνος, ὅτι Ἡ γνώσις καταργηθήσεται; Οὐ περὶ τῆς παντελοῦς, ἀλλὰ περὶ τῆς μερικῆς τοῦτό φησι, κατάργησιν τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον πρόδοον λέγων, ὡς τὴν μερικὴν καταργουμένην μηκέτι εἶναι μερικὴν ^a, ἀλλὰ τελείαν· Καθάπερ γὰρ ἡ ἡλικία τοῦ παιδίου καταργεῖται, οὐκ ἀφανιζομένης τῆς οὐσίας, ἀλλ' αὐξανομένης τῆς ἡλικίας, καὶ εἰς ἀνδρᾶ τέλειον ἐκδαινούσης· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς γνώσεως γίνεται· Ἡ μικρὰ, φησὶν, αὕτη οὐκέτι ἂν εἴη μικρὰ, διὰ τῶν ἐξῆς γενομένη μεγάλη· τοῦτο ἐστὶ τὸ, καταργεῖται· καὶ τοῦτο διὰ τῶν ἐξῆς σαφέστερον ἡμῖν ἐδήλωσεν· Ἴνα γὰρ ἀκούσας ὅτι καταργεῖται, μὴ κατάλυσιν παντελῆ νομίσης εἶναι, ἀλλ' αὐξησὶν τινα καὶ πρὸς τὸ βέλτιον ἐπίδοσιν, εἰπὼν καταργεῖται, ἐπήγαγεν· Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκωμεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν· ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται· ὡς μηκέτι εἶναι αὐτὸ ἐκ μέρους, ἀλλὰ τέλειον· Ὅστε τὸ ἀτελὲς αὐτοῦ καταργεῖται, ὡς μηκέτι εἶναι ἀτελὲς, ἀλλὰ τέλειον· Ἡ τοίνυν κατάργησις αὕτη πλήρωσις ἐστὶ, καὶ πρὸς τὸ μείζον ἐπίδοσις.

γ· Καὶ σκόπει μοι τὴν τοῦ Παύλου σύνεσιν· οὐ γὰρ εἶπε, μέρος γινώσκωμεν, ἀλλ', Ἐκ μέρους γινώσκωμεν, δηλῶν ὅτι τοῦ μέρους μέρος κατέχομεν· Τάχα ἐπιθυμεῖτε ἀκοῦσαι, καὶ πόσον μέρος κατέχομεν, καὶ πόσον ὑπολείπεται, καὶ πότερον τὸ πλεόν ἢ τὸ ἔλαττον κατέχομεν· Οὐκοῦν ἵνα μάθῃς ὅτι τὸ ἔλαττον κατέχεις, καὶ οὐχ ἀπλῶς τὸ ἔλαττον, ἀλλ' ὡς ἂν εἴποι τις τὸ ἑκατοστὸν ἢ τὸ μυριοστὸν, ἀκουσον τῶν ἐξῆς· μάλλον δὲ πρὶν ἢ τὴν ἀποστολικὴν ὑμῖν ἀναγνῶναι φωνὴν, ὑπόδειγμα ἐρῶ δυνάμενον ὑμῖν παραστῆσαι, ὡς ἐξ ὑποδείγματος δυνατὸν, πόσον ^b ὑπολείπεται, καὶ πόσον ἐστὶν ὃ κατέχομεν νῦν· Πόσον τοίνυν ἐστὶ τὸ μέσον τῆς μελλούσης ἡμῖν δοθήσεσθαι γνώσεως, καὶ τῆς παρούσης νῦν; Ὅσον ἀνδρὸς τελείου πρὸς παῖδα θηλάζοντα τὸ μέσον· τοσαύτη γὰρ τῆς μελλούσης γνώσεως πρὸς τὴν παρούσαν ἡ ὑπεροχὴ· Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν ἀληθὲς, καὶ τοσοῦτον ἐκείνη ταύτης μείζων ἐστὶν, αὐτὸς λεγέτω πάλιν ὁ Παῦλος· Εἰπὼν γὰρ, Ἐκ μέρους γινώσκωμεν, καὶ βουλόμενος δείξαι ^c ἐκ πόσου μέρους, καὶ ὅτι τὸ βραχύτατον νῦν κατέχομεν, ἐπήγαγεν· Ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος [447] ἐφρόνου, ὡς νήπιος ἐλογιζόμενος· ὅτε δὲ γέγονα ἀνὴρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου· νηπίου μὲν ἔξει τὴν παρούσαν γνώσιν, ἀνδρὸς δὲ τελείου τὴν γνώσιν τὴν μέλλουσαν παραβάλλων· Καὶ οὐκ εἶπεν, Ὅτε

ἤμην παῖς· παῖς γὰρ καὶ ὁ δωδεκάετης ^d λέγεται ἀλλ', Ὅτε ἤμην νήπιος, τὴν ὑπομάζιον καὶ ἐτι γαλακτοτροφούμενον καὶ θηλάζοντα ἡμῖν ἐμφαίνων· Ὅτι γὰρ ἡ Γραφή τοῦτόν φησι νήπιον, ἀκουσον τοῦ ψαλμοῦ λέγοντος· Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ δνομά σου ἐν πάση τῇ γῆ· ὅτι ἐπήρθη ἡ μεγαλοπρέπειά σου ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν· ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω τὸν αἶνον· Ὅρᾳς ὅτι τὸν νήπιον πανταχοῦ τὴν θηλάζοντα καλεῖ; Εἶτα τῷ πνεύματι προορῶν τῶν μελλόντων ἀνδρῶν τὴν ἀναισχυντίαν, οὐχὶ τῷ ἐνὶ παραδείγματι τούτῳ μόνον ἠρκέσθη, ἀλλὰ καὶ δευτέρῳ καὶ τρίτῳ τοῦτο βέβαιον ἡμῖν ἐποίησε· Καθάπερ γὰρ ὁ Μωϋσῆς πρὸς Ἰουδαίους ἀποστελλόμενος τριῶν σημείων ἐλάβανεν ἀπόδειξιν, ἵνα, ἐὰν ἀπιστήσωσι τῷ προτέρῳ, τῆς τοῦ δευτέρου φωνῆς ἀκούσωσι, ἂν δὲ καὶ ταύτης καταφρονήσωσι, τὸ τρίτον αἰσχυνθέντες καταδέξωνται τὸν προφήτην· οὕτω καὶ οὗτος τρία τίθησιν ὑποδείγματα· ἐν μὲν ^e τὸ τοῦ παιδίου, λέγων, Ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐφρόνου· δευτέρον τὸ τοῦ ἐσόπτρου· καὶ τρίτον τὸ τοῦ αἰνίγματος· Εἰπὼν γὰρ, Ὅτε ἤμην νήπιος, ἐπήγαγε· Βλέπομεν νῦν δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι· Ἴδου γὰρ δευτέρον ὑπόδειγμα τῆς παρούσης ἀσθενείας, καὶ τοῦ ἀτελῆ τὴν γνώσιν εἶναι· τρίτον πάλιν τὸ Ἐν αἰνίγματι· Καὶ γὰρ τὸ παιδίον ὄρᾳ μὲν πολλὰ καὶ ἀκούει καὶ φθέγγεται, τρανὸν δὲ οὐδὲν οὔτε ὄρᾳ, οὔτε ἀκούει, οὔτε φθέγγεται· καὶ φρονεῖ μὲν, οὐδὲν δὲ διηρθρωμένον· Οὕτω καὶ ἐγὼ οἶδα μὲν πολλὰ, οὐκ ἐπίσταμαι δὲ αὐτῶν τὸν τρόπον· Ὅτι μὲν γὰρ πανταχοῦ ἐστὶν ὁ Θεὸς οἶδα, καὶ ὅτι ὅλως ἐστὶ πανταχοῦ οἶδα· τὸ δὲ πῶς οὐκ οἶδα· ὅτι ἀναρχὸς ἐστὶ καὶ ἀγέννητος καὶ ἀίδιος, οἶδα· τὸ δὲ πῶς οὐκ οἶδα· οὐ γὰρ δέχεται λογισμὸς εἰδέναι πῶς οἶόν τε οὐσίαν εἶναι, μήτε παρ' ἑαυτῆς μήτε παρ' ἑτέρου τὸ εἶναι ἔχουσαν· Οἶδα ὅτι ἐγέννησεν Ἰῶν, τὸ δὲ πῶς ἀγνοῶ· οἶδα ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ πῶς ἐξ αὐτοῦ οὐκ ἐπίσταμαι· βρώματα ἐσθίω ^f, τὸ δὲ πῶς μερίζονται εἰς φλέγμα, εἰς αἷμα, εἰς χυμὸν, εἰς χολήν, ἀγνοῶ· Ταῦτα ἅπερ βλέπομεν καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐσθίοντες ἀγνοοῦμεν, καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ πολυπραγμονοῦμεν;

δ· Ποῦ τοίνυν εἰσὶν οἱ τὸ πᾶν ἀπειληφέναι τῆς γνώσεως λέγοντες, οἱ πρὸς τὸ βάραθρον τῆς ἀγνωσίας καταπεσόντες; Οἱ γὰρ κατὰ τὸ παρὸν λέγοντες ἀπειληφέναι τὸ πᾶν, εἰς τὸ μέλλον ἐρήμους ἑαυτοῦς τῆς παντελοῦς καθιστώσι γνώσεως· Ἐγὼ μὲν γὰρ ὃ λέγων, ὅτι ἐκ μέρους γινώσκω, κἂν εἴπω, ὅτι καταργεῖται ἡ γνώσις αὕτη, πρὸς τὸ βέλτιον καὶ τελειότερον ὁδεύω, καταργηθείσης τῆς μερικῆς καὶ γενομένης τελειότερας· ἐκεῖνος δὲ ὃ λέγων παντελῆ καὶ ὀλόκληρον καὶ τελείαν ἔχειν τὴν γνώσιν, εἶτα ὁμολογῶν αὐτὴν καταργεῖσθαι ἐν τῷ μέλλοντι, ἔρημον ἑαυτὸν ἀποφαίνει [448] τῆς γνώσεως, ταύτης μὲν καταργουμένης, ἑτέρας δὲ τελειότερας οὐκ ἐπεισαγομένης· εἶπερ αὕτη ἐστὶ κατ' αὐτοῦς ἡ τελεία· Ὅρατε πῶς φιλονεικοῦντες ἐνταῦθα τὸ πᾶν ἔχειν, οὔτε τὸ ἐνταῦθα ἔχουσι, καὶ ἐκεῖ τοῦ παντὸς ἑαυτοῦς ἐκβάλλουσι;

^d Tres mss. et Sav. καὶ ὁ δεκαέτης.

^e Alii ὑποδείγματα βεβαιῶν ὃ ἐσπούδασε δεῖξαι, ἐν μὲν. In Morel. hæc, βεβαιῶν ὃ ἐσπούδασε δεῖξαι, desiderantur. Paulo post duo mss. βλέπομεν δὲ ἄρτι δι' ἐσόπτρου καὶ αἰνίγματος· Ἴδου ἀμφοτέρω ἔχεις τὰ ὑποδείγματα τὰ δηλούντά σοι τοῦ (sic) ἀτελῆ εἶναι τὴν γνώσιν τοῦ αἰνίγματος τοῦ ἐσόπτρου, καὶ τοῦ νηπίου.

^f Βρώματα ἐσθίω, et sequentia usque ad πολυπραγμονοῦμεν desunt in Morel., sed habentur in Savil. et in maxima manuscriptorum parte.

^a Unus codex πρόδοον καλῶν, ὡς τῆς μερικῆς καταργουμένης, μηκέτι εἶναι μερικὴν.

^b Savil. παραστῆσαι, ὡς ἐξ ὑποδείγματος δυνατὸν, αὐτὸ τοῦτο τὸ ζητούμενον, καὶ δείξει πόσον.

^c Quatuor mss. et Savil. διδάξει.

Τοσοῦτόν ἐστι κακὸν τὸ μὴ μένειν εἰσω τῶν ὄρων ὧν ἐξ ἀρχῆς ἔταξεν ἡμῖν ὁ Θεός. Οὕτω καὶ ὁ Ἀδὰμ ἐλπίδι πλείονος τιμῆς καὶ τῆς οὐσίας ἐξέπεσεν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν φιλαργύρων γίνεται· πολλοὶ πολλάκις μειζόνων ἐπιθυμοῦντες καὶ τὰ παρόντα ἀπώλεσαν· οὕτω καὶ οὗτοι προσδοκῶντες ἐνταῦθα τὸ πᾶν ἔχειν, καὶ τοῦ μέρους ἐξέπεσον. Διὸ παραινῶ φεύγειν αὐτῶν τὴν μανίαν· μανίας γὰρ ἐσχάτης φιλονεικεῖν^α εἰδέναι τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ Θεός. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι μανίας ἐσχάτης τοῦτο, ἀπὸ τῶν προφητῶν ὑμῖν τοῦτο ποιήσω φανερόν· οἱ γὰρ προφήται οὐ μόνον τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ἀγνοοῦντες φαίνονται, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ πόση τίς ἐστὶν ἀποροῦσι· καίτοι γε οὐχ ἡ οὐσία ἀπὸ τῆς σοφίας, ἀλλ' ἡ σοφία ἐκ τῆς οὐσίας. Ὅταν δὲ μὴδὲ ταύτην δύνωνται καταλαμβάνειν οἱ προφήται μετ' ἀκριθείας, πόσης ἂν εἴη μανίας τὸ τὴν οὐσίαν αὐτὴν νομίζειν δύνασθαι τοῖς οἰκείοις ὑποβάλλειν λογισμοῖς; Ἀκούσωμεν τοίνυν τί φησὶν ὁ προφήτης περὶ αὐτῆς· *Ἐθαυμαστώθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ. Μᾶλλον δὲ ἀνωτέρω τὸν λόγον ἀγάγωμεν. Ἐξομολογήσομαι σοι, ὅτι φοβερῶς ἐθαυμαστώθης. Τί ἐστι φοβερῶς; Πολλὰ θαυμάζομεν νῦν, ἀλλ' οὐ μετὰ φόβου, οἷον κίωνων κάλλη, τύπων ζωγραφίας^β, ἀνθησωμάτων· θαυμάζομεν πάλιν τῆς θαλάσσης τὸ μέγεθος, καὶ τὸν ἀπειρον βυθὸν, ἀλλὰ μετὰ φόβου, ὅταν πρὸς τὸ βάθος κατακύψωμεν. Οὕτω τοίνυν καὶ ὁ προφήτης πρὸς τὸ ἀπειρον καὶ ἀχανὲς πέλαγος τῆς τοῦ Θεοῦ κατακύψας σοφίας, καὶ ἰλιγγιάσας, μετὰ φόβου πολλοῦ θαυμάσας ἀνεχώρησε βοῶν καὶ λέγων· *Ἐξομολογήσομαι σοι ὅτι φοβερῶς ἐθαυμαστώθης· θαυμάσια τὰ ἔργα σου· καὶ πάλιν· Ἐθαυμαστώθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ, ἐκραταιώθη, οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν.**

Ὅρα εὐγνωμοσύνην οἰκέτου· *Εὐχαριστῶ σοι, φησί, διὰ τοῦτο, ὅτι ἀκατάληπτον ἔχω Δεσπότην· οὐ περὶ οὐσίας ἐνταῦθα λέγων· ἐκεῖνο μὲν γὰρ ὡς ὠμολογημένον ἀκατάληπτον εἶναι παρήκε· περὶ δὲ τοῦ πανταχοῦ παρεῖναι τὸν Θεὸν ταῦτά φησι, δεικνύς ὅτι οὐδὲ αὐτὸ τοῦτο οἶδε, πῶς πανταχοῦ πάρεστιν. Ὅτι γὰρ περὶ τούτου φησὶν, ἄκουε τῶν ἐξῆς· *Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ ἐκεῖ εἶ· ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ἄδην, πάρει.* Εἶδες πῶς πανταχοῦ πάρεστιν; Ἀλλ' ὁ προφήτης οὐκ οἶδεν, ἀλλ' ἰλιγγιάσας καὶ ἀπορεῖ καὶ φοβεῖται μόνον^γ εἰς νοῦν αὐτὸ λαθῶν; Πῶς οὖν οὐκ ἐσχάτης ἀνοίας τοὺς τοσοῦτον ἀπέχοντας τῆς ἐκεῖνου χάριτος αὐτὴν τοῦ Θεοῦ πολυπραγμονεῖν τὴν οὐσίαν; Καίτοι οὗτός ἐστιν ὁ προφήτης ὁ λέγων· *Τὰ ἀδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας σου ἐδήλωσάς μοι ἀλλ' ὅμως τὰ ἀδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας αὐτοῦ μαθὼν, περὶ αὐτῆς φησὶ ταύτης, ὅτι ἀπειρός τίς ἐστὶ καὶ ἀκατάληπτος. Μέγας γὰρ ὁ Κύριος, φησί, καὶ [449] μεγάλη ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, τουτέστιν, οὐκ ἔστι κατάληψις. Τί λέγεις; ἡ σοφία ἀκατάληπτος τῷ προφήτῃ, καὶ ἡ οὐσία ἡμῖν καταληπτὴ; Ἄρα οὐ φανερά αὕτη ἡ μανία; ἡ μεγαλωσύνη αὐτοῦ οὐκ ἔχει πέρας, καὶ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ περιγράφεις;**

ε'. Ταῦτα καὶ ὁ Ἡσαΐας φιλοσοφῶν ἔλεγε· *Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται;* Οὐκ εἶπε· *Τίς διηγείται, ἀλλὰ,*

^α Duo mss. μανίαν γὰρ ἐγωγε οἶμαι ἐσχάτην τὸ φιλονεικεῖν.

^β Morel. et quidam mss. τύπων ζωγραφίας, Savil. et alii τῶν ζωγραφίαν. Paulo post quidam mss. θαλάσσης τὸ πέλαγος καὶ τόν.

^γ Savil. et quidam mss. καὶ διαπορεῖ καὶ θαυθεῖται μόνον.

*Τίς διηγήσεται, καὶ τὸ μέλλον ἀπέκλεισε. Καὶ ὁ μὲν Δαυὶδ φησὶν· Ἐθαυμαστώθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ· ὁ δὲ Ἡσαΐας οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ μόνον φησὶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πάσης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀποκεκλείσθαι τὴν διήγησιν ταύτην. Ἀλλ' ἴδωμεν, μήποτε ὁ Παῦλος οἶδεν, ἅτῃ δὴ μειζονος ἀπολελαυκῶς χάριτος· αὐτὸς μὲν οὖν ἐστὶν ὁ λέγων· *Ἐκ μέρους γινώσκωμεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν.* Καὶ οὐκ ἐνταῦθα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ οὐ περὶ οὐσίας, ἀλλὰ περὶ σοφίας καὶ αὐτὸς διαλεγόμενος τῆς ἐν τῇ προνοίᾳ φαινομένης, οὐ τῆς καθόλου λέγω, καθ' ἣν ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων καὶ τῶν ἄνω προνοεῖ δυνάμεων, ἀλλ' ἐκεῖνο τῆς προνοίας τὸ μέρος ἐξετάζων, καθ' ὃ προνοεῖ τῶν ἐν τῇ γῆ ἀνθρώπων, καὶ ταύτην αὐτῆς πάλιν μέρος. Οὐδὲ γὰρ αὐτὴν ὅλην ἐξετάζει, καθ' ἣν ἀνατέλλει τὸν ἥλιον, καθ' ἣν ψυχὰς ἐμπνεῖ, καθ' ἣν σώματα διαπλάττει, καθ' ἣν τρέφει τοὺς ἐπὶ γῆς ἀνθρώπους, καθ' ἣν συγκρατεῖ^δ τὸν κόσμον, καθ' ἣν τὰ ἐτησίους δίδωσι τροφάς· ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἀφείρας, καὶ μικρὸν τι μέρος ἐξετάσας τῆς προνοίας αὐτοῦ, καθ' ὃ τοὺς μὲν Ἰουδαίους ἐξέβαλε, τοὺς δὲ ἐξ ἐθνῶν εἰσεδέξατο, καὶ πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ μικρὸν μέρος, ὡσπερ πρὸς πέλαγος ἄπειρον ἰλιγγιάσας, καὶ βάθος ἰδὼν ἀχανὲς ἀπεπήδησεν εὐθέως, καὶ μέγα ἀνεβόησεν εἰπὼν· *Ὁ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ, ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ.* Οὐκ εἶπεν, *Ἀκατάληπτα, ἀλλ' Ἄνεξερεύνητα.* Εἶδὲ ἐρευνηθῆναι οὐ δύναται, πολλῷ μᾶλλον καταληφθῆναι ἀδύνατον. Καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ. Αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἀνεξιχνίαστοι καὶ αὐτὸς καταληπτὸς; εἰπέ μοι. Καὶ τί λέγω περὶ τῶν ὁδῶν; τὰ ἔπαθλα τὰ ἀποκείμενα ἡμῖν ἀκατάληπτα. Ὁφθαλμὸς γὰρ αὐτὰ οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ δωρεὰ αὐτοῦ ἀνεκδιήγητος· Χάρις γὰρ τῷ Θεῷ, φησὶν, ἐπὶ τῇ ἀνεκδιήγητῳ αὐτοῦ δωρεᾷ, καὶ ἡ εἰρήνη αὐτοῦ ὑπερέχει πάντα νοῦν. Τί λέγεις; τὰ κρίματα αὐτοῦ ἀνεξερεύνητα, αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἀνεξιχνίαστοι, ἡ εἰρήνη ὑπερέχει πάντα νοῦν, ἡ δωρεὰ ἀνεκδιήγητος, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν οὐκ ἀνέβη ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου; ἡ μεγαλωσύνη πέρας οὐκ ἔχει, ἡ σύνεσις ἀριθμὸν οὐκ ἔχει, πάντα ἀκατάληπτα, καὶ αὐτὸς μόνος καταληπτὸς. Καὶ ποῖαν οὐκ ἂν ἔχοι τοῦτο μανίας ὑπερβολὴν; Καὶ εἶχε τὸν αἰρετικόν· μὴ ἀφῆς ἀναχωρῆσαι· εἰπέ· Τί φησὶν ὁ Παῦλος; *Ἐκ μέρους γινώσκωμεν.* Οὐ περὶ τῆς οὐσίας τοῦτο λέγει, φησὶν, ἀλλὰ περὶ τῶν οἰκονομιῶν. Μάλιστα μὲν, εἰ καὶ περὶ τῶν οἰκονομιῶν ἦν ὁ λόγος, ἐπλείονος ἡμῖν περιουσίας καὶ οὕτω τὰ νικητήρια· εἰ γὰρ αἱ οἰκονομίαι ἀκατάληπτοι, πολλῷ μᾶλλον αὐτός· ὅτι ἐνταῦθα οὐ περὶ τῶν οἰκονομιῶν φησὶν, ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ἄκουσον τῶν ἐξῆς· [450] εἰπὼν γάρ· *Ἐκ μέρους γινώσκωμεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν· ἐπήγαγεν· Ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθη.* Ὑπὸ τίνος οὖν ἐπεγνώσθη; ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἢ ὑπὸ τῶν οἰκονομιῶν; Ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δηλονότι· τοῦτον οὖν καὶ ἐκ μέρους γινώσκει. Ἐκ μέρους δὲ εἶπεν, οὐχ ὅτι τὸ μὲν αὐτοῦ τῆς οὐσίας γινώσκει, τὸ δὲ ἀγνοεῖ (ἀπλοῦς γὰρ ὁ Θεός)· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲ*

^δ Alii ὅρα πῶς τὸ μέλλον ἀπέκλεισε τὴν διήγησιν· καὶ ὁ μὲν.

^ε Unus habet συγκρατεῖ.

mites non manere, quos a principio constituit nobis Deus. Sic et Adam spe amplioris, quem habebat honorem perdidit. Idipsum et avaris accidit: multi sæpe majora cupientes, præsentia amiserunt. Eodem modo et isti dum se totum hic assequi posse sperant, parte quoque illa excidunt. Quamobrem hortor eorum insaniam fugiatis: extremæ quippe insaniam est contendere¹, quid Deus substantia sit se probe scire. Ut autem scias id extremæ dementiæ esse, a prophetis demonstrabo. Prophetæ quippe non modo quid substantia sit ignorare videntur, sed et de sapientia ejus, quanta scilicet sit, hærent: quamquam non a sapientia substantia, sed a substantia sapientia sit. Cum autem ne hanc quidem prophetæ accurate capere possint, quantæ dementiæ fuerit existimare quempiam se posse ipsam substantiam propriis subjicere ratiociniis? Audiamus igitur quid de illa propheta dicat: *Mirabilis facta est scientia tua ex me (Psal. 138. 6)*. Vel potius altius sermonem repetamus: *Confitebor tibi quia terribiliter magnificatus es (Ib. v. 14)*. Quid est illud, *terribiliter*? Multa nunc miramur, sed non cum timore; verbi gratia columnarum pulchritudinem, figurarum picturam², flores corporum: miramur item maris magnitudinem, immensosque gurgites, sed cum timore quando profunditatem ejus inspicimus. Sic itaque propheta in vastum et immensum Dei sapientiæ pelagus inspiciens, ceu vertigine captus, cum timore magno stupens recessit clamans, *Confitebor tibi, quia terribiliter magnificatus es, mirabilia opera tua; ac rursum, Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, et non potero ad eam (Ib. v. 6)*.

Non substantia Dei tantum, sed etiam sapientia ejus Prophetis incomprehensibilis. — Vide gratum famuli animum: Ideo gratias tibi ago, inquit, quia incomprehensibilem habeo Dominum. Non de substantia hic loquitur: id enim, quasi in confesso esset incomprehensibile esse, prætermisit: sed his declarat Deum ubique esse, ostendens se neque capere posse quomodo ubique sit. Nam quod hac de re loquatur audi in sequentibus: *Si ascendero in cælum, tu illic es; si descendero in infernum, ades*. Viden' quomodo ubique adsit? At hoc propheta non novit, sed caligine perfusus hæret et timet vel ex ipsa rei cogitatione. Quomodo igitur non summæ dementiæ fuerit, eos qui ab illius gratia tantum absunt ipsam Dei substantiam curiose scrutari? Et tamen hic ipse est propheta qui dicit, *Incerta et occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi (Psal. 50. 8)*. Attamen cum incerta et occulta sapientiæ ejus edidicisset, illam ipsam dicit immensam et incomprehensibilem esse. Nam *magnus Dominus, inquit, et magna virtus ejus, et intelligentiæ ejus non est numerus (Psal. 144. 3)*; id est, non est comprehensio. Quid dicis? sapientia ipsi prophetæ incomprehensibilis est, et substantia nobis est comprehensibilis? annon hæc aperta insania est? magnitudo ejus non habet terminum, et tu substantiam ejus circumscribis?

5. Hæc Isaias quoque philosophabatur his verbis: *Generationem ejus quis enarrabit (Isai. 53. 8)*? Non dixit, *Quis enarrat?* sed, *Quis enarrabit*, ut futurum prorsus excluderet¹. David quidem ait, *Mirabilis facta est scientia tua ex me (Psal. 138. 6)*; Isaias vero non a seipso tantum, sed a tota humana natura hanc narrationem secludi ait. At videamus num Paulus, utpote majorem nactus gratiam, id noverit. Hic sane est qui dicit, *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus (1. Cor. 13. 9)*. Neque hic tantum, sed alibi quoque, non de substantia, sed de sapientia loquens illa, quæ in providentia conspicitur, non de universali, qua angelis, archangelis et supernis Potestatibus prospicit, sed illam providentiæ partem expendens, qua hominibus in terra providet. Neque tamen hanc totam examinat, qua solem oriri facit, qua animas inspirat, qua corpora efformat, qua homines alit in terra, qua mundum conservat², qua annuam præbet escam, sed his missis omnibus, expensa quadam modica providentiæ ejus parte, qua Judæos ejecit, gentilesque recepit, et ad illius solum partis quasi ad immensi pelagi aspectum caligine repletus, ac si vastum gurgitem inspiceret, statim resiliit, et voce magna clamavit: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei, quam inscrutabilia sunt judicia ejus (Rom. 11. 33)*! Non dixit, *Incomprehensibilia*, sed, *Inscrutabilia*: quod si scrutari non possumus, multo minus comprehendere possumus. *Et investigabiles viæ ejus*. Viæ ejus investigabiles, et ipse comprehensibilis, dic mihi? Ecquid de viis loquor? Præmia nobis reposita incomprehensibilia sunt: *Oculus enim non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus se (1. Cor. 2. 9)*. Sed donum ejus inenarrabile: *Gratias enim Deo, inquit, de inenarrabili ejus dono (2. Cor. 9. 15)*; et, *Pax ejus superat omnem intellectum (Philipp. 4. 7)*. Quid ais, *judicia ejus inscrutabilia, viæ ejus investigabiles, pax ejus superat omnem intellectum, donum inenarrabile est, quæ præparavit Deus diligentibus se, in cor hominis non ascenderunt, magnitudinis ejus non est finis, prudentiæ ejus non est numerus, omnia incomprehensibilia, ipse solus comprehensibilis?* ecquis hic est furoris excessus? Retine hæreticum, ne sinas abire: dic, Quid ait Paulus? *Ex parte cognoscimus*. Non de substantia, inquit, id dicit, sed de dispensationibus. Optime, si de dispensationibus sermo esset, major nobis pateret ad victoriam aditus: nam si dispensationes incomprehensibiles sunt, multo magis ipse: quod autem hic non de dispensationibus loquatur, sed de ipso Deo, audi quæ sequuntur. Cum enim dixisset, *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus*, intulit, *Nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum*. A quo igitur cognitus est? a Deo, an a dispensationibus? A Deo sane: Deum igitur ex parte cognoscit. *Ex parte* vero dixit, non quod aliud ex ejus substantia cognoscat, aliud ignoret (Deus enim simplex est); sed quod quidem

¹ Duo Mss., *insaniam enim credo extremam, contendere*.

² Morel et quidam Mss., *figurarum picturam*, Savil. et alii, *parietum picturam*.

¹ Alii, *vide quomodo futurum enarrationem excluderet*.

² Unus habet, *regit*.

sciat Deum esse, quid autem quoad substantiam sit ignoret: Sapientem esse scit, sed quantum sit sapiens nescit; magnum esse non ignorat, quantum vero magnus, et quanta sit ejus magnitudo nescit: quod ubique sit novit, quo pacto autem, nescit: quod provideat, quod omnia contineat et accurate servet¹, non nescit; quo autem modo id faciat, nescit. Ideo dicebat, *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus.*

6. *Supernis etiam Virtutibus incomprehensibilis est Deus.* — Verum, si placet, dimisso Paulo atque prophetis, ascendamus in cœlos: an forte quipiam ibi sint qui Dei substantiam norint; licet si qui ibi sint qui norint, nihil commune nobiscum habent: magnum enim discrimen angelos inter et homines. Verum ut ex abundanti discas, nullam ibi creatam Virtutem id nosse, ipsos audiamus angelos. Quid igitur? an de substantia illa ibi disserunt, et quæstionem mutuo habent? Minime; sed quid? Glorificant, adorant, triumphalia et mystica cantica perpetuo et cum multo tremore emittunt: et alii quidem dicunt, *Gloria in altissimis Deo (Luc. 2. 14)*; Seraphim vero, *Sanctus, sanctus, sanctus (Isai. 6. 3)*, et oculos avertunt, cum Dei illam attemperationem ne ferre quidem valeant; Cherubini autem, *Benedicta gloria ejus ex loco ejus (Ezech. 3. 12)*. Non quod loco opus sit Deo, absit; sed ut humano more dicamus, ubicumque sit, et quomodocumque sit: si tamen illud de Deo tuto dici possit, humanam quippe linguam habemus. Vidistin' quantus timor in cœlis, quantus contemptus in terra? Illi glorificant, hi curiose inquirunt; laudant illi, hi multas movent quæstiones²; illi oculos obtegunt, hi in gloriam inenarrabilem inspicere impudenter conantur. Quis non ingemuerit? quis non luxerit eorum insaniam extremamque amentiam? Volebam rem prolixius agere: sed quando nunc primum in hæc certamina descendi, e re vobis spero puto si præmissis contenti sitis, ne eorum quæ dicenda supersunt copia, multo impetu succedens, eorum memoriam detrahat. Plane, si Deus permiserit, hoc argumentum diu tractabimus. Equidem jam pridem vobis hos conferre sermones cupiebam, sed cunctabar et procrastinabam, quia multos eo morbo laborantes videbam nobis cum voluptate aures præbere: cumque nollem prædam abigere, interim linguam ab his concertationibus coercebam, ut cum illos firmiter detinerem, tunc in arenam descenderem. Quoniam vero per Dei gratiam illos audivi hortantes, ut in hoc certamen descenderem, me demum fidens ad pugnam accinxi, armaque arripui illa, quæ purgant rationem et omnem celsitudinē quæ extollitur contra scientiam Dei. Hæc porro assumpsi arma, non ut ferirem adversarios, sed ut jacentes erigerem. Hæc est autem armorum hujusmodi vis, ut contentiosos feriant, eos vero qui benevolo audiunt animo cum multa di-

ligentia curent: vulnera non infligunt, sed curant.

7. Ne igitur adversus illos ferociamus, ne cum furore illos adoriamur, sed modeste cum illis disseramus: nihil quippe modestia et mansuetudine validius est. Quamobrem Paulus cum multo studio hæc observare jubet his verbis, *Servum Domini non pugnare oportet, sed mansuetum esse erga omnes (2. Tim. 2. 24)*. Non dixit, *Erga fratres tantum*, sed, *Erga omnes*. Ac rursus, *Modestiu vestra nota sit (Philipp. 4. 5)*, non fratribus, sed *omnibus hominibus*. Quæ enim utilitas est, inquit³, si eos diligitis, qui vos diligunt? Si itaque amicitie eorum detrimento sint, et ad impietatis societatem pertrahant, licet illi parentes sint, resiliis oportet; si oculus sit, erue illum. Si enim, inquit, *oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum (Matth. 5. 29)*: non id de corpore dicens: quo pacto enim? Nam si id de corporis natura dixisset, crimen in natura: Conditorem transferretur: alias non unum erui oportet: licet enim sinister relinqueretur, pari modo ille hominem scandalizaret. Sed ut discas non de oculo sermonem esse, dextrum adjecit, quo ostenderet, ut si amicum quempiam oculi dextri loco habeas, et hunc ejicias et ab amicitia tua excindas, si te scandalizet. Quid enim juvat oculum habere in perniciem reliqui corporis? Si itaque amicitie noceant, fugiamus et resiliamus; sin nobis ad pietatis rationem nullum damnum inferant, ipsos ad nos alliciamus et pertrahamus; quod si nihil illum juves, et ab ipso lædaris, id lucri referas ut per sectionem sine jactura maneat. Et fuge illorum amicitias, si noceant: fuge tantum, nec pugnes, neque concertes; sic Paulus monet his verbis: *Si possibile est, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes (Rom. 12. 18)*. Servus es Dei pacis: ille qui dæmones ejiciebat et innumera operabatur bona, cum eum dæmoniacum appellarent, non fulmen emisit, non conviciatores contrivit, non linguam illam combussit usque adeo impudentem et ingratham, licet hæc omnia facere posset; sed accusationem solum depulit dicens: *Ego dæmonium non habeo, sed honorifico eum, qui me misit (Joan. 8. 49)*. Cum autem servus pontificis illum percussit, quid ait? *Si male loquutus sum, testimonium perhibe de malo; si autem bene, quid me cædis (Joan. 18. 25)*? Quod si Dominus angelorum se excusat, et rationem famulo reddit, non opus oratione longiori. Hæc solum verba mente revolve, ac frequenter meditare, et dic: *Si male loquutus sum, testimonium perhibe de malo; si autem bene, quid me cædis?* Et cogita quis loquatur, ad quem loquatur, et qua de re; eruntque tibi verba isthæc divinum quoddam et perpetuum canticum, atque omnem animi tumorem sedare poterunt: cogita dignitatem ejus, qui affectus est contumelia, lædentis vilitatem, contumeliæ gravitatem. Non enim contumelia affecit tantum, sed percussit; non percussit tantum, sed et alapam dedit: hujusmodi autem percussione nihil ignominiosius. Attamen omnia tulit, ut majori exemplo moderate

¹ Alii, *secure regat.*

² Sic Savil. et maxima pars Mss. Morel. et quidam alii, *hi vilipendunt.* At hic legendum esse, *movent quæstiones multas, ex serie liquet.*

³ Quidam Mss., *qualis enim, inquit, vobis gratia, etc.*

μὲν ἔστι Θεὸς οἶδε, τὸ δὲ, τί τὴν οὐσίαν ἔστιν, ἀγνοεῖ· ὅτι μὲν σοφὸς ἔστιν ἐπίσταται, τὸ δὲ, πόσον ἔστι σοφός, ἀγνοεῖ· ὅτι μὲν ἔστι μέγας οὐκ ἀγνοεῖ, τὸ δὲ πόσον, ἢ τίς ἢ μεγαλωσύνη αὐτοῦ, τοῦτο οὐκ οἶδεν· ὅτι πανταχοῦ πάρεστιν ἐπίσταται, τὸ δὲ πῶς οὐκ ἐπίσταται· ὅτι προνοεῖ καὶ συνέχει τὰ πάντα καὶ συγκρατεῖ μετ' ἀκριθείας^a, οὐκ ἀγνοεῖ, τὸν δὲ τρόπον καθ' ὃν ταῦτα ποιεῖ ἀγνοεῖ. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν· *Ἐκ μέρους γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν.*

ζ'. Ἀλλὰ γὰρ, εἰ δοκεῖ, τὸν Παῦλον ἀφέντες καὶ τοὺς προφήτας, ἀνέλθωμεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς· μὴ ποτε ἐκεῖ τινὲς εἰσιν εἰδότες, τί τὴν οὐσίαν ἔστιν ὁ Θεός. Μάλιστα μὲν γὰρ, κὰν εὐρεθῶσιν εἰδότες, οὐδὲν κοινὸν πρὸς ἡμᾶς· πολὺ γὰρ τὸ μέσον ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων· πλὴν ἀλλ' ἵνα ἐκ περιουσίας μάθης, ὅτι οὐδὲ ἐκεῖ τις οἶδε κτιστὴ^b δύναμις τοῦτο, ἀκούσωμεν τῶν ἀγγέλων. Τί οὖν; περὶ τῆς οὐσίας ταύτης ἐκεῖ διαλέγονται, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ζητοῦσιν; Οὐδαμῶς· ἀλλὰ τί; Δοξάζουσι, προσκυνοῦσι, τὰς ἐπινικίους καὶ μυστικὰς ψόδας διηνεκῶς ἀναπέμπουσι μετὰ πολλῆς τῆς φρίκης· καὶ οἱ μὲν λέγουσι· *Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ*· τὰ δὲ *Ἐραφίμ*· Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀποστρέφουσιν, οὐδὲ τὴν συγκατάθεσιν ἐνεγκεῖν δυνάμενα τοῦ Θεοῦ· τὰ δὲ *Χερουβίμ*· *Εὐλογημένη ἡ δόξα αὐτοῦ ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ*· οὐχ ὅτι τόπος περὶ Θεόν, μὴ γένοιτο· ἀλλ' ὡς ἂν εἴποιμεν ἀνθρωπίνως φθειγόμενοι, ὅπουπερ ἂν ἔστιν, ἢ ὅπως ἂν ἔστιν· εἰ δὴ καὶ τοῦτο ἀσφαλὲς ἐπὶ Θεοῦ εἶπεν· ἀνθρωπίνην γὰρ ἔχομεν γλῶτταν. Εἶδες πόσος ἄνω φόδος, πόση κάτω καταφρόνησις; Ἐκεῖνοι δοξάζουσιν, οὗτοι περτεργάζονται· εὐφημοῦσιν ἐκεῖνοι, πολυπραγμονοῦσιν· οὗτοι· ἐκεῖνοι τὰς ὕψεις ἀποκρύπτουσιν, οὗτοι φιλονεικοῦσιν ἐνατενίζεῖν ἀναισχύντως εἰς τὴν ἀνεκδιήγητον δόξαν. Τίς οὐκ ἂν στενάξειε, τίς οὐκ ἂν θρηνησεῖεν αὐτοὺς τῆς παραπληξίας καὶ τῆς ἐσχάτης ταύτης ἀνοίας; Ἐβουλόμην μὲν οὖν μακροτέρω προαγαγεῖν τὸν λόγον, ἀλλ' ἐπειδὴ νῦν πρῶτον εἰς ταῦτα κατέβην τὰ παλαίσματα, λυσιτελεῖ ὑμῖν εἶναι νομίζω ἀρκεσθῆναι τέως τοῖς εἰρημένοις, ὥστε μὴ ἐθ' πλῆθος τῶν μελλόντων ρηθῆσθαι ἐπελθόν πολλῇ τῇ ῥύμη παρασύρη καὶ τούτων τὴν μνήμην· πάντως δὲ^d, ἂν ὁ Θεὸς ἐπιτρέπη, ταύτην λοιπὸν μέχρι πολλοῦ τὴν ὑπόθεσιν ἐργασόμεθα. Ἐγὼ μὲν γὰρ καὶ πάλαι τούτους ὠδινον πρὸς ὑμᾶς τοὺς λόγους εἶπεν, ἐμελλον δὲ καὶ ἀνεβαλλόμεν, ὅτι πολλοὺς τῶν ταῦτα νοσοῦντων ἐώρων μεθ' ἡδονῆς ἡμῶν ἀκρωμένους, καὶ οὐ βουλόμενος ἀποσοθῆσαι τὴν θήραν, τέως ἐπέιχον τὴν γλῶτταν τούτων τῶν παλαισμάτων, ὥστε μετὰ τὸ κατασχεῖν αὐτοὺς ἀκριβῶς, τότε ἐπαποδύσασθαι· ἐπειδὴ δὲ διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν αὐτῶν ἤκουσα παρακαλούντων καὶ ἐνοχλούντων εἰς τοῦτου, ἐμδῆναι τοὺς ἀγῶνας, θαρρῶν ἀπεδυσάμην λοιπὸν, καὶ τὰ ὄπλα ἔλαβον [451] τὰ τοὺς λογισμοὺς καθαιροῦντα καὶ πᾶν ὑψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Ταῦτα δὲ ἔλαβον τὰ ὄπλα, οὐχ ἵνα καταβάλω^e τοὺς ἐναντίους, ἀλλ' ἵνα ἀναστήσω κειμένους· τοιαύτη γὰρ τῶν ὕπλων τούτων ἡ δύναμις, τοὺς μὲν φιλονεικούντας πλήττειν οἶδε, τοὺς δὲ εὐγνωμόνως ἀκούοντας μετὰ πολλῆς

θεραπεύειν τῆς ἐπιμελείας· οὐχὶ δίδωσι τραύματα, ἀλλ' ἰάται τραύματα^f.

ζ'. Μὴ τοίνυν πρὸς ἐκείνους ἀγριαίνωμεν, μηδὲ θυμὸν προβαλλώμεθα, ἀλλὰ μετὰ ἐπιεικείας αὐτοῖς διαλεγώμεθα· οὐδὲν γὰρ ἐπιεικείας καὶ πραότητος ἰσχυρότερον. Διὰ τοῦτο καὶ Παῦλος πολλῇ τῇ σπουδῇ τοῦτου τοῦ πράγματος ἀντέχεσθαι ἐκέλευσε λέγων· *Δοῦλον δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἡκίον εἶναι πρὸς πάντας*. Οὐκ εἶπε, Πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς μόνον, ἀλλὰ, πρὸς πάντας. Καὶ πάλιν, *Τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω*· οὐκ εἶπε τοῖς ἀδελφοῖς, ἀλλὰ *πᾶσιν ἀνθρώποις*. Τί γὰρ, φησὶν, ὄφελος ἂν τοὺς Ἐ φιλοῦντας ὑμᾶς φιλήτε; Ἄν μὲν οὖν βλάπτωσιν αὐτῶν αἱ φιλίαι, καὶ πρὸς κοινωνίαν τῆς ἀσεθείας ἔλκωσι, κὰν οἱ γεγεννηχότες ὦσιν, ἀποπήδησον· κὰν ὀφθαλμὸς ἦ, ἐξόρυξον· Ἐάν γὰρ, φησὶν, ὁ ὀφθαλμὸς σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίξῃ σε, ἐκκόψον αὐτόν· οὐ περὶ σώματος λέγων, πῶς γάρ; Εἰ γὰρ περὶ τῆς τοῦ σώματος φύσεως ἔλεγε, τὸ ἔγκλημα εἰς τὸν τῆς φύσεως δημιουργὸν διέβαινεν· ἄλλως δὲ οὐχὶ τὸν ἕνα ἐξορύττειν ἐχρῆν· κὰν γὰρ ὁ ἀριστερὸς ὑπολειφθῆ, ὁμοίως σκανδαλίξει τὸν ἔχοντα. Ἀλλὰ ἵνα μάθης, ὅτι οὐ περὶ ὀφθαλμοῦ ὁ λόγος, προσέθηκε τὸν δεξιὸν, δεικνύς, ὅτι κὰν ὡς δεξιὸν ὀφθαλμὸν ἔχῃς^h τινὰ φίλον, καὶ τοῦτον ἐκβαλε, καὶ ἀπότεμῃ τῆς πρὸς σὲ φιλίας, ἂν σε σκανδαλίξῃ. Τί γὰρ ὄφελος ἔχειν ὀφθαλμὸν ἐπὶ λύμῃ τοῦ λοιποῦ σώματος; Ἄν μὲν οὖν, ὅπερ ἔφην, βλάπτωσιν αἱ φιλίαι, φεύγωμεν καὶ ἀποπηδῶμεν· ἂν δὲ μηδὲν ἡμᾶς εἰς τὸν τῆς εὐσεβείας ἀδικῶσι λόγον, ἔλκωμεν καὶ ἐπισπώμεθα πρὸς ἑαυτοὺς ἐκείνους· εἰ δὲ μήτε αὐτὸν ὠφελεῖς, καὶ τὴν παρ' ἐκείνου δέχῃ βλάβην, κέρδανόν τὸ μείναι διὰ τῆς ἐκκοπῆς ἀσινῆς, καὶ φεύγε αὐτῶν τὰς φιλίας, ἂν βλάπτωσι· φεύγε μόνον, μὴ μάχου, μηδὲ πολέμει. Οὕτω καὶ Παῦλος παραινῶν λέγει· *Εἰ δυνατόν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες*. Δοῦλος εἰ τοῦ τῆς εἰρήνης Θεοῦ· ἐκεῖνος τοὺς δαίμονας ἐκβάλλων καὶ μυρία ἐργαζόμενος ἀγαθὰ, ἐπειδὴ δαιμονῶντα αὐτὸν ἐκάλεσαν, οὐκ ἀφῆκε σκηπτὸν, οὐ συνέτριψε τοὺς λοιδοροῦντας, οὐ κατέκαυσε τὴν γλῶτταν τὴν οὕτως ἀναισχύντον καὶ ἀγνώμονα, καίτοι πάντα ταῦτα δυνάμενος, ἀλλ' ἀπέκρούσατο τὴν κατηγορίαν μόνον εἰπών. Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πέμψαντά με. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ δοῦλος τοῦ ἀρχιερέως αὐτὸν ἔτυψε, τί φησὶν; *Εἰ μὲν κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;* Εἰ δὲ ὁ Δεσπότης τῶν ἀγγέλων ἀπολογεῖται, καὶ εὐθύνας δίδωσι οἰκέτη, οὐ χρεῖα μακροτέρων λόγων. Ταῦτα μόνον στρέφε τὰ ῥήματα ἐν τῇ διανοίᾳ, καὶ συνεχῶς αὐτὰ μελέτα, καὶ λέγε· *Εἰ μὲν κακῶς ἐλάλησα, [452] μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;* Καὶ ἐννόησον τὸν λέγοντα, καὶ πρὸς τίνα φησὶ, καὶ τίνας ἐνεκεν, καὶ ἔσται σοι θεία τις ἐπιπόδη καὶ διηνεκῆς τὰ ῥήματα ταῦτα, καὶ πᾶσαν δυνήσεται φλεγμονὴν καταστεῖλαι· ἐννόησον τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑβρισθέντος, τὸ εὐτελεῖς τοῦ ὑβρίσαντος, τὴν ὑπερβολὴν τῆς ὑβρεως. Οὐ γὰρ ἐλοιδορήσατο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐτύπτησε· καὶ οὐκ ἐτύπτησεν ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ ἐβράπισεν· οὐδὲν δὲ ταύτης τῆς πληγῆς ἀτιμότερον· ἀλλ' ὅμως ἅπαντα ἤνεγκεν, ἵνα ἐκ περιουσίας μάθης σὺ σωφρονεῖν. Ταῦτα μὴ μόνον ἐνταῦθα φιλοσοφῶμεν, ἀλλὰ καὶ ὅταν καιρὸς ἦ, αὐτῶν μνημονεύομεν. Ἐπηνέσατεⁱ τὰ λεγόμενα, ἀλλ'

^a Alii καὶ συγκρατεῖ μετ' ἀσφαλείας.

^b Savil. οἶδε οὐδὲ ἑτέρα κτιστή.

^c Sic Sav. et maxima pars mss. Mor. et quidam alii βλασφημοῦσιν. At hic legendum esse πολυπραγμονοῦσιν ex serie li. uet.

^d Sic Savil. et magna pars mss. Alii πάντως γάρ.

^e Sic nonnulli. Editum fuerat βάλλω, minus bene. Edit.

^f Savil. ἀλλὰ θεραπεύει νοσήματα.

^g Quidam mss. ἀνθρώποις. Ποία γὰρ, φησὶν, ὑμῖν χάρις ἂν τοὺς.

^h Ὅτι εἰ ἐν τάξει ὀφθαλμοῦ ἔχῃς quidam mss.

ⁱ Savil. Μὴ μόνον ἐπαινῆσατε, eodem sensu. Edit.

ἐπὶ τῶν ἔργων ἐπιδείξατέ μοι τὸν ἔπαινον. Καὶ γὰρ ὁ παλαιστῆς ἐν τῇ παλαίστρᾳ γυμνάζεται, ἵνα ἐπὶ τῶν ἀγώνων δείξῃ τῆς ἐκεῖ γυμνασίας τὴν ὠφέλειαν· καὶ σὺ τοίνυν τῆς ἐνταῦθα ἀκροάσεως, ὅταν ἐπέλθῃ θυμὸς, δείξον τὸ κέρδος, καὶ τοῦτο συνεχῶς λέγε τὸ ῥῆμα, *Εἰ μὲν κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;* Τοῦτο ἔγγραφον τῇ διανοίᾳ· διὰ τοῦτο γὰρ συνεχῶς ὑπομιμνήσκω τούτων τῶν λόγων ὑμᾶς, ὥστε ἐντεθῆναι ὑμῶν τῇ ψυχῇ τὰ εἰρημένα ἅπαντα, ὥστε ἀνεξάλειπτον μεῖναι τὴν μνήμην, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς μνήμης ὠφέλειαν. Ἄν γὰρ ἔχωμεν ἐγγεγραμμένα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς διανοίας τῆς ἡμε-

τέρας, οὐδεὶς σὺτω λίθινος καὶ ἀγνώμων καὶ ἀναίσθητος, ὡς ἐξενεχθῆναι ποτε πρὸς ὀργὴν· ἀντὶ γὰρ χαλινῶ παντὸς καὶ πάσης ἡνίας, τὴν γλῶτταν ἡμῖν πέρα τοῦ μέτρου καὶ τοῦ προσήκοντος ἐκφερομένην ταῦτα ἐπισχεῖν δύνησεται τὰ ῥήματα, καὶ τὴν διάνοιαν οἰδοῦσαν καταστεῖλαι, καὶ ποιῆσαι ἃ μετριάζειν διηνεκῶς, καὶ ὀλόκληρον ἡμῖν ἐγκατοικίσει τὴν εἰρήνην· ἥς γένοιτο διαπαντὸς ἡμᾶς ἀπολαύειν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος καὶ ἡ προσκύνησις, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^a Savil. et quidam alii καὶ πείσαι μετριάζειν.

Τοῦ αὐτοῦ πρὸ πολλῶν ἡμερῶν πρὸς Ἀνομοίους ἐλπόντες, εἶτα πρὸς Ἰουδαίους, εἶτα σιγήσαντος διὰ παρουσίαν ἐπισκόπων καὶ μαρτύρων μνήμας πολλῶν γενομένης, νῦν πάλιν πρὸς Ἀνομοίους περὶ ἀκαταλήπτου.

Λόγος δεύτερος.

α'. Φέρε δὴ πάλιν πρὸς τοὺς ἀπίστους Ἀνομοίους ἀποδυσώμεθα· εἰ δὲ ἀγανακτοῦσιν ἄπιστοι καλούμενοι, φευγέτωσαν τὸ πρᾶγμα, κἀγὼ κρύπτω τὸ ὄνομα· ἀποστήτωσαν τῆς ἀπίστου διανοίας, καὶ ἀφίσταμαι τῆς ἐπονειδίτου προσηγορίας. Εἰ δὲ αὐτοὶ διὰ τῶν ἔργων ἀτιμάζοντες τὴν πίστιν, καὶ ἑαυτοὺς καταισχύοντες οὐ καταδύονται, τίνας ἕνεκεν πρὸς ἡμᾶς δυσχεραίνουσι διὰ τῶν ῥημάτων ἐγκαλοῦντας αὐτοῖς ἢ διὰ τῶν ἔργων αὐτοὶ ἐπιδείκνυνται; Πρῶτην μὲν γὰρ ἡνίκα εἰς τὸ στάδιον τῶν λόγων τούτων [453] καθήκαμεν ἑαυτοὺς, καθάπερ δὴ μέμνησθε, καὶ τῶν αὐτῶν ἠψάμεθα παλαισμάτων, οἱ πρὸς Ἰουδαίους ἡμᾶς εὐθέως διεδέξαντο ἀγῶνες, καὶ οὐκ ἦν ἀσφαλὲς τὸ οἰκεία μέλη νενοσηκότα παρατρέχειν. Οἱ μὲν γὰρ πρὸς Ἀνομοίους λόγοι ἀεὶ καιρὸν ἔχουσι· τότε δὲ τοὺς ἀρρώστοῦντας τῶν ἀδελφῶν τῶν ἡμετέρων καὶ τὰ Ἰουδαϊκὰ νοσοῦντας εἰ μὴ προλαθόντες εὐθέως ἐξηρπάσαμεν τῆς πυρᾶς τῆς Ἰουδαϊκῆς, οὐδὲν ὄφελος ἡμῖν λοιπὸν ἐγένετο τῆς παραινέσεως, τῆς ἀμαρτίας τῆς κατὰ τὴν νηστείαν προχωρησάσης αὐτοῖς. Μετὰ δὲ τοὺς πρὸς ἐκείνους ἀγῶνας πάλιν διεδέξατο πατέρων παρουσία πνευματικῶν πολλῶν πολλαχόθεν ἐνταῦθα ἀφιγμένων, καὶ οὐδὲ τότε εὐκαιρὸν ἦν, ἀπάντων ἐκείνων καθάπερ τινῶν ποταμῶν εἰς τὴν πνευματικὴν ταύτην ρεόντων θάλασσαν, τὸν ἡμέτερον ἐκτείνεσθαι λόγον· καὶ μετὰ τὴν ἐκείνων δὲ ἀποδημίαν μαρτύρων ἀπήντησαν ἐπάλληλοι μνήμαι καὶ συνεχεῖς, καὶ οὐκ ἔδει καταφρονῆσαι τῆς τῶν ἀθλητῶν ἐκείνων εὐλογίας. Ταῦτα δὲ λέγω καὶ ἀπαριθμοῦμαι, ἵνα μὴ νομίσητε ἐξ ὄκνου τινός καὶ ῥαθυμίας ἡμῖν γενέσθαι τὴν ἀναβολὴν τῶν ἀγώνων τῶν πρὸς ἐκείνους. Νῦν γοῦν ἐπειδὴ καὶ τῆς πρὸς Ἰουδαίους λοιπὸν ἀπηλλάγημεν μάχης, καὶ οἱ πατέρες πρὸς τὰς ἑαυτῶν ἐπανήλθον πατρίδας, καὶ τῆς εὐλογίας τῶν μαρτύρων ἀπηλαύσαμεν ἱκανῶς, φέρε δὴ λοιπὸν τὴν χρονίαν ὠδὴν τῆς ἡμετέρας ἀκροάσεως λύσωμεν. Εὐ γὰρ οἶδ' ὅτι ἐμοῦ τοῦ λέγοντος οὐκ ἔλαττον ἕκαστος ὑμῶν ὠδίνει τοὺς περὶ τούτων ἀκοῦσαι λόγους· τὸ δὲ αἴτιον, φιλόχριστος ἡμῖν ἄνωθεν ἡ πόλις ἐστὶ, καὶ πατρῶαν ταύτην διεδέξασθε κληρονομίαν, μηδέποτε περιορᾶν τὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα νοθεύμενα. Πόθεν τοῦτο δῆλον; Κατέβησάν τινες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ποτὲ ἐπὶ τῶν προγόνων τῶν

ὑμετέρων, ἐπιθολοῦντες τὰ καθαρὰ τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας δόγματα, καὶ κελεύοντες περιτέμενεσθαι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως. Ταύτην οὐκ ἔνεγκαν σιγῇ τὴν καινοτομίαν οἱ τότε τὴν πόλιν ὑμῶν οἰκοῦντες· ἀλλ' ὡσπερ γενναῖοι σκύλακες λύκους ὀρώντες ἐπεισιόντας, καὶ τὴν ποιμνὴν ἅπασαν διασφείροντας, οὕτως ἐπιπηδήσαντες ἐκείνοις οὐ πρότερον ἀπέστησαν σοβοῦντες αὐτοὺς πάντοθεν καὶ ἐλαύνοντες ^a, ἕως παρεσκεύασαν παρὰ τῶν ἀποστόλων πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης πεμφθῆναι δόγματα ἀποτεριχίζοντα κἀκείνοις καὶ τοῖς μετ' ἐκείνους ἅπασιν τὴν τοιαύτην κατὰ τῶν πιστῶν ἔφοδον.

β'. Πόθεν οὖν ἡμῖν ἀρχτέον τῶν πρὸς ἐκείνους λόγων; Πόθεν ἄλλοθεν ἀλλ' ἢ ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν ἀπιστίαν κατηγορίας; Πάντα γὰρ ποιῶσι καὶ πραγματεύονται, ὥστε ἐξωσθῆσαι τῆς τῶν ἀκούοντων διανοίας τὴν πίστιν, οὐ τί γένοιτ' ἂν μείζον ἀσεβείας ἐγκλημα; Ὅταν γὰρ ὁ Θεὸς ἀποφαίνηται τι, δέχεσθαι χρὴ πιστῶς τὸ λεχθὲν, οὐ περιεργάζεσθαι τολμηρῶς. Ὁ βουλόμενος αὐτῶν καλεῖτω με ἄπιστον, οὐκ ἀγανακτῶ. Διὰ τί; Διὰ γὰρ τῶν ἔργων ἐπιδείκνυμαι τὴν προσηγορίαν. Καὶ τί λέγω, καλεῖτω με ἄπιστον; καλεῖτω με καὶ μωρὸν ἐν Χριστῷ· καὶ ἐπὶ τούτῳ ὡσπερ ἐπὶ στεφάνῳ πάλιν ἀγάλλομαι· καὶ γὰρ μετὰ Παύλου κοινωνῶ τῆς προσηγορίας ταύτης. Ἐκεῖνος γὰρ φησὶν· *Ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστόν.* Πάσης σοφίας αὕτη ἡ μωρία φρονιμωτέρα. Ἄ γὰρ οὐκ ἴσχυσεν ἡ ἐξωθεν εὐρεῖν σοφία, ταῦτα [454] κατώρθωσεν ἡ μωρία ἢ κατὰ Χριστόν· αὕτη τὸ σκότος τῆς οἰκουμένης ἀπήλασεν, αὕτη τὸ φῶς τῆς γνώσεως ἐπανήγαγε. Τί δὲ ἐστὶ μωρία κατὰ Χριστόν; Ὅταν τοὺς οἰκείους λογισμοὺς λυτῶντας ἀκαίρως καταστέλλωμεν, ὅταν ἔρημον καὶ κενὴν τὴν ἡμετέραν διάνοιαν τῆς ἐξωθεν ποιῶμεν παιδείσεως, ἵνα, ὅταν δέη τὰ τοῦ Χριστοῦ δέχεσθαι, σχολάζουσιν καὶ σεσαρωμένην αὐτὴν πρὸς ὑποδοχὴν τῶν θείων λόγων παρέχωμεν.

Καὶ γὰρ ὅταν ἀποφαίνηται τι ὁ Θεὸς, ὃ μὴ δεῖ πολυπραγμονεῖσθαι, πίστει παραδέχεσθαι χρὴ. Τὸ γὰρ ἐπὶ τῶν τοιούτων περιεργάζεσθαι τὰς αἰτίας καὶ ἀπαιτεῖν τὰς εὐθύνas, καὶ τὸν τρόπον ἐπιζητεῖν, τολμηροτάτης καὶ ῥιψοκινδύνου ψυχῆς. Καὶ τοῦτο πάλιν ἀπ' αὐτῶν τῶν Γραφῶν παραστῆσαι πειράσομαι. Ζαχαρίας τις ἦν ἀνὴρ θαυμαστός καὶ μέγας, ἀρχιερωσύνην τετιμημένος, παρὰ

^a Alii καὶ ἀπελαύνοντες.

agere disceres. Hæc non hoc tantum loco philosophemur, sed suo tempore horum recordemur. Laudastis ea quæ dicta sunt, sed operibus laudem exhibete. Athleta quippe in palæstra exercetur, ut in certaminibus exercitationis utilitatem commonstret. Et tu ergo eorum quæ audisti, invadente ira, lucrum exhibe: et hoc dictum frequenter in ore habe: *Si male loquutus sum, testimonium perhibe de malo; si autem bene, quid me cædis (Joan. 18. 23)?* Hoc in mente describe. Nam ideo vobis hæc verba frequenter commemoro, ut omnia quæ dicta sunt, in mente reponantur, et nunquam ex memoria deleantur, exque

recordatione utilitas sequatur. Nam si hæc verba in latitudine mentis nostræ descripta habeamus, nemo ita lapideus et ingratus atque sensus expertus, ut ira efferatur: nam vice fræni et habenarum hæc verba linguam, ultra modum et terminos evagantem, coercere poterunt, mentemque tumentem reprimere, et in moderato vitæ genere perpetuo continere, pacemque in nobis integram constituere: qua utinam semper fruamur, gratia et humanitate Domini nostri Jesu Christi, quicum Patri, simulque sancto Spiritui, gloria, imperium et adoratio, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

CUM ANTE MULTOS DIES CONTRA ANOMŒOS DIXISSET, DEINDE CONTRA JUDÆOS, HINC PROPTER EPISCOPORUM ¹ PRÆSENTIAM, MULTORUMQUE MARTYRUM INTERJECTAM MEMORIAM SILUISSET, NUNC RURSUM CONTRA ANOMŒOS DE INCOMPREHENSIBILI.

SERMO SECUNDUS.

1. Age iterum adversus infideles Anomœos certamen ineamus: qui si indigne ferant se infideles vocari, rem ipsi fugiant, et ego nomen obtegam. Absistant ab infideli mente, et absistam a contumelioso vocabulo. Sin autem ipsi operibus fidem inhonorantes, seque ipsi turpitudine replentes nullo pudore afficiuntur, cur mihi succenseant, si verbis ea objiciam, quæ operibus ipsi exhibent? Nuper enim cum in hujus disputationis arenam descendimus, ut meministis, et eadem certamina inivimus, pugnae contra Judæos nos statim exceperunt, quod tutum non esset propria membra ægrotantia negligere. Nam sermones contra Anomœos semper opportuni sunt: tunc autem fratres nostros quosdam ægrotantes, et Judaico morbo laborantes, nisi præoccupantes statim ex incendio Judaico eruissemus, nihil juvare deinceps poterat admonitio, cum jam illud peccatum circa jejunium admisissent. Post commissa adversus illos prælia, nos Patrum spiritualium diversis ex locis adventantium frequentia rursus excepit: neque enim tunc opportunum fuisset, illis ceu fluminibus in hoc spirituale mare confluentibus, nostrum sermonem extendi. Post illorum profectum martyrum memoriae frequentes adventarunt; athletarum hujusmodi laudem negligi non oportuit. Hæc autem dico et numero, ne putetis nos ex segnitie et desidia quadam certamina illa distulisse. Nunc itaque quandoquidem a pugna cum Judæis liberi sumus, patresque in patriam suam reversi sunt, ac martyrum laudes nos satis delectarunt: age diuturnum vestrum audiendi desiderium expleamus: probe quippe novi non minus vos hac de re audire cupere, quam me disserere. Cujus rei causa est, quod urbs nostra jamdiu Christi amans sit: hanc porro paternam hereditatem accepistis, ut nunquam religionis dogmata adulterari patiamini. Unde id liquet? *Descenderunt olim quidam*

a Judæa (Act. 15. 4) majorum vestrorum tempore, pura apostolicæ doctrinæ dogmata turbantes, præcipientesque circumcisionem ac legis Mosaicæ observationem: quam novandi cupidinem silere non potuerunt qui tunc urbem vestram incolebant: sed quemadmodum generosi canes, qui lupos viderent irruere et totum gregem devastare; sic illos adorti, non prius destiterunt illos abigere et expellere, donec curarent ut ab apostolis dogmata per orbem terrarum quoquoersum mitterentur, quæ cum illos, tum post accessuros omnes, talem adversus fideles incursum suscipere ausos, coercerent.

2. Undenam igitur disputationem adversus illos ordiemur? Unde, inquam, nisi ab infidelitatis crimine? Nihil enim non agunt et moliantur, ut fidem ab auditorum mente excludant, quo crimine quid gravius contra religionem esse possit? Cum enim Deus quidpiam sancit, quod dicitur fideliter accipiendum est, nec audacter disquirendum. Vocet me quisvis ex illis infidelem, non indigne fero. Quare? Quia operibus qui sim appellandus ostendo. Et quid dico vocet me infidelem? me stultum in Christo appellet: et hac de re quasi de corona gloriabor: etenim cum Paulo in partem ejusdem appellationis venio: ait quippe: *Nos stulti propter Christum (1. Cor. 4. 10)*. Hæc stultitia omni sapientia prudentior est: nam ea, quæ externa sapientia invenire non potuit, hæc secundum Christum stultitia perfecit: hæc tenebras abegit ex orbe, hæc lumen scientiæ revocavit. Quid porro est stultitia secundum Christum? Cum proprias cogitationes intempestive furentes comprimimus, cum mentem nostram externa disciplina vacuam efficiamus; ut cum oportuerit Christi doctrinam excipere, vacantem illam et mundatam pro divinis admittendis verbis exhibeamus.

Fide, non ratiocinio, utendum in divinis. — Nam cum Deus aliquid sancit, quod non debeat curiosius explorari, fide accipiatur oportet. Etenim de inujusmodi rebus curiose perquirere et rationes exposcere, modumque sciscitari, audacissimi et temerarii animi est. Quod et ipsum ex sacris Scripturis explanare

¹ Qui in titulo vocantur episcopi, in contextu Chrysostomi Patres spirituales appellantur. Hi videntur potius fuisse veteres monachi, qui regiones Antiochiæ vicinas incolebant. Hac de re pluribus in Vita Chrysostomi.

tentabo. Zacharias vir quidam erat admirandus et magnus, summo sacerdotio oruatus, cui a Deo totius populi præfectura commissa fuerat. Is in sancta sanctorum in ipsaque adyta¹ ingressus, quæ ipsi uni fas erat aspicere (intellige eum universæ multitudini parem fuisse, ita ut supplicationes pro multitudine tota offerret Deo, et Dominum famulis propitium redderet [vidistin' fiduciæ magnitudinem²?] quasi mediator quidam Dei et hominum; vidit angelum intus stantem, et quia hic aspectus virum in stuporem coniecit, ait ille, *Ne timeas, Zacharia, quia exaudita est oratio tua; et ecce gignes filium* (Luc. 1. 13). Quænam hæc consequutio? pro populo rogabat, pro delictis supplicabat, veniam postulabat conservis; et, *Noli timere, inquit, Zacharia, exaudita est enim oratio tua, et ipsum exauditum fuisse inde comprobabat, quod nasciturus esset ipsi filius nomine Joannes? Ac jure quidem merito. Quia enim pro peccatis populi rogabat, filium editurus erat, qui clamaret, Ecce agnus Dei, qui tollit peccatum mundi* (Joan. 1. 29), jure ait, *Exaudita est oratio tua, et gignes filium* Quid igitur ille? Quod enim proponimus tale est, nullam veniam dari eis, qui modum oraculorum divinorum curiosius scrutantur; sed eorum sententiam fide accipiendam esse. Videbat ætatem suam; canitiem, corpus imbecillum; videbat item uxoris sterilitatem; modum discere voluit, et ait, *Unde hoc sciam* (Luc. 1. 18)? Quomodo illud erit? Jam consenui et incanui, et uxor mea sterilis, protracta in diebus suis, ætas inepta, natura imbecilla: qua ratione possunt expleri promissa? ego qui seram infirmus, quæ seritur sterilis. Annon videatur venia dignus qui rerum consequutionem quærat, cum e re loqui videatur? At non Deo dignus venia visus est; et merito quidem. Cum enim Deus sententiam dicit, non contra ratiocinandum, neque rerum consequutio vel naturæ necessitas obijcienda est, neque hujusmodi quidpiam agendum: his quippe omnibus superior est divinæ sententiæ vis, nulli obnoxia impedimento. Quid agis, homo? Deus pollicetur, et ad ætatem confugis, et senectutem obijcis? num potentior senectus Dei promissione? num validior natura creatore suo? nescis fortia esse verborum ejus opera? verbum ejus cælum constituit, verbum ejus creaturam produxit, verbum ejus angelos fecit, et tu de filii procreatione dubitas? Ideo indignatus est angelus, neque sacerdotii causa pepercit; imo vero ob idipsum graviolem intulit pœnam. Nam eum, qui plus cæteris obtinebat honoris, majore quam alii fide instructum esse oportebat. Quis autem pœnæ modus? *Ecce eris tacens, et non poteris loqui* (Ibid. v. 20). Lingua tua, inquit, incredulitatis tuæ ministra fuit; ipsa incredulitatis pœnas luet: *Ecce eris tacens, et non loqueris donec illa fiant*. Animadvertite benignitatem Domini. Non credis mihi,

inquit, nunc pœnam accipe; cumque rebus ipsis veritatem comprobavero, tunc iram solvam: cum didiceris te jure plexum fuisse, tunc a pœna te liberabo. Audiant Anomœi, quantum irascatur Deus, cum de se curiosius inquiritur. Quod si ille, quia mortali generationi non crederet, plectitur: tu qui arcanam illam et supernam perscrutaris, quomodo supplicium effugies, dic mihi? Ille nihil asseruit, sed ediscere voluit, veniamque consequutus non est: tu vero ea, quæ omnibus invisibilia incomprehensibiliaque sunt, affirmans, quam habebis defensionem? quod non tibi pertrahes supplicium?

3. *Anomœi dicebant se Deum nosse ut seipse noverat.* — Verum hæc de generatione disputatio suum in tempus reservetur, interimque prius argumentum repeta- mus, cujus nuper reliquias dimisimus, dum perniciosam illam radicem, omnium malorum matrem, evellere conaremur, undenam illis hæc dogmata suborta sunt. Quænam illa radix malorum omnium? credite mihi, me illam pronuntiatum horror occupat: piget ea narrare quæ illi semper meditantur. Quænam igitur est horum malorum radix? Ausus est homo dicere, Deum novi, ut ipse Deus seipsum novit. Hæcine confutatione indigent, hæcine demonstratione? annon satis est hæc solum verba proferre, ut tota eorum impietas reveletur? Etenim hæc insania est perspicua, amentia inexcusabilis, novus impietatis modus. Nemo quidpiam hujusmodi vel mente concipere, vel lingua proferre ausus est. Cogita, miser et infelix, quisnam sis, et quemnam tam curiose scruteris: homo cum sis, Deum exploras? Vel nomina mera satis sunt, ut stultitiæ magnitudinem declarent: homo terra et cinis, caro et sanguis, scenum et flos sceni, umbra, fumus, vanitas, et si quid his obscurius et vilius. Neque putetis hæc inculpandæ naturæ causa dici: neque enim ego, sed prophetæ ita philosophantur, non ut genus nostrum dedecore afficiant, sed ut insanorum tumorem comprimant; non ut naturam nostram contemnant, sed ut furiosorum arrogantiam dejiciant. Nam si, postquam illi tot tantaque dixere, reperti tamen sunt qui verborum petulantia ipsum diabolum superarunt: si nihil ejusmodi dictum fuisset, quo tandem amentitiæ non prorupissent? Si appositam habentes medicinam, adhuc tamen inflantur, quo demum tumoris et arrogantiae non processissent, nisi talia illi circa naturam humanam protulissent? Audi igitur quid de seipso dicat justus ille patriarcha, *Ego autem sum terra et cinis* (Gen. 18. 27). Cum Deo loquebatur, neque tamen confidentia efferebatur; imo vel hoc ipsum ut moderate ageret ipsi suadebat. Hi vero, qui ne umbra quidem illius digni sunt, se angelis ipsis majores esse putant: quod extremæ dementiæ argumentum est. Deumne scrutaris, dic mihi, qui sine principio est, invariabilis, incorporeus, incorruptibilis, qui ubique adest, et omnia superat, universaque creatura superior est? Audi quid de illo prophetæ philosophentur, et metue: *Qui respicit terram, et facit eam tremere* (Psal. 103. 32): aspexit solum, et illam tan-

¹ Hæc, in ipsa adyta, in Savil. et in aliquot Mss. desunt hic, sed ponuntur infra sic, *hominum: in ipsa adyta tum ingressus, vidit angelum...* Quod rectius. Paulo post hæc, *universæ multitudini parem fuisse*, desunt in Morel.

² Hæc, *vidistin' fiduciæ magnitudinem?* desunt in Savil. et in quibusdam Mss.

τοῦ Θεοῦ τὴν προστασίαν ἐμπεπιστευμένος τοῦ δήμου παντός· οὗτος ὁ Ζαχαρίας εἰσελθὼν εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, εἰς αὐτὰ τὰ ἄδυτα ^a, ἃ μόνῳ τῶν πάντων ἀνθρώπων ἐκείνῳ θέμις ἦν τότε ὄραν (καὶ σκόπει πῶς καὶ τοῦ πλήθους παντός ἀντίρροπος ἦν, ὡς καὶ λιτὰς ὑπὲρ τοῦ πλήθους παντός ἀναφέρειν τῷ Θεῷ, καὶ ἴλεω ποιεῖν τὸν Δεσπότην τοῖς οἰκέταις (εἶδες παρῆρησίας μέγεθος;) καθάπερ μεσίτης τις ὢν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων), εἶδεν ἄγγελον ἔνδον ἐστῶτα, καὶ ἐπειδὴ ἐξέπληξεν ἡ ὄψις τὸν ἄνθρωπον, φησὶν ἐκεῖνος· *Μὴ φοβοῦ, Ζαχαρία, διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου, καὶ ἰδοὺ τέξῃ υἱόν.* Καὶ ποῖα αὕτη ἀκολουθία; ὑπὲρ τοῦ λαοῦ παρεκάλει, ὑπὲρ τῶν ἀμαρτημάτων ἐδεῖτο, συγγνώμην ἤτει τοῖς συνδούλοις, καὶ λέγει, *Μὴ φοβοῦ, Ζαχαρία, ἠκούσθη γὰρ ἡ δέησίς σου·* καὶ τοῦ ἀκουσθῆναι ἀπόδειξιν ποιεῖται τὸ τεχθήσεσθαι παῖδα αὐτῷ τὸν Ἰωάννην; Καὶ μάλα εἰκότως. Ἐπειδὴ γὰρ ^b ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν τοῦ λαοῦ παρεκάλει, ἔμελλε δὲ τίκτειν υἱὸν βοῶντα· *Ἴδε ὁ ἄμνός τοῦ Θεοῦ ὁ αἰρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου,* εἰκότως, φησὶν, *Εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου, καὶ τέξῃ υἱόν.* Τί οὖν ἐκεῖνος; Τὸ γὰρ ζητούμενον τοῦτό ἐστιν, ὅτι τὸ περιεργάζεσθαι τρόπους χρησμάτων θείων ἀσύγνωστόν ἐστι, τὰς δὲ ἀποφάσεις πίστει δέχεσθαι χρή. Εἶδεν εἰς τὴν ἡλικίαν τὴν ἑαυτοῦ, εἰς τὴν πολιάν, εἰς τὸ σῶμα τὸ ἐξησθενηκός· εἶδεν εἰς τὴν στέρωσιν τῆς γυναικὸς, καὶ διηπίστησε, καὶ τὸν τρόπον ἐζήτησε μαθεῖν, καὶ εἶπε· *Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο;* Πῶς, φησὶν, ἔσται τοῦτο; Ἴδου ἐγὼ γεγήρακα καὶ πεπολιώμαι, καὶ ἡ γυνή μου στέρωσιν προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς· ἡ ἡλικία ἄωρος, ἡ φύσις ἀχρηστος· πῶς ἔχει λόγον τὰ ἐπηγγελμένα; ἐγὼ ἀσπίρων ἀσθενής· ἡ ἄρουρα ἄγονος. Ἄρ' οὐ δοκεῖ τις συγγνώμης ἄξιός εἶναι πραγμάτων ἀκολουθίαν ἐπιζητῶν, καὶ δοκῶν τι λέγειν εἰκότως; Ἄλλ' οὐ τῷ Θεῷ ἐδοξεν ἄξιός εἶναι· καὶ μάλα εἰκότως. Ὅταν γὰρ ὁ Θεὸς ἀποφαίνεται, λογισμοὺς κινεῖν οὐ χρή, οὐδὲ πραγμάτων ἀκολουθίαν, οὐδὲ φύσεως ἀνάγκην προβάλλεσθαι, οὐδὲ ἄλλο τι τῶν τοιούτων οὐδέν· πάντων γὰρ τούτων ἀνωτέρα τῆς ἀποφάσεως ἡ δύναμις οὐδενὶ διακοπτομένη κωλύματι. Τί ποιεῖς, ἄνθρωπε; ὁ Θεὸς ἐπαγγέλλεται, καὶ ἐπὶ ἡλικίαν καταφεύγεις, [455] καὶ γῆρας προβάλλῃ; μὴ γὰρ ἰσχυρότερον τὸ γῆρας τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ; μὴ γὰρ δυνατωτέρα ἡ φύσις τοῦ δημιουργοῦ τῆς φύσεως; οὐκ οἶδας ὅτι ἰσχυρὰ ἔργα λόγων αὐτοῦ; Ὁ λόγος αὐτοῦ τὸν οὐρανὸν ἔστησεν· ὁ λόγος αὐτοῦ τὴν κτίσιν παρήγαγεν· ὁ λόγος αὐτοῦ ἀγγέλους ἐποίησε, καὶ σὺ περὶ γεννήσεως ἀμφιβάλλεις; Διὰ ταῦτα ἠγανάκτησεν ὁ ἄγγελος, καὶ οὐδὲ διὰ τὴν ἱερωσύνην συνέγνω· διὰ ταύτην μὲν οὖν καὶ ἐκολάζετο μειζρόνως. Τὸν γὰρ πλεόν τῶν ἄλλων εἰς τιμῆς ἔχοντα λόγον καὶ περὶ τὴν πίστιν τῶν ἄλλων πλεονεχτεῖν ἔδει. Καὶ τίς ὁ τρόπος τῆς κολάσεως; Ἴδου ἔση σιωπῶν, καὶ μὴ δυνάμενος λαλεῖν ^c. Ἡ γλῶσσά σου, φησὶν, ἡ διηκο-

νησε πρὸς τὴν τῶν ῥημάτων ἀπιστίαν, αὕτη δέξεται καὶ τὴν ἐπὶ τῇ ἀπιστίᾳ τιμωρίαν· Ἴδου ἔση σιωπῶν καὶ μὴ λαλῶν, ἕως ἂν γένηται ταῦτα. Ἐνόησον φιλανθρωπίαν Δεσπότη· Ἀπιστεῖς μοι, φησὶ· νῦν δέχου τὴν κόλασιν, καὶ ὅταν διὰ τῶν πραγμάτων παράσχω τὴν ἀπόδειξιν, τότε λύω τὴν ὀργήν· ὅταν μάθῃς, ὅτι δικαίως ἐκολάσθῃς, τότε σὲ ἀπαλλάττω τῆς τιμωρίας. Ἀκουέτωσαν οἱ ἄνόμοιοι πῶς ἀγανακτεῖ πολυπραγμονούμενος ὁ Θεός. Εἰ δὲ ἐκεῖνος ἀπιστήσας τῇ θνητῇ γεννήσει κολάζεται, σὺ ὁ τὴν ἀπόρρητον καὶ τὴν ἄνω περιεργαζόμενος πῶς διαφεύξῃ τιμωρίαν, εἰπέ μοι; Ἐκεῖνος οὐκ ἀπεφάνητο, ἀλλὰ μαθεῖν ἠθέλησε, καὶ οὐκ ἔτυχε συγγνώμης· σὺ δὲ ὁ καὶ εἰδέναί διεσχυριζόμενος τὰ πᾶσιν ἀθέατα καὶ ἀκατάληπτα, ποῖαν ἔξεις ἀπολογίαν; τίνα δὲ οὐκ ἐπισπάσῃ κατὰ σαυτοῦ τιμωρίαν;

γ'. Ἄλλ' οἱ μὲν περὶ γεννήσεως λόγοι τοὺς προσήκοντας ἀναμενέτωσαν καιρούς· τῶς δὲ ὁδῷ βαδίζωμεν ἐπὶ τὴν προτέραν ὑπόθεσιν, ἧς πρῶην τὰ λείψανα κατελίπομεν, τὴν ὀλεθρίαν ἐκσπάσαι ρίζαν ἐπιχειροῦντες, τὴν πάντων μητέρα τῶν κακῶν, καὶ ὅθεν αὐτοῖς τὰ δόγματα ταῦτα ἐβλάστησε. Ποῖα δὲ ἡ ρίζα τῶν κακῶν πάντων; Πιστεύσατε· φρίκη με κατέχει μέλλοντα αὐτὴν ἐκλαλεῖν· ὀκνῶ γὰρ διὰ γλώττης ἐκφέρειν ἃ μελετῶσιν ἐπὶ τῆς διανοίας ἐκεῖνοι διαπαντός. Τίς οὖν ἐστὶν ἡ ρίζα τούτων τῶν κακῶν; Ἐτόλμησεν ἄνθρωπος εἰπεῖν ὅτι, Θεὸν οἶδα, ὡς αὐτὸς ὁ Θεὸς ἑαυτὸν οἶδε. Ταῦτα οὖν ἐλέγχου δαΐται; ταῦτα ἀποδείξεως; οὐκ ἀρκεῖ μόνῃ ἡ προφορά τῶν ῥημάτων δεῖξαι πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν; Καὶ γὰρ μανία τίς ἐστὶ ταῦτα σαφῆς, παραπληξία ἀσύγνωστος, καινότερος ἀσεβείας τρόπος· οὐδεὶς τοιοῦτον οὐδὲν οὐδέπατε οὔτε εἰς νοῦν βαλέσθαι, οὔτε διὰ τῆς γλώττης προεναγκεῖν ἐτόλμησεν. Ἐνόησον, ἄθλιε καὶ ταλαίπωρε, τίς εἶ, καὶ τίνα περιεργάζῃ· ἄνθρωπος ὢν Θεὸν πολυπραγμονεῖς; Ἀρκεῖ γὰρ τὰ ὀνόματα φιλά τῆς ἀνοίας δεῖξαι τὴν ὑπερβολὴν, ἄνθρωπος γῆ καὶ σποδὸς ὑπάρχων, σὰρξ καὶ αἷμα, χόρτος καὶ ἄνθος χόρτου, σκιά καὶ καπνὸς καὶ ματαιότης, καὶ εἴ τι τούτων ἀδρανέστερον καὶ εὐτελέστερον. Καὶ μὴ νομίσητε κατηγορίαν εἶναι τῆς φύσεως τὰ λεγόμενα· οὐδὲ γὰρ ἐγὼ ταῦτα λέγω, ἀλλ' οἱ προφῆται ταῦτα φιλοσοφοῦσιν, οὐκ ἀτιμάζοντες ἡμῶν τὸ γένος, ἀλλὰ καταστέλλοντες τῶν ἀνοήτων τὸ φύσημα· οὐκ ἐξευτελίζοντες ἡμῶν τὴν φύσιν, ἀλλὰ ταπεινοῦντες τῶν μαινομένων τὴν ἀπόνοιαν. Εἰ γὰρ τσαῦτα καὶ τοιαῦτα εἰρηκότων [456] ἐκείνων ὅμως ἐφάνησαν τινες οἱ τοῦ διαβόλου τὴν μεγαληγορίαν νικήσαντες, εἰ μηδὲν τούτων εἴρητο, ποῦ οὐκ ἂν ἐξελάττισαν ἀπονοίας, εἰπέ μοι. Εἰ ἔχουσι τὸ φάρμακον ἐπιχειρούμενον καὶ ἔτι φλεγμαίνουσι, ποῦ οὐκ ἂν ὄγκου καὶ ἀπονοίας ἐξεφυσήθησαν ^d, εἰ μὴ τσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἀπεφάνησαν περὶ τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἐκεῖνοι; Ἀκουσον γοῦν τί φησὶν ὁ δίκαιος πατριάρχης περὶ ἑαυτοῦ· Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός. Θεῷ διελέγετο, καὶ οὐκ ἐπῆρεν αὐτὸν ἡ παρῆρησία· αὕτη μὲν οὖν, αὕτη μετριάζειν αὐτὸν ἀνέπειθεν. Οὗτοι δὲ οὐδὲ τῆς σκιάς ὄντες ἄξιοι τῆς ἐκείνου, τῶν ἀγγέλων αὐτῶν μείζους ἑαυτοῦ εἶναι νομίζουσιν, ὅπερ ἐσχάτης ἐστὶ μανίας ἀπόδειξις. Θεὸν, εἰπέ μοι, περιεργάζῃ τὸν ἀναρχον, τὸν ἀναλλοίωτον, τὸν ἀσώματον, τὸν ἀφθαρτον, τὸν πανταχοῦ παρόντα, καὶ πάντα ὑπερβαίνοντα καὶ ἀνωτέρω τῆς κτίσεως ἀπάσης ὄντα. Ἀκουσον τί φιλοσοφοῦσιν οἱ προφῆται περὶ αὐτοῦ, καὶ φοβήθητι· Ὁ ἐπιβλέπων

^a Hæc, εἰς αὐτὰ τὰ ἄδυτα, in Savil. et in aliquot mss. desunt hic, sed ponuntur infra sic: καὶ ἀνθρώπων· εἰς αὐτὰ τὰ ἄδυτα τοίνυν παρελθὼν, εἶδεν. Paulo post hæc, πῶς καὶ τοῦ πλήθους παντός ἀντίρροπος ἦν, desunt in Morel., sed habentur in mss. maxima parte. Paulo post quidam mss. ἀναφέρειν, et postea ποιεῖν, ubi Morel. habet ἀναφέρων et ποιῶν. Mox illud, εἶδες παρῆρησίας μέγεθος, deest in Savil. et in quibusdam mss.

^b Quidam mss. Ἰωάννην; καὶ σφόδρα πολλὴ καὶ εὐπρόσωπος· ἐπειδὴ γάρ.

^c Hæc, καὶ μὴ δυνάμενος λαλεῖν, desunt in quibusdam mss. et Savilio.

^d Alii ἐφυσήθησαν.

ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν. Εἶδε μόνον καὶ ἐσάλευσε τὴν τοσαύτην καὶ τηλικαύτην γῆν. Ὁ ἀπτόμενος τῶν ὀρέων, καὶ καπνίζονται· ὁ σείων τὴν ὑπ' οὐρανὸν ἐκ θεμελίων, καὶ οἱ στῦλοι αὐτῆς σαλεύονται· ὁ ἀπειλῶν τῇ θαλάσσῃ, καὶ ξηραίνων αὐτὴν· ὁ λέγων τῇ ἀθύσσω, ἐρημωθήσῃ. Ἡ θάλασσα εἶδε, καὶ ἐφυγεν· ὁ Ἰορδάνης ἀνεχώρησεν εἰς τὰ ὄπισθ'· τὰ ὄρη ἐσκίρτησαν ὡσεὶ κριοὶ, καὶ οἱ βουνοὶ ὡς ἀρνία προβάτων. Πᾶσα ἡ κτίσις σαλεύεται, δέδοικε, τρέμει· μόνον δὲ οὗτοι καταφρονουσιν, ὑπερορῶσιν, ἐξευτελίζουσι τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν· οὐ γὰρ ἂν εἴποιμι τὸν ἀπάντων Δεσπότην. Πρώτη μὲν οὖν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἄνω δυνάμεων ἐσωφρονίζομεν, ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, τῶν Χερουθιμ, τῶν Σεραφίμ· νῦν δὲ ἀπὸ τῆς ἀναισθητοῦ κτίσεως, καὶ οὐδὲ ἐντεῦθεν ἐντρέπονται. Οὐχ ὀρᾶς τουτοῦ τὸν οὐρανὸν, πῶς καλῶς, πῶς μέγας, πῶς τῷ ποικίλῳ τῶν ἀστρῶν ἐστεφάνωται χορῶ; πόσον διήρκεσε χρόνον; Πεντακισχίλια γὰρ καὶ πλείω λοιπὸν ἔστηκεν ἔτη, καὶ τὸ πλῆθος τοῦ χρόνου οὐκ ἐπήγαγεν αὐτῷ γῆρας· ἀλλ' ὡσπερ σῶμα νέον καὶ σφριγῶν ἀνθοῦσαν ἔχει καὶ ἐνακμάζουσαν αὐτῷ τῆς ἡλικίας τὴν ὥραν· οὕτω δὲ καὶ οὐρανὸς ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἔλαχε κάλλος διετήρησε καὶ οὐδὲν ὑπὸ τοῦ χρόνου γέγονεν ἀσθενέστερος. Ἀλλὰ τοῦτον τὸν καλὸν, τὸν μέγαν, τὸν φαιδρὸν, τὸν κατηστερωμένον, τὸν διαρκῆ, τὸν ἐπὶ τοσοῦτον ἔστηκότα χρόνον, ὁ Θεὸς οὗτος, ὃν σὺ περιεργάζῃ, καὶ τῇ τῶν οικείων λογισμῶν ὑποβάλλεις περιγράφῃ, ὡς ἂν εἰ παίζων τις καλύθην ποιήσεις, οὕτω μετ' εὐκολίας εἰργάσατο. Καὶ τοῦτο ἐμφαίνων ὁ Ἡσαΐας ἔλεγε· Ὁ στήσας τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ καμάραν, καὶ διατείνας αὐτὸν ὡς σκητὴν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀλλὰ καὶ τὴν γῆν βούλει ἰδεῖν; ἀλλὰ καὶ ταύτην ὡς οὐδὲν ἐποίησε. Περὶ μὲν γὰρ ἐκεῖνου λέγει· Ὁ στήσας τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ καμάραν, καὶ διατείνας αὐτὸν ὡς σκητὴν ἐπὶ τῆς γῆς· περὶ δὲ ταύτης· Ὁ κατέχων τὸν γῦρον τῆς γῆς, ὁ ποιήσας τὴν γῆν ὡς οὐδέν. Ὁρᾶς πῶς οὐδὲν εἶπε^a τὴν τοσαύτην καὶ τηλικαύτην;

δ'. Ἐνόησον γὰρ πόσον μὲν ὀρῶν ὄγκον, πόσα δὲ ἀνθρώπων ἔθνη, πόσα δὲ ὕψη καὶ πλήθη φυτῶν, πόσας δὲ πόλεις, καὶ πόσα οἰκοδομημάτων μεγέθη, καὶ πόσα τετραπόδων, θηρίων, ἐρπετῶν πλήθη παντοδαπῶν [457] ἐπὶ τῶν νῶτων φέρει τῶν ἑαυτῆς. Ἀλλ' ὅμως τὴν τοιαύτην καὶ τοσαύτην οὕτως εὐκόλως ἐποίησεν, ὡς καὶ τὸν προφήτην, μηδὲ παράδειγμα τῆς εὐκολίας δυνάμενον εὔρειν, εἰπεῖν, ὅτι τὴν γῆν ἐποίησεν ὡς οὐδέν. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἤρκει τὰ μεγέθη καὶ τὰ κάλλη τῶν ὀρωμένων τοῦ δημιουργοῦ παραστῆσαι τὴν δύναμιν, ἀλλὰ πολλῶ τῷ μέτρῳ ἐλείπετο τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ πεποιηκότος αὐτὰ ἀπάσης, εὔρον ἕτερον οἱ προφῆται τρόπον, δι' οὗ κατὰ δύναμιν τὴν ἑαυτῶν ἰσχυσαν παραδηλῶσαι τι πλεον ἡμῖν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως. Ποῖον δὲ τοῦτον; Τὸ μὴ τὰ μεγέθη προθεῖναι τῶν κτισμάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον τῆς δημιουργίας εἰπεῖν, ἕν' ἐκατέρωθεν, καὶ ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν γεγεννημένων, καὶ ἐκ τῆς κατὰ τὴν δημιουργίαν εὐκολίας. δυνηθῶμεν ἀξίαν τινὰ κατὰ δύναμιν τὴν ἡμετέραν ἔννοιαν λαβεῖν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως. Μὴ τοίνυν τὸ μέγεθος ἐξέταξε μόνον τῶν γεγεννημένων, ἀλλὰ καὶ

τὴν εὐκολίαν τοῦ πεποιηκότος. Οὐκ ἐπὶ γῆς δὲ τοῦτο ἐνδείκνυται μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ἀνθρώπων· νῦν μὲν γὰρ φησιν, Ὁ κατέχων τὸν γῦρον τῆς γῆς, καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ ὡσεὶ ἀκρίδας· νῦν δὲ φησιν, Ὡς σταγῶν ἀπὸ κάδου πάντα τὰ ἔθνη ἐναντίον αὐτοῦ. Μὴ ἀπλῶς παρέλθῃς τὸν λόγον, ἀλλ' ἀνάπτυξον τὸ εἰρημένον καλῶς καὶ ἐξέτασον ἀναλόγισαι πάντα τὰ ἔθνη, Σύρους, Κίλικας, Καππαδόκας, Βιθυνούς, τοὺς τὸν Εὐξείναιον πόντον οἰκοῦντας, Θράκην, Μακεδονίαν, τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν, τοὺς ἐν ταῖς νήσοις, τοὺς ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, τοὺς ὑπὲρ τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην, τοὺς ἐν ταῖς νήσοις ταῖς Βρεττανικαῖς, Σαυρομάτας, Ἰνδοὺς, τοὺς τὴν τῶν Περσῶν οἰκοῦντας γῆν, τὰ ἄλλα τὰ ἄπειρα γένη καὶ φύλα, ὧν οὔτε τὰ ὀνόματα ἴσμεν· ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ ἔθνη, Ὡς σταγῶν, φησὶν, ἀπὸ κάδου ἐναντίον αὐτοῦ. Πόσον μέρος εἶ τῆς σταγόνης ταύτης, εἰπέ μοι, ὅτι περιεργάζῃ τὸν Θεόν, ἢ πάντα τὰ ἔθνη ὡς σταγῶν ἀπὸ κάδου; Καὶ τί χρὴ λέγειν περὶ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάττης καὶ ἀνθρώπων φύσεως; Ἀναθῶμεν ὑπὲρ τὸν οὐρανὸν τῷ λόγῳ, καὶ ἐπὶ τοὺς ἀγγέλους ἔλθωμεν. Ἴστε γὰρ δῆπου τοῦτο, ὅτι τῆς κτίσεως τῆς ὀρωμένης ταύτης εἰς ἄγγελος μόνος ἀντίβροπος ἐστὶ μάλλον δὲ καὶ πολλῶ τιμιώτερος. Εἰ γὰρ ἀνθρώπου δικαίου ἄξιός οὐκ ἂν εἴη πᾶς ὁ κόσμος, καθὼς ὁ Παῦλος δείκνυσι λέγων, Ὁν οὐκ ἦν ἄξιός ὁ κόσμος οὗτος· πολλῶ μάλλον ἀγγέλου οὐκ ἂν γένοιτό ποτε ἄξιός· πολλῶ γὰρ τῶν δικαίων ἄγγελοι μείζους. Ἀλλ' ὅμως μύριαι μυριάδες εἰσὶν ἀγγέλων ἄνω, καὶ χίλια χιλιάδες εἰσὶν ἀρχαγγέλων, καὶ θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαὶ, καὶ ἐξουσίαι, ἄπειροι δῆμοι ἀσωμάτων δυνάμεων, καὶ φύλα ἀμύθητα, καὶ ταύτας ἀπάσας τὰς δυνάμεις μετὰ τοσαύτης εὐκολίας ἐποίησε, μεθ' ὅσης οὐδεὶς λόγος παραστῆσαι δύναται. Ἦρκεσε γὰρ αὐτῷ τὸ θελῆσαι πρὸς ἅπαντα, καὶ καθάπερ ἡμῖν ἡ βούλησις οὐ παρέχει κάματον, οὕτως οὐδὲ ἐκείνῳ τὸ δημιουργῆσαι τοσαύτας καὶ τηλικαύτας δυνάμεις. Καὶ τοῦτο ὁ προφήτης ἐμφαίνων ἔλεγε· Πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ. Ὁρᾶς ὅτι οὐ πρὸς δημιουργίαν τῶν ἐν τῇ γῇ [458] μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν κτίσιν τῶν ἄνω δυνάμεων ἤρκεσεν ἡ θέλησις αὐτοῦ μόνῃ; Ταῦτα οὖν ἀκούων οὐ θρηνεῖς σαυτὸν, εἰπέ μοι, καὶ κατορύττεις πρὸς τοσοῦτον ἀπονοίας ἀρθεῖς, ὅτι ἂν δοξάζειν χρὴ μόνον καὶ προσκυνεῖν, ποῦτον ὡς ἐν τι τῶν εὐτελεστάτων πραγμάτων περιεργάζεσθαι φιλονεικεῖς καὶ πολυπραγμονεῖς; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος ὁ πολλῆς σοφίας ἐμπεπλησμένος ὄρων τὴν ἀσύγκριτον ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν εὐτέλειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, πρὸς τοὺς περιεργαζομένους αὐτοῦ τὰς οἰκονομίας ἀγανακτῶν, καὶ μετὰ πολλῆς δυσχεραίνων τῆς σφοδρότητος ἔλεγε· Μενοῦν γε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; Τίς εἶ; ἐνόησόν σου τὴν φύσιν πρότερον· οὐδὲν γὰρ ἐστὶν ὄνομα εὔρειν δυνάμενον παραστῆσαι σου τὴν εὐτέλειαν^b.

ε'. Ἀλλ' ἐρεῖς, ὅτι ἄνθρωπός εἰμι ἐλευθερία τετιμημένος. Ἀλλ' ἐτιμήθης οὐχ ἵνα εἰς ἀντιλογίαν τῇ ἐλευθερίᾳ, ἀλλ' ἵνα τῇ τιμῇ πρὸς ὑπακοὴν καταχρήσῃ τοῦ τετιμηκότος. Ἐτίμησέ σε ὁ Θεός, οὐχ ἵνα αὐτὸν ὑβρίζῃς, ἀλλ' ἵνα δοξάζῃς· ὑβρίζει δὲ ὁ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ περιεργαζόμενος.

^a Sic Sav. et quidam mss. In Mor. verò et aliis hæc desunt, Ὁρᾶς πῶς οὐδὲν εἶπε.

^b Alii τὴν εὐτέλειαν, alii τὴν οὐδένειαν

tam terram concussit. *Qui tangit montes, et fumigant (Ibid.): qui concutit terram a fundamentis, et columnæ ejus nutant: qui minatur mari, et siccat illud (Job 9.6): Qui dicit abyssis, Desolaberis (Isa. 44.27); Mare vidit, et fugit; Jordanis conversus est retrorsum: montes exultaverunt sicut arietes, et colles sicut agni ovium (Psal. 113.3.4).* Omnis creatura movetur, metuit, contremiscit: hi soli despiciunt, negligunt, salutem suam parvi faciunt: non enim dixerim, Dominum omnium. Nuper eos a supernarum Virtutum exemplo admonebamus, angelis, archangelis, Cherubim et Seraphim, nunc vero ab insensibili creatura: neque tamen sic afficiuntur pudore. Annon vides hoc cælum, quam pulchrum, quam magnum, quam vario choro stellarum coronatum: quantum temporis duraverit? Plus quinque milibus annis stetit, et diuturnitas temporis nullam ipsi senectutem invexit: sed sicut corpus juvenile et robustum florem ætatis vigoremque servat; ita et cælum, quam ab initio habuit pulchritudinem conservavit, nec temporis diuturnitate ullatenus imbecillius evasit: sed illud ita pulchrum, magnum, lætum, stellis ornatum, perpetuum, tamdiu consistens, Deus, quem tu curiose scrutaris, et ratiociniorum tuorum limitibus subjicis, ita facile condidit, ac si quis tugurium ludens construeret: quam rem sic declarat Isaias propheta: *Qui statuit cælum sicut cameram, et extendit illud sicut tabernaculum super terram (Isai. 40. 22).* Visne terram quoque intueri? hanc etiam quasi nihil fecit. Nam de illo quidem ait: *Qui statuit cælum sicut cameram, et extendit illud sicut tabernaculum in deserto (Ibid.): de hac vero, Qui continet gyrum terræ, qui fecit terram quasi nihil.* Videsne¹ quomodo nihil dixerit tantum tamque ingens corpus?

4. Cogita quantam montium molem, quot hominum nationes, quot plantarum varietatem et altitudinem, quot urbes, quot ædificiorum magnitudines, quot quadrupedum, ferarum, reptilium genera dorso suo sustinet. Attamen illam talem tantamque ita facile condidit, ut propheta, cum tantæ facilitatis exemplum non haberet, dixerit eum fecisse terram quasi nihil. Cum enim visibilium magnitudo et pulchritudo non satis esset ad Creatoris potentiam declarandam, sed multo intervallo procul esset a magnitudine et robore ejus qui ipsa condiderat, alium prophetæ modum invenerunt, quo pro facultate sua possent aliquid amplius de Dei potentia declarare. Quodnam illud? Ut non modo creaturarum rerum magnitudinem exponerent, sed etiam modum creationis efferrent, ut ex utraque parte, cum ex magnitudine opificiorum, tum ex creationis facilitate pro captu nostro dignam possimus de potentia Dei notitiam accipere. Ne itaque opificiorum magnitudinem tantum explores, sed etiam condentis facilitatem. Neque solum in terra hoc deprehenditur, sed et in ipsa hominum natura: modo enim ait, *Qui continet gyrum terræ, et habitantes in ea quasi locustas (Isai. 40. 22); modo, Quasi stilla situlæ omnes gentes in conspectu ejus (Ibid. v. 15).*

¹ Sic Savil. et quidam Mss. In Morel. vero et aliis hæc desunt, *videsne quomodo nihil dixerit?*

Ne minus considerate hoc dictum prætereas, sed ex-cute et explora: repete omnes gentes, Syros¹, Cilices, Cappadoces, Bithynos, Euxini Ponti incolas, Thraciam, Macedoniam, Græciam omnem et insulas, Italos, eos qui sunt supra continentem nostram, eos qui in insulis Britannicis, Sauromatas, Indos, Persas, aliasque innumeras gentes et nationes quarum ne nomina quidem novimus. Verum hæc *Omnes gentes quasi stilla situlæ*, inquit, *in conspectu ejus.* Quota pars es ejus stillæ tu, qui Deum scrutaris cui omnes gentes quasi stilla situlæ? Ecquid oportet de cælo et terra dicere, de mari, deque hominum natura? Ascendamus in cælum verbo, angelosque adeamus; scitis enim vel unum angelum parem esse toti visibili creaturæ, imo longe præstantiorem. Nam si vel uno homine justo totus mundus dignus non sit, ut Paulus ostendit his verbis, *Quibus dignus non erat mundus (Hebr. 11. 38).* multo minus angelo dignus erit: angeli quippe multo præstantiores sunt justis. Attamen decem millies dena millia angelorum sursum sunt, et millia millium archangelorum; itemque Throni, Dominationes, Principatus et Potestates, atque innumeri incorporearum Virtutum populi tribusque inenarrabiles: omnesque illas Virtutes cum tanta facilitate condidit, quanta nullus sermo potest exprimere. Satis enim illi fuit ut vellet, et sicut apud nos voluntas nihil laboris affert, sic nullo ipse labore tot tantasque Virtutes condidit. Quod declarans propheta dicebat, *Omnia quæcumque voluit fecit in cælo et in terra (Psal. 134. 6).* Viden' non ad terrenarum tantum rerum creationem, sed etiam ad creationem supernarum Virtutum satis fuisse illius voluntatem? Hæc cum audis, non te ipsum deploras, dic mihi? non te in terram defodis et obruis, cum in tantum arrogantiae proruperis, ut eum quem glorificare et adorare solum fas est, quasi unam vilissimarum rerum scrutaris et comprehendere coneris? Ideo et Paulus multa plenus sapientia, incomparabilem Dei excellentiam, simulque humanæ naturæ vilitatem intuitus, indignatusque adversus eos qui ejus dispensationem curiosius explorarent, rem moleste ferens cum multa vehementia dicebat: *O homo, tu quis es, qui respondeas Deo (Rom. 9. 20)? Tu quis es? cogita prius naturam tuam: nullum quippe nomen potest tuam vilitatem declarare.*

3. *Contumelia Deum afficit is qui substantiam ejus curiosius explorat.* — At dices, Homo sum libertate honoratus. Atqui honoratus es, non ut ea libertate ad repugnandum, sed ut illo honore ad obsequendum honoranti, te uteris. Honoravit te Deus, non ut

¹ Longe majorem gentium enumerationem extulit in interpretatione sua Theodorus Gaza; nempe sic: *Syros, Cilices, Cappadoces, Bithynos, Mysos, Phryges, Mæones, Lycios, Pamphylios, Iones, Assyrios, Arabes, Indos, Egyptios, Æthiopes, Pænos, Hispanos, Gallos, Germanos, Sarmatas, Pannonios, Sauromatas, Massagetas, denique omnes Scythus, degentesque ultra Aquilonem: item Albanos, Iberos, Bactrianos, Caspios, Medos, Persas, Parthos, Armenios, Ponti Euxini vicinos omnes et incolas, Thraces, Macedonas, Græcos omnes; adde Epirum, Daciam, Dalmatiam, Italiam: insulas omnes tam interioris maris, quam exterioris, cæterasque innumerabiles gentes, etc.* Sed nescio unde expressus: omnes quippe Manuscripti, Morel. et Savil. id ipsum efferunt, nullo discrimine, quod in textu legitur.

illum contumelia afficeret, sed ut glorificaret; contumelia vero afficit is qui substantiam ejus curiosius explorat. Nam si, dum promissa ejus non exploras, illum gloria afficis; dum exploras et curiose inquiris, non sententias modo ejus, sed etiam eum qui ipsas protulit dedecore afficis. Quod autem Deum glorificetis qui ejus promissa non curiose scrutatur, audi Paulum de Abrahamo deque ejus obedientia fideque in omnibus dicentem: *Consideravit quidem corpus suum emortuum, et emortuam vulvam Saræ: verum in repromissione Dei non hæsitavit diffidentia, sed confortatus est fide (Rom. 4. 19)*. Natura et ætas, inquit, in desperationem ipsum conjiciebant, sed fides spem bonam substituebat. *Sed confortatus est in fide dum gloriam Deo, et plenissime sciens quia quæcumque promisit potens est et facere (Ibid. v. 20)*. Vident eum, qui certior est de rebus a Deo prolatis, gloriam Deo dare? Si itaque is, qui Deo credit, gloriam ipsi dat, qui non credit ipsi, contumeliam illam in suum ipse caput convertit. *Tu quis es, qui Deo respondeas?* Deinde ut ostendat quantum sit Deum inter et hominem intervallum, id demonstrat non quidem quantum opereretur, sed tamen ex proposito exemplo longe majus discrimen esse intelligi potest. Quid igitur ait? *Numquid dicet figmentum ei qui se finxit, Quid me fecisti sic? Annon habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud in contumeliam (Rom. 9. 20. 21)?* Quid ais? itane Deo debeo subijci, ut lutum figulo? Ita, inquit: tantum enim est Deum inter et hominem intervallum, quantum inter lutum et figulum; vel potius, non tantum, sed multo majus. Luti enim et figuli eadem substantia est, ut apud Job dicitur: *Sina, inquit, habitantes domos luteas, ex quo et ipsi sumus ex eodem luto (Job 4. 19)*. Quod si homo præstantior luto et formosior appareat, differentiam non diversitas naturæ, sed artificis sapientia fecit: in nullo quippe differt a luto; quod si non credis, id tibi persuadeant tumuli et urnæ sepulcrales. Nam si sepulcra majorum tuorum adeas, hæc ita se habere deprehendes. Inter lutum itaque et figulum differentia nulla: inter Dei vero et hominis substantiam tantum intervallum est, quantum nec oratione narrare, nec mente æstimare possumus. Quemadmodum igitur lutum figuli manus, quocumque ille duxerit, sequitur: ita et tu luti instar mutus esto, quando Deus aliquid dispensare voluerit. Neque tamen ideo Paulus hæc dixit, ut facultatem nostram tolleret, aut liberum arbitrium labefactaret, absit; sed ut arrogantiam nostram magis magisque coerceret. Verum, si placet, videamus quidnam ipsi ediscere voluerint; ita ut ipsos Paulus tam vehementer refrænaret. An substantiam Dei scrutabantur? Nequaquam: nemo enim id umquam ausus est. Sed quod longe minus est, ejus dispensationes scrutabantur; verbi gratia, quare illum puniret, illius miseretur; quare illum supplicio eximat, hunc in ærumnis sinat; quare ille veniam sit consequutus, hic minime. Hæc et similia quærebant. Undenam id liqueat? Ex præcedentibus. Cum enim dixisset: *Ergo quem vult miseratur, et quem vult indurat.*

Dices itaque mihi, Quid adhuc queritur? voluntati enim ejus quis resistit (Rom. 9. 18. 19)? tunc intulit, O homo, tu quis es, qui respondeas Deo (Ib. v. 20)? Eos igitur qui dispensationes Dei scrutabantur reprimit Paulus. Profecto ne id quidem illis concedit, tu vero beatam illam substantiam omnia dispensantem curiose scrutaris? annon te sexcentis fulminibus dignum censes? quomodo non id extremæ dementiæ fuerit? Audi prophetam, vel potius Deum dicentem: *Si Pater ego sum, ubi est gloria mea? et si Dominus ego sum, ubi est timor meus (Malach. 1. 6)?* Qui enim metuit, non curiose scrutatur, sed adorat; non curiose inquit, sed laudat et glorificat. Hæc te doceant et supernæ Virtutes, et beatus Paulus: non enim cum hac de re alios increpat, ipse eodem quo illi modo affectus est. Audi quid Philippensibus dicat, cum declarat se particularem scientiam habere: quemadmodum et Corinthiis scribens dicebat, *Ex parte cognoscimus (1. Cor. 13. 9)*, totum vero nondum: et nunc infert, *Fratres, ego me non arbitror comprehendisse (Philipp. 3. 13)*. Quid hæc apertius voce? Tuba clarius cecinit, orbem totum instituens, ut datam scientiæ mensuram diligerent et amplecterentur, nec existimarent unquam se totum accepisse. Quid ais, dic mihi? Christum habes in teipso loquentem (2. Cor. 13. 13), et dicis: *Ego me non arbitror comprehendisse*. Ideo enim, inquit, dixit me Christum habere in meipso loquentem: ipse me hæc docuit. Quamobrem hi, nisi Spiritus sancti auxilio prorsus vacui essent, et omnem ejus operationem ex anima sua eliminassent, cum Paulus dicat, *Non arbitror meipsum comprehendisse*, non ipsi se universum comprehendisse putarent.

6. Undenam liquet, dicet quispiam, ipsum ita loquentem de fide agere, de scientia et de dogmatibus, et non de vitæ institutione, quasi dicat: *Ego me imperfectum esse arbitror in vita et institutione?* Id certe planum fecit cum dixit: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi: in reliquo reposita est mihi corona justitiæ (2. Tim. 4. 7)*. Qui vero consummato cursu coronam accepturus est, nequaquam diceret, *Non arbitror meipsum comprehendisse*. Alioquin autem quæ agenda et quæ non agenda sunt nemini sunt incerta; sed omnibus manifesta et nota, et barbaris et Persis, et toti hominum generi. Ut autem id clarius reddam, quæ hanc clausulam sequuntur legam. Postquam dixisset, *Videte canes, videte malos operarios (Philipp. 3. 2)*, ac multa disse-risset de iis, qui Judaica dogmata intempestive¹ inducunt, subjunxit¹: *Quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta: verumtamen existimo omnia detrimentum esse, ut inveniar non habens justitiam quæ ex lege est; sed justitiam quæ ex Deo est, quæ per fidem Jesu Christi est (Ibid. v. 7. 9)*. Postea dicit de qua fide loquatur: *Ut eum cognoscerem, et potentiam resurrectionis ejus et societatem passionum ejus (Ibid. v. 10)*. Quid est, *Potentiam resur-*

¹ Sic Savil. et maxima pars manuseriptorum. In Morel. vero, *opportune subjunxit*, anteposita virgula. Mox in Morel. quedam decrant, quæ ex Savil. et Mas. addita sunt,

μενος. Εἰ γὰρ τὸ μὴ περιεργάζεσθαι τὰς ἐπαγγελίας αὐτοῦ δοξάζειν αὐτὸν ἐστίν, τὸ πολυπραγμονεῖν καὶ διερευνᾶν * οὐχὶ τὰς ἀποφάσεις μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν ἀποφηνάμενον ἀτιμάζειν ἐστίν. "Ὅτι δὲ τὸ μὴ περιεργάζεσθαι τὰς ἐπαγγελίας αὐτοῦ δοξάζειν αὐτὸν ἐστίν, ἄκουσον τοῦ Παύλου λέγοντος περὶ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς ὑπακοῆς τῆς ἐκείνου, καὶ τῆς ἐν ἅπασιν πίστεως· *Κατενόησε μὲν γὰρ, φησὶ, τὸ ἑαυτοῦ σῶμα νεκρωμένον, καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάρρας· εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ, ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει.* Ἡ φύσις καὶ ἡ ἡλικία εἰς ἀπόγνωσιν, φησὶν, ἐνέβαλλον, ἡ δὲ πίστις ἐλπίδας ὑπέτεινε χρηστάς. *Ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει δούς δόξαν τῷ Θεῷ, καὶ πληροφορηθεὶς, ὅτι ὁ ἐπήγγελλται, δυνατὸς ἐστὶ καὶ ποιῆσαι.* Ὁρᾶς ὅτι ὁ πληροφορούμενος ὑπὲρ ὧν ἂν ὁ Θεὸς ἀποφαίνεται, δόξαν δίδωσι τῷ Θεῷ; Εἰ τοίνυν δόξαν δίδωσι τῷ Θεῷ ὁ πιστεύων αὐτῷ, ὁ ἀπιστῶν αὐτῷ τὴν ἀτιμίαν αὐτοῦ εἰς τὴν ἑαυτοῦ περιτρέπει κεφαλὴν. *Σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ;* Εἶτα βουλόμενος δεῖξαι τὸ μέσον ὅσον ἐστὶν ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ἔδειξεν οὐχ ὅσον ἔδει· πλὴν ἀπὸ τοῦ δοθέντος ὑποδείγματος δυνατὸν καὶ πολλῶν μείζονος διαφορᾶς ἔννοιαν λαβεῖν. *Τί γὰρ φησὶ; Μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, τί με ἐποίησας οὕτως; Ἡ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὁ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὁ δὲ εἰς ἀτιμίαν; Τί λέγεις; οὕτως ὀφείλω ὑποκαίεσθαι τῷ Θεῷ ὡς ὁ πηλὸς τῷ κεραμεῖ; Ναί, φησὶ· τοσοῦτον γὰρ τὸ μέσον ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ὅσον πηλοῦ καὶ κεραμέως· μᾶλλον δὲ οὐδὲ τοσοῦτον τὸ μέσον, ἀλλὰ καὶ πολλῶν πλέον.* Πηλοῦ μὲν γὰρ καὶ κεραμέως οὐσία μία, καθάπερ καὶ παρὰ τῷ Ἰωβ εἴρηται· *Ἐὼ δὲ τοὺς κατοικοῦντας οἰκίας πηλίνης, ἐξ οὗ καὶ αὐτοὶ ἐσμεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ.* Εἰ δὲ ἀμείνων φαίνεται καὶ εὐπρεπέστερος ἐκείνου ὁ ἄνθρωπος, τὴν διαφορὰν οὐχ ἡ ἐναλλαγὴ τῆς φύσεως, ἀλλ' ἡ σοφία τοῦ τεχνίτου πεποίηκε· [459] ἐπεὶ πηλοῦ οὐδὲν διέστηκας. Εἰ δὲ ἀπιστεῖς, πειθέτωσάν σε αἱ σοροὶ καὶ αἱ λάρνακες· ἐπὶ γὰρ τοὺς τάφους ἀπελθὼν τῶν προγόνων εἶση ὅτι ταῦτα οὕτως ἔχει. Πηλοῦ μὲν οὖν καὶ κεραμέως οὐδὲν τὸ μέσον· Θεοῦ δὲ καὶ ἀνθρώπων τῆς οὐσίας τοσοῦτον τὸ μέσον, ὅσον οὐδὲ λόγος παραστήσαι δύναται, οὐδὲ ἔννοια μετρησαί χωρεῖ. Ὡσπερ οὖν ὁ πηλὸς ἔπεται ταῖς χερσὶ τοῦ κεραμέως, ἥπερ ἂν ἐκεῖνος ἔλκη καὶ περιάγη· οὕτω καὶ σὺ κατὰ τὸν πηλὸν ἄφωνος ἔσο, ὅταν ὁ Θεὸς οἰκονομεῖν τι βούληται. Οὐδὲ γὰρ ἀφαιρούμενος τὴν ἐξουσίαν ἡμῶν (μὴ γένοιτο), οὐδὲ τῷ αὐτεξουσίῳ λυμαινόμενος, ταῦτα εἶρηκεν ὁ Παῦλος, ἀλλ' ἐκ πολλῆς τῆς περιουσίας τὴν αὐθάδειαν ἡμῶν ἐπιστομίζων· εἰ δὲ δοκεῖ, καὶ τοῦτο ἴδωμεν. Τί ποτε ἄρα ἐβουλήθησαν ἐκεῖνοι μαθεῖν, καὶ οὕτω σφοδρῶς αὐτοὺς ἐπεστόμισεν; ἄρα οὐσίαν περιεργάζοντο; Οὐδαμῶς· οὐδεὶς γὰρ τοῦτο ἐτόλμησεν αὐδέποτε, ἀλλὰ τὸ πολλῶν ἔλαττον, οἰκονομίας ἐζήτησαν τοῦ Θεοῦ· οἷον διὰ τί ὁ δεῖνα κολάζεται, καὶ διὰ τί ὁ δεῖνα ἐλεεῖται· διὰ τί ὁ δεῖνα ἀπαλλάττεται τιμωρίας, ὁ δὲ ἐν θεινοῖς ἐστὶ· καὶ ὁ μὲν συγγνώμης ἔτυχεν, ὁ δὲ οὐκ ἔτυχε. Ταῦτα γὰρ καὶ τὰ τοιαῦτα ἐζήτησαν. Πόθεν δὴλον τοῦτο; Ἐκ τῶν ἀνωτέρω τούτων· εἰπὼν γὰρ, *Ἄρα οὖν ὄν θέλει ἐλεεῖ, ὄν δὲ θέλει σκληρύνει.* Ἐρεῖς οὖν μοι· *Τί ἐτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς*

* Alii cum Savilio καὶ διερευνᾶσθαι

ἀνθέστηκε; τότε ἐπήγαγεν, *Μενοῦν' γε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ;* Οἰκονομίας τοίνυν ζητοῦντας περιεργάζεσθαι ἐπιστομίζει ὁ Παῦλος. Εἶτα ἐκεῖνοις μὲν οὐδὲ ταῦτα ἀφίεται· σὺ δὲ τὴν μακαρίαν οὐσίαν τὴν πάντα οἰκονομοῦσαν ἢ πολυπραγμονῶν οὐχ ἡγῆ μωρίων ἄξιος εἶναι σκηπτῶν; καὶ πῶς οὐχ ἐσχάτης ταῦτα μανίας; Ἄκουσον τοῦ προφήτου λέγοντος, μᾶλλον δὲ τοῦ Θεοῦ δι' ἐκείνου· *Εἰ πατήρ ἐγὼ εἰμι, ποῦ ἐστὶν ἡ δόξα μου; καὶ εἰ Κύριος ἐγὼ εἰμι, ποῦ ἐστὶν ὁ φόβος μου;* Ὁ γὰρ φοβούμενος οὐ περιεργάζεται, ἀλλὰ προσκυνεῖ, οὐ πολυπραγμονεῖ, ἀλλ' εὐφημεῖ καὶ δοξάζει. Διδασκέτωσάν σε ταῦτα καὶ αἱ ἄνω δυνάμεις καὶ ὁ μακάριος Παῦλος· οὐ γὰρ ἑτέροις μὲν ταῦτα ἐπιπλήττει, αὐτὸς δὲ οὐχ οὕτω διάκειται. Ἄκουσον γοῦν τί Φιλιππησίους φησὶ, δεικνύς ὅτι μερικὴν ἐπίγνωσιν ἔχει (καθάπερ καὶ Κορινθίους γράφων ἔλεγεν ὅτι, *Ἐκ μέρους γινώσκωμεν*), καὶ τοῦ παντὸς οὐδέπω· καὶ νῦν ἐπειληπται· *Ἀδελφοί, ἐγὼ ἑμαυτὸν οὐ λογιζομαι κατειληφέναι.* Τί ταύτης σαφέστερον τῆς φωνῆς; Σάλπιγγος λαμπρότερον ἐδόθησε τὴν οἰκουμένην ἅπασαν παιδεύων ἀγαπᾶν καὶ στέργειν τῷ δοθέντι τῆς γνώσεως μέτρῳ, καὶ μὴ νομίζειν τὸ πᾶν ἐπειληφέναι ποτέ. Τί λέγεις, εἰπέ μοι; τὸν Χριστὸν ἔχεις ἐν σεαυτῷ λαλοῦντα, καὶ λέγεις ὅτι, *Ἐγὼ οὐ λογιζομαι ἑμαυτὸν κατειληφέναι;* Διὰ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, φησὶν, εἶπον, ὅτι τὸν Χριστὸν ἔχω ἐν ἑμαυτῷ λαλοῦντα· αὐτὸς με ταῦτα ἐδίδαξεν. Ὡστε καὶ οὗτοι, εἰ μὴ παντελῶς ἔρημοι τῆς τοῦ Πνεύματος ἥσαν βοηθείας, καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ πᾶσαν ἐκ τῆς ἑαυτῶν ἀπώσαντο ψυχῆς, οὐκ ἂν, Παύλου λέγοντος, *Οὐ λογιζομαι ἑμαυτὸν κατειληφέναι*, αὐτοὶ τοῦ παντὸς ἐπειληφθαι ἐνόμισαν.

[460] ς'. Καὶ πόθεν δὴλον, φησὶν, ὅτι περὶ πίστεως ταῦτα λέγει καὶ γνώσεως καὶ δογμάτων, καὶ οὐχὶ περὶ βίου καὶ πολιτείας· ὅτι ἀτελεῖ ἑμαυτὸν νομίζω ἐν βίῳ καὶ πολιτείᾳ; Μάλιστα μὲν οὖν τοῦτο δὴλον ἐποίησεν εἰπὼν· *Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος.* Ὁ δὲ τὸν στέφανον μέλλων ἀπολαμβάνειν, καὶ τὸν δρόμον τελέσας, οὐκ ἂν εἶπεν, *Οὐ λογιζομαι ἑμαυτὸν κατειληφέναι.* Ἄλλως δὲ τὰ πρακτέα, καὶ τὰ μὴ πρακτέα, οὐδενὶ τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν ὁ ἀφανῆς, ἀλλὰ πᾶσι δὴλα καὶ γνώριμα, καὶ βαρβάρους καὶ Πέρσας καὶ παντὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει. Ἴνα δὲ καὶ σαφέστερον ὁ λέγω ποιήσω, αὐτῆς ἀναγνώσομαι τῆς περιχοπῆς ἀκολουθίαν· εἰπὼν γὰρ, *Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, καὶ πολλὰ διαλεχθεὶς περὶ τῶν εἰσαγόντων Ἰουδαϊκὰ δόγματα ἀκαίρως ὁ, ἐπήγαγε λέγων· Ἄτινα ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἤγημαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν· ἀλλὰ μὲν οὖν γε καὶ ἠγήσομαι τὰ πάντα ζημίαν, ἵνα εὐρεθῶ μὴ ἔχων δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν ἐκ Θεοῦ δικαιοσύνην, τὴν διὰ τῆς πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ.* Εἶτα λέγει ποίας πίστεως, *Τοῦ γνῶναι αὐτὸν καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ καὶ τὴν κοινωρίαν τῶν καθημάτων αὐτοῦ.* Τί ἐστὶ, δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ; Καινός τις, φησὶν, ἀναστάσεως

ἢ Quinque mss. τὴν ταῦτα οἰκονομοῦσαν. Paulo ante Savil. ἐφεῖται.

ἢ Idem τῶν ἀνθρώπων, ἄνθρωπε, ἐστίν.

ἢ Sic Savil. et maxima pars mss. In Morel. vero εὐκαίρως, anteposita virgula. Mox in Morel. quaedam deerant, quae ex Sav. et mss. addita sunt. Paulo post Sav. et quidam mss. τῆς ἀναστάσεως ἐδείχθη τρόπος.

ἰδεῖσθαι τύπος. Πολλοὶ μὲν γὰρ καὶ πρὸ ἐκείνου πολλὰκις ἀνέστησαν νεκροί, οὕτω δὲ οὐδὲ εἷς. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι πάντες ἀναστάντες πάλιν εἰς τὴν γῆν ὑπέστρεψον, καὶ πρὸς καιρὸν ἀπαλλαττόμενοι τῆς τοῦ θανάτου τυραννίδος, ὑπὸ τὴν ἀρχὴν πάλιν ἤγοντο τὴν ἐκείνου· τὸ δὲ σῶμα τὸ δεσποτικὸν ἀναστὰν οὐκ εἰς τὴν γῆν ὑπέστρεψεν, ἀλλ' εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνέβη, καὶ πᾶσαν τοῦ ἐχθροῦ κατέλυσε τὴν τυραννίδα, καὶ μεθ' ἑαυτοῦ τὴν οἰκουμένην συνανέστησεν ἅπασαν καὶ νῦν ἐν τῷ θρόνῳ κάθηται τῷ βασιλικῷ. Ταῦτ' οὖν ἅπαντα ἐνοῶν ὁ Παῦλος καὶ δεῖκνυς, ὅτι τὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα θαύματα λογισμὸς μὲν οὐδεὶς παριστῆται δυνήσεται, πίστις δὲ μόνη δύναται διδάξαι καὶ ποιῆσαι σαφῆ, ἔλεγεν, *Ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ γνῶναι τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ.* Εἰ γὰρ ἀπλῶς ἀνάστασιν οὐ δύναται παραστῆσαι λογισμὸς (μείζον γὰρ τοῦτο τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ τῆς τῶν πραγμάτων ἀκολυθίας ἐστὶ), τὴν τοσοῦτον τῶν ἄλλων ἀναστάσεων διαφέρουσαν ἀνάστασιν ποῶς δυνήσεται παραστῆσαι λογισμὸς; Οὐκ ἔστιν οὐδεὶς· ἀλλὰ πίστει ἡμῖν δεῖ μόνης, ἢ μέλλοιμεν * πεῖθεσθαι, ὅτι σῶμα θνητὸν καὶ ἀνέστη, καὶ εἰς ζωὴν ἦλθεν ἀθάνατον, πέρασ οὐδὲν οὐδὲ τέλος ἔχουσιν· ὅπερ οὖν καὶ ἀλλαχοῦ σημαίνων ἔλεγεν· *Ὁ Χριστὸς ἐγερθεὶς οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει.* Ὡστε διπλοῦν τὸ θαῦμα, καὶ τὸ ἀναστῆναι, καὶ τὸ οὕτως ἀναστῆναι. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν, *Ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ γνῶναι τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ.* Εἰ δὲ τὴν ἀνάστασιν οὐ δυνατόν λογισμοῖς εὐρεῖν, πῶς μᾶλλον τὴν γέννησιν τὴν ἄνω; Περὶ δὲ τούτων διαλεγόμενος ὁ Παῦλος καὶ περὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ πάθους λέγων, κάκεινα τῇ τῆς πίστεως ἐπέτρεψε δυνάμει· εἶτα τοῦτον ἅπαντα κινήσας τὸν λόγον, [461] προῖων εἶπεν, *Ἀδελφοί, ἐγὼ ἑμαυτὸν οὐ λογιζομαι κατεληφέναι.* Οὐκ εἶπεν, *Ἐγὼ ἑμαυτὸν οὐ λογιζομαι εἰδέναι, ἀλλὰ κατεληφέναι*· οὔτε παντελῆ ἀγνοίαν, οὔτε παντελῆ γνῶσιν ἑμαρτύρησεν ἑαυτῷ. Τὸ γὰρ εἰπεῖν, *Ὁὐ λογιζομαι κατεληφέναι,* δηλοῦντός ἐστιν, ὅτι ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τέως ἔστηκε, καὶ βαδίζει, καὶ πρόεισι περαιτέρω, τοῦ δὲ τέλους πάντως οὐκ ἐπιληπται. Τοῦτο καὶ ἑτέροις παραινέει λέγων οὕτως· *Ὅσοι τέλειοι, τοῦτο φρονῶμεν· καὶ εἴ τι ἑτέρως ὁ φρονεῖτε, τοῦτο ὁ Θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει.* Οὐ λογισμὸς, εἶπε, διδάξει, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἀποκαλύψει. Ὁρᾷς ὅτι οὐ περὶ βίου καὶ πολιτείας ἐστὶν ὁ λόγος, ἀλλὰ περὶ δογμάτων καὶ πίστεως; Πολιτεία γὰρ καὶ βίος οὐκ ἀποκαλύψεως δεῖται, ἀλλὰ δόγματα καὶ γνῶσις. Καὶ ἑτέρωθεν δὲ τὸ αὐτὸ τοῦτο δηλῶν ἔλεγεν· *Εἴ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκεν.* Οὐκ εἶπεν ἀπλῶς, *Οὐδὲν ἔγνωκεν,* ἀλλὰ καθὼς δεῖ γνῶναι· ἔχει μὲν γὰρ γνῶσιν, οὐκ ἀκριθῆ δὲ καὶ ἀπηρτισμένην.

ζ'. Καὶ ἵνα μάθης, ὅτι τοῦτό ἐστιν ἀληθές, μηδὲν περὶ τῶν ἄνω διαλεχθῶμεν, ἀλλ', εἰ βούλει, κάτω πρὸς τὴν ὀρωμένην κτίσιν τὸν λόγον ἀγάγωμεν. Οὐχ ὀρᾷς τουτοῦ τὸν οὐρανόν; ὅτι μὲν καμάρας εἰκόνα διασώζει ἴσμεν, καὶ τοῦτο αὐτὸ οὐκ ἀπὸ λογισμῶν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς μαθόντες· καὶ ὅτι πᾶσαν περιλαμβάνει τὴν γῆν, καὶ τοῦτο ἴσμεν, ὁμοίως παρ' ἐκείνης ἀκούσαντες· τίς δὲ τὴν οὐσίαν ὁ ἐστὶν ἀγνοοῦμεν. Εἰ δὲ τίς δισχυρίζοιτο καὶ φιλονεικίῃ, λεγέτω τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ οὐρανός· ἄρα κρύσταλλος πεπηγώς; ἄρα νέφος πεπυκνωμένον;

* Alii ἢ μέλλοιμεν, alii εἰ μέλλοιμεν.

b Alii εἴ τι ἕτερον.

c Alii τίς δὲ τῆ οὐσία. Infra tres mss. ἂν ἔχοι σαφὲς οὐδὲν εἰπεῖν.

ἄρα ἄηρ παχύτερος; Ἄλλ' οὐδεὶς ἂν ἔχοι σαφῶς εἰπεῖν· Ἔτι οὖν ἀποδείξεως, εἶπέ μοι, δεῖσθε πρὸς τὸ μαθεῖν τὴν μανίαν τῶν τὸν Θεὸν εἰδέναι λεγόντων; Τοῦ οὐρανοῦ τοῦ ὀρωμένου καθ' ἡμέραν τὴν φύσιν οὐκ ἔχεις εἰπεῖν, καὶ τοῦ ἀυράτου Θεοῦ μετὰ ἀκριθείας ἐπαγγέλλῃ τὴν οὐσίαν εἰδέναι; Καὶ τίς οὕτως ἀναίσθητος, ὡς μὴ τὴν ἐσχάτην τῶν ταῦτα λεγόντων καταγινώσκειν μανίαν;

Διὰ δὲ ταῦτα παρακαλῶ πάντας ὑμᾶς καθάπερ τοὺς φρενίτιδι περιπεσόντας νόσῳ καὶ παραπαίοντας κατὰ δύναμιν τὴν ὑμετέραν πειρᾶσθαι θεραπεύειν μετὰ προσηθείας καὶ ἐπιεικείας αὐτοῖς διαλεγόμενους· καὶ γὰρ ἐξ ἀπονοίας αὐτοῖς τὸ δόγμα τοῦτο ἐτέχθη, καὶ πολὺ τῆς διανοίας αὐτῶν τὸ φύσημα· τὰ δὲ φλεγμαίνοντα τῶν τραυμάτων οὐδὲ ἐπιβολὴν χειρὸς ἀνέχεται, οὐδὲ ἀφὴν ὑπομένει τραχυτέραν. Διὰ τοῦτο οἱ σοφοὶ τῶν ἰατρῶν μαλακῆν τι σπογγίᾳ τὰ τοιαῦτα καταψήχουσιν ὁ ἔλκη. Ἐπεὶ οὖν καὶ τούτοις ἔλκος ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ φλεγμαίνον, ὡσπερ ἀπαλῆν τι σπογγίᾳ προσηνὲς ὕδωρ καὶ πότιμον σπῶντες, οὕτω τὰ εἰρημένα ἅπαντα, καταντλήσαντες κειρώμεθα καταστῆλαιν αὐτῶν τὸ φύσημα, καὶ τὸν ὄγκον καθαιρεῖν ἅπαντα· κἂν ὑβρίζωσι, κἂν λακτίζωσι, κἂν ἐμπτύωσι, κἂν ὀτιοῦν ποιῶσι, μὴ καταλείψης τὴν ἰατρειάν, ἀγαπητέ. Τοὺς γὰρ ἄνθρωπον παραπλήγῃ θεραπεύοντας ἀνάγκη πολλὰ τοιαῦτα ὑπομένειν· ἀλλ' ὁμῶς οὐδὲ οὕτως ἀφίστασθαι χρὴ, ἀλλὰ δι' αὐτὰ μὲν οὖν ταῦτα μάλιστα αὐτοὺς ταλανίζειν καὶ δακρῦειν χρὴ, ὅτι τοιοῦτον αὐτῶν τῆς ἀβρώστιας ἐστὶ τὸ εἶδος. Ταῦτα πρὸς τοὺς [462] ἰσχυροτέρους λέγω καὶ ἀνεπηρεάστους, καὶ δυναμένους ἐκ τῆς ἐκείνων ὀμιλίας μηδεμίαν παραδέξασθαι βλάβην· ὡς εἴ τις ἀσθενέστερος εἴη, φευγέτω τούτων τὰς συνουσίας ἀποπηδάτω τοὺς συλλόγους, ὥστε μὴ τὴν τῆς φιλίας ὑπόθεσιν ἀφορμὴν ἀσεβείας γενέσθαι. Οὕτω καὶ Παῦλος ποιεῖ, αὐτὸς μὲν τοῖς ἀβρώστοῦσιν ἀναμίγνυται· καὶ λέγει· *Ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις, ὡς Ἰουδαῖος, τοῖς ἀνόμοις ὡς ἀνομος*· τοὺς δὲ μαθητὰς καὶ ἀσθενέστερον διακειμένους ἀπάγει παραινῶν οὕτω καὶ διδάσκων· *Φθείρουσιν ἡθῆ χρηστὰ ὀμιλῆαι κακαί· καὶ πάλιν· Ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος.* Ὁ μὲν γὰρ ἰατρὸς ἂν ἔλθῃ πρὸς τὸν κάμνοντα, κάκεινον καὶ ἑαυτὸν πολλάκις ὠφέλησεν· ὁ δὲ ἀσθενέστερος καὶ ἑαυτὸν καὶ τὸν ἀβρώστοῦντα παρέβλαψε, τοῖς νοσοῦσιν ἀναμιγνύμενος· ἐκεῖνόν τε γὰρ οὐδὲν ὠφέλησαι δυνήσεται, καὶ αὐτὸς ἐπισπάσεται πολλὴν ἀπὸ τῆς ἀβρώστιας τὴν βλάβην. Καὶ ὅπερ οἱ πρὸς τοὺς ὀφθαλμίωντας ὀρωντες πάσχουσιν, ἐφελκόμενοί τι τῆς ἀβρώστιας ἐκείνης, τοῦτο καὶ οἱ τοῖς βλασφήμοις συναναμιγνύμενοι τούτοις ὑπομένουσιν, ἂν ὧσιν ἀσθενέστεροι, πολὺ τῆς ἀσεβείας πρὸς ἑαυτοὺς ἐπισπῶμενοι μέρος. Ἴν' οὖν μὴ τὰ μέγιστα ἑαυτοὺς παραβλάψωμεν ὁ, φεύγωμεν αὐτῶν τὰς συνουσίας, εὐχόμενοι μόνον καὶ παρακαλοῦντες τὸν φιλόανθρωπον Θεόν, τὸν θέλοντα πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας ἔλθειν, ἀπαλλάξαι μὲν αὐτοὺς τῆς πλάνης, καὶ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐπαναγαγεῖν δὲ ἐπὶ τὸ τῆς γνώσεως φῶς, ἐπὶ τὸν Θεὸν καὶ πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, σὺν τῷ ζωοποιῷ καὶ παναγίῳ Πνεύματι, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

d AMi καταψῶσιν. Infra Savil. et alii καταντλοῦντες.

e Savil. et aliquot mss. παραβλάπτωμεν, Morel. et alii παραβλάψωμεν. Infra post hæc verba, ἐπὶ τὸ τῆς γνώσεως φῶς, Savil. et aliquot mss. ἵνα πάντες ὑμοθυμαδὸν ἐν ἐνὶ στόματι δεξάζωμεν τὸν Θεὸν καὶ πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, etc. Morel. et alii codices ut in textu.

rectionis ejus? Novus, inquit, resurrectionis modus ostensus est. Multi quidem antea mortui resurrexere, hoc modo nullus. Alii quippe omnes postquam resurrexerant, rursus in terram redierunt, ac mortis tyrannide ad tempus liberati, rursus sub ejus imperium redacti sunt : corpus autem Dominicum postquam resurrexerat, non in terram rediit, sed in cælos ascendit, et totam inimici tyrannidem solvit, atque secum totum orbem suscitavit, jamque in throno regio sedet. Hæc omnia cum mente volveret Paulus, et ostendisset tot tantaque mirabilia non ratione declarari posse, sed fide solum posse doceri et declarari, dicebat : *In fide ad cognoscendum potentiam resurrectionis ejus.* Nam si ratio fidem declarare non potest, quia et humanæ naturæ captum et communem rerum seriem superat, resurrectionem illam, quæ tanto intervallo differt ab aliis resurrectionibus, quæ poterit ratio demonstrare? Nulla certe : sed sola nobis opus est fide, qua persuasum habeamus, corpus mortale resurrexisse, et immortalem accepisse vitam, nullum finem vel terminum habentem. Quod et alibi significabat his verbis : *Christus suscitatus non moritur : mors illi ultra non dominabitur* (Rom. 6. 9) ; ita ut duplex fuerit miraculum, et resurrexisse, et illo modo resurrexisse. Ideo dicebat, *In fide ad cognoscendum potentiam resurrectionis ejus.* Quod si resurrectionem ejus non possumus ratione assequi, quanto minus supernam generationem? De his porro disputans Paulus, necnon de cruce et passione loquens, hæc quoque ad fidem pertinere dixit : cumque de his sermonem habuisset, subjunxit : *Fratres, ego me non arbitror comprehendisse* (Philipp. 3. 13). Non dixit, Ego non arbitror me scire, sed *comprehendisse*, neque omnimodam ignorantiam, neque omnimodam scientiam sibi adscripsit. Cum enim dicit, *Non arbitror comprehendisse*, significat se adhuc in via esse et ire, ulteriusque progredi, sed finem nondum attingisse. Qua de re, alios quoque admonet his verbis : *Quicumque perfecti sumus, hoc sentiamus ; et si quid aliud sapitis, hoc Deus vobis revelabit* (Ibid. v. 15). Ratio docet, sed Deus revelabit. Vides non de vita et moribus agi, sed de dogmatibus et fide? Vita enim et mores non opus habent revelatione, sed dogmata et scientia. Et alibi quoque id ipsum declarans dicebat : *Si quis existimat se aliquid nosse, nondum quidquam novit* (1. Cor. 8. 2). Non dixit simpliciter, Nihil novit, sed quemadmodum oporteat scire : scientiam quippe habet, sed non accuratam et perfectam.

7. Atque ut id verum esse discas, nihil de supernis disseramus, sed si vis ad visibilia deorsum sermonem convertamus. Non vides hoc cælum? Quod quidem cameræ vel fornicis formam servet scimus, idque non ratiocinio, sed ex Scriptura divina discimus : scimus item ipsum totam complecti terram, quia similiter ab eadem Scriptura id didicimus ; cujus vero substantiæ sit ignoramus. Si quis autem repugnet et contendat, dicat quæ sit cæli substantia, an crystal-

lus concreta, an nubes addensata, an aer crassior? Sed nemo id plane dicere potest. Num, quæso, ulteriore opus est demonstratione ad eorum comprobendam insaniam, qui se Deum nosse dicunt, Cæli, quod quotidie cernis, naturam non potes dicere; et invisibilis Dei substantiam te probe nosse jactitas? Ecquis ita sensus expers, ut talia loquentium insaniam non damnet?

Moderate cum hæreticis agendum. — Quapropter rogo vos omnes, ut moderate et cum mansuetudine ipsos alloquentes, ceu phrenesi captos et furentes, ad meliorem frugem reducere curetis. Etenim hoc ipsis dogma ex arrogantia ortum est : maximoque illi animi tumore laborant. Vulnere autem tumescentia, neque sibi injici manus, neque tactum asperiores patiuntur. Quamobrem periti medici molli quadam spongia hæc abstergunt ulcera. Quoniam ergo inest ipsorum animis ulcus inflatum, quasi molli spongia dulcem potabilemque aquam haurientes, sicque abstergis omnibus eorum tumorem comprimere omnemque livorem auferre satagamus : etsi contumelias inferant, etsi recalcitent, etsi inspuant, etsi quidvis aliud faciant, ne curandi studium deseras, dilectissime. Nam eos, qui furiosum curant hominem, multa similia ferre necesse est : attamen non propterea desistendum ; sed ideo maxime ipsorum miseriam lugere convenit, quia talis est hujus morbi species. Hæc firmiter et fortioribus loquor, qui nullum ex eorum colloquio accipere possint detrimentum. Itaque si quis infirmior sit, eorum consortium fugiat, ab eorum colloquiis resiliat, ne amicitiae ratio impietatis occasio evadat. Sic et Paulus facit, ipse quidem cum ægris versatur, et ait : *Factus sum Judæis tamquam Judæus, iis qui sine lege erant, tamquam sine lege essem* (1. Cor. 9. 20. 21), discipulos autem infirmiores avocatur, hisque verbis monet ac docet : *Corrumpunt bonos mores colloquia prava* (Ibid. 15. 33) ; ac rursus, *Exite de medio eorum, et separamini, dicit Dominus* (2. Cor. 6. 17). Medicus enim si ægrotum adeat, et sibi et illi sæpenumero prodest ; infirmior autem et sibi et ægroto nocet, si cum ægris admisceatur : illum quippe nihil juvare poterit, ipseque ex ægritudine magnum hauriet nocentum. Quodque ii patiuntur qui lippientium oculos inspicientes illius sibi infirmitatis aliquid attrahunt, id ipsum patientur ii qui cum blasphemis illis hominibus versantur ; si infirmiores sint, magnam impietatis partem contrahunt. Ne igitur maxima nobis damna inferamus, illorum consortium vitemus, Deum clementissimum, qui vult omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire (1. Tim. 2. 4), precantes obsecrantesque, ut eos ab errore liberet et a laqueo diaboli, et ad lumen scientiæ reducat, nempe ad Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi, cum vivifico et sancto Spiritu, cui gloria et imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

DE INCOMPREHENSIBILI,

ET QUOD DEUS NE QUIDEM SESE ATTEMPERANS A SERAPHIM FERRI POSSIT.

HOMILIA TERTIA.

1. Laboriosi agricolæ, cum arborem vident infructuosam et sylvestrem, suisque laboribus officientem, quæ vel radicis duritie, vel umbræ densitate, fructiferas stirpes corrumpat, summa eam diligentia reseant. Sæpe autem ventus irruens sectionem juvat, frondiumque comam impetens, ac magna vi quatiens, frangit illam, in terramque prosternit, magnamque illis laboris partem aufert. Cum ergo nos quoque arborem præcidendam curemus sylvestrem et infructuosam, Anomæorum scilicet hæresim, Deum precemur, ut nobis Spiritus gratiam mittat, ut omni vento vehementius ingruens, hæresim radicibus evellat, nobisque laborem reddat leviolem. Jam enim terra inculta, quæ agricolarum manibus non exercita est, herbas vitiosas, spinarum vim et arbores sylvestres ex sinu suo sæpe eduxit; ita et Anomæorum deserta anima, et eo cultu qui ex Scripturis manat privata, ex se hanc feram horridamque hæresim eduxit. Hanc quippe arborem neque Paulus plantavit, nec Apollo rigavit, nec Deus auxit; sed plantavit quidem ratiocinatorum intempestiva curiositas, rigavit arrogantiam tumor, auxit vanæ gloriæ amor. Opusque nobis est Spiritus flamma, ut pessimam hanc radicem non tantum evellamus, sed etiam comburamus. Invocemus itaque ipsum, qui ab illis quidem blasphematur, a nobis autem celebratur; rogemusque ut linguam nostram ad celeriolem cursum excitet, et mentem ad clariorem dicendorum intelligentiam aperiat. Pro illo namque, et pro gloria ejus totus hic labor suscipitur, imo potius pro salute nostra.

Dei laudes non Deo, sed homini prosunt. — Deum enim nemo vel contemnendo lædere, vel laudando illustriorem facere poterit; sed in sua semper ille manet gloria, nec laudibus auctus, nec blasphemis imminutus. Homines vero qui illum pro dignitate laudant, imo pro dignitate nemo potest, sed pro facultate sua, laudis fructum consequuntur: qui autem ipsum blasphemant ac vilipendunt, suam ipsi salutem amittunt. Illud enim, *Qui jecit lapidem sursum, in caput suum jecit* (Eccli. 27. 28), de blasphemis dictum est. Quemadmodum enim qui lapidem in altum jaculatur, cæleste quidem corpus scindere non poterit, neque ad tantam altitudinem perungere, sed plagam suo capite excipiet, lapide in jacentem recidente: sic qui in beatam substantiam blasphemat, illam quidem numquam læserit, utpote quæ longe major excelsiorque sit, quam ut possit aliquod damnum excipere; sed contra animam suam¹ gladium acuit,

ingratus erga benefactorem effectus. Vocemus itaque ipsum ineffabilem², inintelligibilem Deum, invisibilem, incomprehensibilem, humanæ linguæ vim superantem, mortalis mentis comprehensionem excedentem, angelis non vestigabilem³, Seraphinis invisibilem, Cherubinis inintelligibilem, inaspectabilem Principatibus, Potestatibus, Virtutibus, ac simpliciter omni creaturæ: a solo autem Filio et a Spiritu sancto cognitum. Nec ignoro eos me petulantiae accusaturos esse, quod ipsis supernis Virtutibus ipsum incomprehensibilem esse dixerim: ego autem ideo summam illorum arrogantiam et insaniam damnabo. Non enim petulantia est dicere, creatorem omnium creaturarum captum et cognitionem superare; sed dicere eum, qui supernis Virtutibus incomprehensibilis sit, posse ab hominibus, qui tantum distant ab illis, infirma cogitationum facultate circumscribi et comprehendere. Ego si quod pollicitus sum non demonstravero, dignus plane fuerim qui petulantiae crimen subeam: vos vero, si postquam ostensum sit ipsum supernis Virtutibus esse incomprehensibilem, vos illum nosse contentiose affirmetis, quot barathris, quot præcipitiis digni eritis, qui incorporis Virtutibus inaccessa vos perfecte nosse petulanter jactatis?

2. Age ergo ad rem ipsam demonstrandam properemus, ad precationem rursum conversi: sæpe enim accidet ut ipsa precandi series argumenta pro re proposita nobis suppeditet. Vocemus itaque ipsum *Regem regum et Dominum dominantium, qui solus habet immortalitatem, et lucem inaccessibilem habitat: quem nullus hominum vidit, neque videre potest, cui est honor et imperium in sæcula. Amen* (1. Tim. 6. 15. 16). Hæc non mea sunt, sed Pauli verba. Tu velim animæ illius pietatem consideres, amoremque summum: cum enim Dei meminit, non ante in seriem doctrinæ procedit quam debitum suum exsolvat, cum laude sermonem claudens. Nam *Si memoria justorum cum laudibus* (Prov. 10. 7), multo magis memoria Dei cum benedictione. Id ipsum vero facit in exordiis epistolarum. Sæpius enim epistolam ordiens, facta Dei mentione, non prius ad doctrinam procedit quam Deo debitam laudem gloriamque dederit. Audi quid scribens ad Galatas dicat: *Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino nostro Jesu Christo, qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut exiperet nos de præsentis sæculo nequam secundum voluntatem Dei et Patris, cui gloria in sæcula. Amen* (Gal. 1. 3-5). Rursumque alibi: *Regi autem sæculorum immortalis et invisibili;*

¹ sic omnes fere Mss., et ita legit Theodorus Gaza; Morel. vero, *caput suum.*

² Quidam Mss. addunt, *infinite.*

³ Quidam Mss. addunt, *archangelis inscrutabilem.*

ΠΕΡΙ ΑΚΑΤΑΛΗΠΤΟΥ,

Και ὅτι οὐδὲ ἡ συγκατάβασις τοῦ Θεοῦ φορητὴ τοῖς Σεραφίμ.

Λόγος τρίτος.

α'. Οἱ φιλόπονοι τῶν γεωργῶν, ἐπειδὴν ἴδωσι δένδρον ἄκαρπον καὶ ἀνήμερον τοῖς αὐτῶν λυμαινόμενον πόνοις, καὶ τῇ τῆς ῥίζης τραχύτητι καὶ τῇ βαρύτητι τῆς σκιάς διαφθεῖρον τὰ ἡμέρα τῶν φυτῶν, μετὰ πολλῆς ἐκτέμνουσιν αὐτὸ τῆς σπουδῆς. Πολλάκις δὲ αὐτοῖς καὶ ἄνεμός ποθεν ἐπελθὼν, συνεφάπτεται τῆς τομῆς, καὶ τῇ ἀκόμῃ τοῦ δένδρου προσπεσὼν, καὶ μετὰ πολλῆς τινάξας τῆς σφοδρότητος, συνέκλασέ τε αὐτὸ, καὶ εἰς τὴν γῆν ἐῤῥίψε, καὶ τοῦ πόνου τὸ πλεόν αὐτοῖς ἐπεκούφισεν. Ἐπεὶ οὖν καὶ ἡμεῖς δένδρον ἐκτέμνομεν ἄγριον καὶ ἀνήμερον, τῶν Ἄνομοίων τὴν αἴρεσιν, παρακαλέσωμεν τὸν Θεὸν πέμψαι τοῦ Πνεύματος ἡμῖν τὴν χάριν, ἵνα ἀνέμου σφοδρότερον παντὸς προσβαλοῦσα πρόῤῥιζον ἀνασπάσῃ τὴν αἴρεσιν, τὸ πλεόν ἡμῖν ἐπικουφίζουσα τοῦ πόνου. Ἦδη γάρ που καὶ γῆ χερσωθεῖσα, καὶ γεωργικῶν οὐκ ἀπολαύσασα χειρῶν, πονηρὰς βοτάνας, καὶ ἀκανθῶν πλῆθος, καὶ δένδρα ἄγρια ἐξέβρασεν ἐκ τῶν οἰκειῶν κόλπων πολλάκις· οὕτω καὶ ἡ τῶν Ἄνομοίων ἐρημωθεῖσα ψυχὴ, καὶ τῆς ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἐπιμελείας οὐκ ἀπολαύσασα, ἄρκοθεν καὶ παρ' ἑαυτῆς [463] τὴν ἀγρίαν ταύτην καὶ ἀνήμερον ἐξέβρασεν αἴρεσιν. Τοῦτο γὰρ τὸ δένδρον οὐ Παῦλος ἐφύτευσεν, οὐκ Ἀπολλῶς ἐπότισεν, οὐχ ὁ Θεὸς ἠῤῥιξανεν, ἀλλ' ἐφύτευσε μὲν λογισμῶν ἄκαιρος περιεργία, ἐπότισε δὲ ἀπονοίας τύφος, ἠῤῥιξε δὲ φιλοδοξίας ἔρως. Καὶ δεῖ τῆς τοῦ Πνεύματος ἡμῖν φλογός, ἵνα μὴ μόνον ἀνασπάσωμεν, ἀλλὰ καὶ κατακαύσωμεν τὴν πονηρὰν ταύτην ῥίζαν. Καλέσωμεν τοίνυν αὐτὸν, τὸν ὑπ' ἐκείνων μὲν βλασφημούμενον, ὑφ' ἡμῶν δὲ εὐφημούμενον Θεὸν, καὶ παρακαλέσωμεν, ὥστε καὶ τὴν γλῶτταν ἡμῶν πρὸς πλείονα διεγείρει δρόμον, καὶ τὴν διάνοιαν ἡμῖν πρὸς σαφεστέραν διανοΐξαι τῶν λεγομένων ἀνάπτυσιν. Ὑπὲρ γὰρ αὐτοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ δόξης ἅπας ἡμῖν ὁ πόνος, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας. Τὸν μὲν γὰρ Θεὸν οὐδεὶς οὔτε ἀτιμάζων παραβλάψαι δυνήσεται, οὔτε εὐφημῶν λαμπρότερον ἀποφῆναι· ἀλλ' ἐπὶ τῆς οἰκειᾶς αἰεὶ μένει δόξης, οὔτε εὐφημίαις αὐξανόμενος, οὔτε ἐλαττούμενος βλασφημίαις· τῶν δὲ ἀνθρώπων οἱ μὲν δοξάζοντες αὐτὸν κατ' ἀξίαν, μᾶλλον δὲ κατ' ἀξίαν μὲν οὐδενὶ δυνατόν, εἰς δὲ δυνάμειν τὴν ἑαυτῶν, τὴν ἀπὸ τῆς δοξολογίας ὠφέλειαν καρποῦνται· οἱ δὲ βλασφημοῦντες καὶ ἐξευτελιζόντες, τὴν οἰκειᾶν λυμαίνονται σωτηρίαν. Τὸ γὰρ, Ὁ βαλὼν λίθον ἐς ὕψος, εἰς τὴν κεφαλὴν ἑαυτοῦ ἔβαλε, περὶ τῶν βλασφημούντων τις εἶρηκε. Καθάπερ γὰρ ὁ λίθον πρὸς ὕψος ἀκοντίζων, τοῦ οὐρανοῦ μὲν τὸ σῶμα διατεμεῖν οὐ δυνήσεται, οὔτε πρὸς τὸ ὕψος φθάσαι ἐκεῖνο, τὴν δὲ πληγὴν τῆς οἰκειᾶς δέχεται κορυφῇ, πρὸς τὸν ἀκοντίσαντα ἐπανιόντος τοῦ λίθου· οὕτω δὴ καὶ ὁ βλασφημῶν τὴν μακαρίαν ἐκείνην οὐσίαν, ἐκείνην μὲν οὐδὲν ἂν παραβλάψαι ποτε πολλῶ μείζονα οὔσαν καὶ ὑψηλοτέραν,

ἢ ὥστε δέξασθαι τινα βλάβην, κατὰ δὲ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς ἢ τὸ ξίφος ἀκονᾶ, ἀγνώμων περὶ τὸν εὐεργέτην γενόμενος. Καλῶμεν τοίνυν αὐτὸν τὸν ἀνεκφραστον, τὸν ἀπερινόητον Θεὸν, τὸν ἀόρατον, τὸν ἀκατάληπτον, τὸν νικῶντα γλώττης δυνάμει ἀνθρωπίνης, τὸν ὑπερβαίνοντα θνητῆς διανοίας κατάληψιν, τὸν ἀνεξιχνίαστον ἀγγέλοις, τὸν ἀθέατον τοῖς Σεραφίμ, τὸν ἀκατανόητον τοῖς Χερουβίμ, τὸν ἀόρατον ἀρχαῖς, ἐξουσίαις, δυνάμεσι, καὶ ἀπλῶς πάσῃ τῇ κτίσει, ὑπὸ δὲ Υἱοῦ μόνου καὶ Πνεύματος ἁγίου γνωριζόμενον. Καὶ οἶδα μὲν ὅτι ἀλαζονεῖαν καταγνώσκονται τοῦ λόγου, ὅτι καὶ ταῖς ἀνωτέρω δυνάμεσιν ἀκατάληπτον αὐτὸν εἶπον εἶναι· ἐγὼ δὲ διὰ τοῦτο πολλὴν αὐτῶν καταγνώσκομαι μανίαν καὶ ἀπόνοιαν. Ἀλαζονεῖα γὰρ οὐ τὸ λέγειν, ὅτι τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων καταλήψεως ἀνώτερός ἐστιν ὁ δημιουργός, ἀλλὰ τὸ λέγειν, ὅτι τὸν ταῖς ἄνω δυνάμεσιν ἀκατάληπτον δυνατόν αὐτοῖς τοῖς χαμαὶ ἐρχομένοις^ε, καὶ τοσοῦτον ἐκείνων ἀφεστηκόσι, τῇ τῶν οἰκειῶν λογισμῶν ἀσθενείᾳ περιγράψαι καὶ περιλαβεῖν. Ἐγὼ μὲν οὖν, ἂν μὴ δείξω τοῦτο ὅπερ ὑπεσχόμην, δίκαιος ἂν εἴην ἀλαζονείας ὑποστῆναι ἔγκλημα· ὑμεῖς δὲ εἰ μετὰ τὸ δεῖξαι με ταῖς ἄνω δυνάμεσιν ὄντα ἀκατάληπτον, δισχυρίζεσθε ἔτι καὶ φιλονεικεῖτε αὐτὸν εἰδέναι, πόσων ἂν εἴητε βαράθρων, πόσων δὲ κρημνῶν ἄξιοι, [464] τὰ ταῖς ἀσωμάτοις δυνάμεσιν ἀπάσαις ἀθέατα ἀλαζονευόμενοι μετὰ ἀκριθείας εἰδέναι;
β'. Φέρε οὖν, ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις λοιπὸν αὐτὰς χωρῶμεν, πάλιν ἐπὶ τὴν εὐχὴν τὸν λόγον τρέψαντες· πολλάκις γὰρ αὐτῇ τῆς εὐχῆς ἡ ἀκολουθία παρέξει τῶν ζητουμένου ἡμῖν τὴν ἀπόδειξιν. Καλῶμεν τοίνυν αὐτὸν τὸν Βασιλέα τῶν βασιλευόντων, καὶ τὸν Κύριον τῶν κυριευόντων, τὸν μόνον ἔχοντα ἀθανασίαν, καὶ φῶς ἀπρόσιτον οἰκοῦντα, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται· ᾧ τιμὴ καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Ταῦτα οὐκ ἐμὰ, ἀλλὰ Παύλου τὰ ῥήματα· σὺ δὲ μοι κατάμαθε αὐτοῦ τῆς ψυχῆς εὐλάβειαν καὶ πόθον ἐῤῥιζωμένον. Μνησθεὶς γὰρ τοῦ Θεοῦ, οὐ πρότερον ἠνέτχετο πρὸς τὴν ἀκολουθίαν ἐκβῆναι τῆς διδασκαλίας, ἕως τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ χρέος ἀπέδωκεν εἰς δοξολογίαν κατακλείσας τὸν λόγον. Εἰ γὰρ Μνήμη δικαίου μετ' ἐγκωμίων, πολλῶ μᾶλλον μνήμη Θεοῦ μετ' εὐφημίας. Ποιεῖ δὲ αὐτὸ καὶ ἐν προοιμίαις ἐπιστολῶν· ἀρχόμενος γὰρ ἐπιστολῆς πολλάκις, ἐπειδὴν μνησθῆ τοῦ Θεοῦ, οὐ πρότερον ἐπὶ τὴν διδασκαλίαν πρόεισιν, ἕως ἂν ἀποδῶ τὴν ὀφειλομένην αὐτῷ δοξολογίαν. Ἄκουσον γοῦν Γαλάταις γράφων πῶς φησι· Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξέλθῃ ἡμῶν ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος τοῦ πονηροῦ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ· Τῷ δὲ βασιλεῖ

^ε Morel. κατὰ ἑαυτοῦ κεφαλῆς. Paulo post quidam mss. ἀνεκφραστον, τὸν ἀπερίληπτον, τὸν ἀπερινόητον. Infra quidam (inter quos Savil.) ἀγγέλοις, τὸν ἀνεξερεύνητον ἀρχαγγέλοις.

^ε Sic omnes tum ed. tum mss., sed videtur legendum τοῖς χαμαὶ ἐρχομένοις. — « Savil' etiam legit ἐρχομένοις. Epist. »

^α Savil. et aliquot mss. τῶν λεγομένων ἀνάπτυσιν, Morel et alii τῶν λεγομένων σύνεσιν.

τῶν αἰώνων, ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Ἄρα οὖν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ ποιεῖ μόνον, ἐπὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ οὐχ οὕτως; Ἄκουσον γοῦν πῶς καὶ ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς τὸ αὐτὸ τοῦτο πεποίηκεν· εἰπὼν γὰρ ὅτι, *Ἡὺχόμην ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα, ἐπήγαγεν· Ὡν ἡ νομοθεσία, καὶ αἱ διαθήκαι, καὶ ἡ νομοθεσία, καὶ αἱ λατρεῖαι, καὶ αἱ ἐπαγγελίαι· ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὧν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.* Ἀμήν. Ὡσπερ γὰρ τῷ Πατρὶ, οὕτω καὶ τῷ Μονογενεῖ τὴν δοξολογίαν πρότερον ἀποδοῦς, τότε ἐπὶ τὴν ἀκολουθίαν ἤλθε τοῦ λόγου· ἤκουσε γὰρ τοῦ Χριστοῦ λέγοντος· *Ἴνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα.* Καὶ, ἵνα μάθητε ὅτι αὐτὴ ἡμῖν ἡ εὐχὴ παρέξει τὴν ἀπόδειξιν, φέρε αὐτὴν εἰς μέσον ἀγάγωμεν· Ὁ Βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, φησὶ, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον. Ἐνταῦθα στηθί, καὶ ἐρώτησον τὸν αἰρετικόν, τί ποτέ ἐστι τοῦτο, τὸ φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, καὶ πρόσεχε τῇ ἀκριθείᾳ τοῦ Παύλου. Οὐκ εἶπε, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ἀλλὰ, *φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον*· ἵνα μάθῃς ὅτι· εἰ ὁ οἶκος ἀπρόσιτος, πόσῳ μᾶλλον ὁ ἐνοικῶν αὐτὸν Θεός. Ταῦτα δὲ ἔλεγεν, οὐχ ἵνα οἶκον καὶ τόπον περὶ Θεὸν ὑποπτεύσῃς, ἀλλ' ἵνα ἐκ πολλῆς τῆς περιουσίας τὸ ἀκατάληπτον μάθῃς. Ἀλλ' οὐδὲ φῶς οἰκῶν ἀκατάληπτον εἶπεν, ἀλλὰ ἀπρόσιτον, ὃ τοῦ ἀκατάληπτου πολλῶ μείζον ἐστὶ. Τὸ μὲν γὰρ ἀκατάληπτον λέγεται, ὅταν ἐρευνηθῆν καὶ ζητηθῆν μὴ καταληφθῆ παρὰ τῶν ζητούντων αὐτό· ἀπρόσιτον δὲ ἐστὶν, ὃ μὴδὲ ἐρευνηθῆν ἀνέχεται ἢ τὴν ἀρχὴν, [465] μὴδὲ ἐγγὺς αὐτοῦ γενέσθαι· τις δύναται. Οἷον ἀκατάληπτον λέγεται πέλαγος, εἰς ὃ καθιέντες ἑαυτοὺς οἱ κολυμβηταί, καὶ πρὸς πολὺ καταφερόμενοι βάθος, τὸ πέρας ἀδυνατοῦσιν εὐρεῖν· ἀπρόσιτον δὲ ἐκεῖνο λέγεται, ὃ μὴτε τὴν ἀρχὴν ζητηθῆναι δυνατόν, μὴδὲ ἐρευνηθῆναι.

γ'. Τί πρὸς ταῦτα ἂν εἴποις; Ἀλλὰ ἀνθρώποις, φησὶν, ἀκατάληπτον, οὐχὶ δὲ ἀγγέλοις, οὐδὲ ταῖς ἄνω δυνάμεσι. Σὺ μὲν οὖν ἄγγελος εἶ, εἰπέ μοι καὶ εἰς τὸν χορὸν τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων τελεῖς; οὐχὶ ἀνθρωπος εἶ, καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἐμοί, ἢ καὶ τῆς φύσεως ἐπιτέλεισαι; Θῶμεν γὰρ ἀπρόσιτον ἀνθρώποις εἶναι μόνον, καίτοι γε τοῦτο οὐ πρόσκειται, οὐδὲ εἶπεν ὁ Παῦλος· Ἀνθρώποις μὲν φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ἀγγέλοις δὲ οὐκ ἀπρόσιτον· πλὴν ἀλλ', εἰ βούλει, κατὰ συγχώρησιν θῶμεν· οὐχὶ καὶ αὐτὸς ἀνθρωπος εἶ; Τί οὖν εἰ καὶ ἀγγέλοις ἀπρόσιτον μὴ ἦ, τί τοῦτο πρὸς σὲ τὸν φιλονεικοῦντα καὶ περιεργαζόμενον καὶ λέγοντα ἀνθρωπίνῃ φύσει καταληπτήν εἶναι τὴν οὐσίαν ἐκείνην; Ἴνα δὲ μάθῃς, ὅτι οὐκ ἀνθρώποις μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἄνω δυνάμεσιν ἐστὶν ἀπρόσιτος, ἄκουσον ὁ Ἡσαΐας τί φησὶν· ὅταν δὲ εἶπω τὸν Ἡσαΐαν, τοῦ Πνεύματος τὴν ἀπόφασιν λέγω· προφήτης γὰρ πᾶς τὰ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας φθέγγεται· *Καὶ ἐγένετο τοῦ ἔτους ἡ οὐ ἀπέθανεν Ὁζίας ὁ βασιλεὺς, εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, καὶ τὰ Σεραφίμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ, ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ, καὶ ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ, καὶ ταῖς μὲν δυοὶ κατεκάλυπτον τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ταῖς δὲ δυοὶ τοὺς πόδας.* Τίνος ἕνεκεν,

εἰπέ μοι, καλύπτουσι τὰ πρόσωπα καὶ προβάλλοντες τὰς πτέρυγας; Τίνος δὲ ἕνεκεν ἑτέρου, ἀλλ' ἢ διὰ τὸ μὴ φέρειν τὴν ἐκ τοῦ θρόνου πηδῶσαν ἀστραπὴν καὶ τὰ μαρμαρυγὰς ἐκείνας; Καίτοι γε οὐκ αὐτὸ ἄκρατον ἐκείνων τὸ φῶς, οὐδ' αὐτὴν ἀκραιφνῆ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ συγκατάβασις ἦν τὰ ὁρώμενα. Τί δὲ ἐστὶ συγκατάβασις; Ὅταν μὴ ὡς ἐστὶν ὁ Θεὸς φαίνεται, ἀλλ' ὡς ὁ δυνάμενος αὐτὸν θεωρεῖν οἷός τε ἐστὶν, οὕτως ἑαυτὸν δεικνύη, ἐπιμετρῶν τῇ τῶν ὁρώντων ἀσθενείᾳ τῆς ὄψεως τὴν εἰς δεξιῶν. Καὶ ὅτι συγκατάβασις ἦν, ἐξ αὐτῶν τῶν ῥημάτων τῶν δῆλων· *Εἶδον γὰρ, φησὶ, τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου·* Θεὸς δὲ οὐ καθύπαι· σωματῶν γὰρ ὁ σχηματισμὸς οὗτος· καὶ ἐπὶ θρόνου, Θεὸς δὲ θρόνῳ οὐκ ἐμπεριελήπται^c, ἀπερίγραπτον γὰρ τὸ θεῖον. Ἀλλ' ὁμοῦς οὐδὲ συγκατάβασιν ἠδὲ νῆθησαν ἐνεγκαῖν, καίτοι πλησίον ἐστῶσαι· τὰ γὰρ *Σεραφίμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ.* Δι' αὐτὸ μὲν οὐ μάλιστα τοῦτο οὐκ ἴσχυσαν ἰδεῖν, ἐπειδὴ πλησίον ἦσαν πλησίον δὲ οὐ τόπων φησὶν, ἀλλὰ δεῖξαι βουλόμενος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅτι, καίτοι γε ἡμῶν ἐγγύτεραι οὐσὶα τῆς οὐσίας ἐκείνη, οὐδὲ οὕτως αὐτὴν δύνανται θεωρεῖν διὰ τοῦτο φησὶ, *Καὶ τὰ Σεραφίμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ,* οὐχὶ τόπον πάλιν αἰνιττόμενος, ἀλλὰ τῇ κατὰ τὸν τόπον ἐγγύτητι τὸ ἡμῶν ἐγγυτέρας αὐτὰς εἶναι ποιεῖν ῥαδηλῶν. Τὸ γὰρ ἀκατάληπτον οὐχ οὕτως ἡμεῖς ἴσμεν ὡς ἐκεῖναι αἱ δυνάμεις, ὅσω καθαρώτεραι καὶ σοφώτεραι καὶ διορατικώτεραι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἰσὶ. Καθὼς ἄπερ γὰρ τὸ τῶν ἡλιακῶν [466] ἀκτίνων ἀπρόσιτον οὐ οὕτως οἶδεν ὁ τυφλὸς ὡς ὁ βλέπων, οὕτω καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀκατάληπτον οὐχ οὕτως ἡμεῖς ἴσμεν ὡς ἐκεῖναι. Ὅσοι γὰρ τυφλοῦ καὶ βλέποντος τὸ μέσον, τοσοῦτον ἡμῶν καὶ ἐκείνων τὸ διάφορον. Ὡστε καὶ τοῦ προφήτου λέγοντος ἀκούσῃς, *Εἶδον τὸν Κύριον,* μὴ τοῦτο ὑποπτεύσῃς, ὅτι τὴν οὐσίαν εἶδεν ἐκείνην, ἀλλ' αὐτὴν τὴν συγκατάβασιν καὶ ταύτην δὲ ἀμυδρότερον, ἢ περ αἱ ἄνω δυνάμεις τοσοῦτον γὰρ ἰδεῖν οὐκ ἂν ἴσχυσεν, ὅσον τὰ Χερουβίμ.

δ'. Καὶ τί λέγω περὶ τῆς μακαρίας ἐκείνης οὐσίας, ὅπου γε οὐδὲ ἀγγέλου οὐσίαν δυνατόν ἀνθρώπῳ μετὰ ἀδείας ἰδεῖν; Καὶ ἵνα μάθητε, ὅτι τοῦτο ἐστὶν ἀληθές, ἀνθρωπῶν εἰς μέσον παράξω Θεοῦ φίλον, παρρησίαν ἔχοντα πολλὴν ἐπὶ σοφίᾳ καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ ἐπὶ πολλοῖς ἐτέροις μαρτυρηθέντα κατορθώμασι, τὸν ἅγιον Δανιήλ ἵνα, ὅταν ἀποδείξω ἐξασθενούντα καὶ διαλυόμενον καταπίπτοντα ἐκ τῆς τοῦ ἀγγέλου παρουσίας, μὴδεὶς δι' ἁμαρτήματα καὶ πονηρὸν συνειδὸς τοῦτο αὐτὸν πεπονθῆναι νομίζῃ, ἀλλὰ δειχθείσης τῆς κατὰ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ παρρησίας, ἢ τῆς φύσεως ἀσθένεια σαφῶς διηλέγχῃται. Οὗτος τοίνυν ὁ Δανιήλ^d ἐνήστευσε τρεῖς ἑβδομάδας ἡμερῶν, καὶ ἄρτον ἐπιθυμιῶν οὐκ ἔφαγεν, οὐδὲ οἶνον καὶ κρέας καὶ σίκερα εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, οὐδὲ ἀλειμμα ἠλείψατο. Καὶ τότε εἶδε τὴν ὄπτασίαν ἐκείνην ὅτε ἐπιτηδειότερα αὐτῷ ἦν ἡ ψυχὴ πρὸς τὴν τοιαύτην θεωρίαν ὑποδοχὴν, ὑπὸ τῆς νηστείας κουφοτέρα καὶ πνευματικώτερα γενομένη. Καὶ τί φησὶν; *Ἦρα τοῦ ὀφθαλμοῦ μου, καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἐνδεδυμένος βαδδὶν, τουτέστι στολὴν ἱερὰν, καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ περιέζωσμένη χρυσίῳ ὠφάξ, καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ὡσεὶ θαρσεῖς, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ ὄρασις ἀστραπῆς, οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡσεὶ λαμπάδες πυρός*

^c Alii οὐ περιελήπται.

^a Morel. et aliquot mss. μὴδὲ ἐρευνηθῆναι ἀνέχεται. Alii et Savil. μὴδὲ ἐρευνηθῆναι ἀνέχεται.

^b Alii τοῦ ἐνιαυτοῦ.

^d Unus eod. νομίζῃ· καὶ γὰρ δειχθεῖσα τῆς κατὰ ψυχὴν αὐτοῦ εὐγενείας ἡ ἀρετῆ, ἢ τῆς φύσεως ἀσθένεια σαφῶς διηλέγχθη. Οὗτος τοίνυν ὁ Δανιήλ.

soli sapienti Deo honor et gloria in sæcula. Amen (1. Tim. 4. 17). An de Patre solum sic loquitur, de Filio non item? Audi quomodo circa Unigenitum quoque id ipsum fecerit: cum enim dixisset, *Optabam ego anathema esse a Christo pro fratribus meis, cognatis meis secundum carnem* (Rom. 9. 3); subjunxit: *Quorum adoptio filiorum, et testamenta, et legislatio, et obsequia, et promissiones: ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen.* (Ibid. v. 4. 5). Cum enim sicut Patri, ita et Unigenito gloriam prius retulisset, tunc sermonis seriem repetit: audierat enim Christum dicentem: *Ut omnes honorent Filium, sicut honorant Patrem* (Joan. 5. 23). Ut vero discatis quod ipsa oratio argumenta nobis suppeditatura sit, age illam in medium proferamus: *Rex regum, et Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem* (1. Tim. 6. 15. 16). Hic siste gradum, et hæreticum interroga, quid significet illud, *Et lucem habitat inaccessibilem*. Pauli accurationem perpendas velim: non dixit, *Lux est inaccessibilis*; sed, *Lucem habitat inaccessibilem*: ut discas, quod si domus ipsa sit inaccessibilis, quanto magis Deus, qui ipsam inhabitat. Hæc porro dixit, non ut domum et locum Deo esse suspiceris, sed ut magis magisque Dei incomprehensibilitatem ediscas. Sed neque dixit, *Lucem habitat incomprehensibilem*; verum *inaccessibilem*, quod incomprehensibili longe majus est. Incomprehensibile namque dicitur quod perquisitione et examine facto comprehendere nequit: inaccessibile autem illud est, quod ne examinari quidem a principio valet, et ad quod nemo propius accedere potest. Exempli causa, incomprehensibile dicitur mare, in quod sese immittentes urinatores, in multamque delapsi profunditatem, fundum attingere nequeunt: inaccessibile autem id dicitur, quod ne a principio quidem inquirere aut scrutari possis.

3. *Deus incomprehensibilis etiam angelis.* — Quid ad hæc dixeris? Hominibus certe, inquit, incomprehensibilis est, angelis non item, neque supernis Virtutibus. Tu ergo angelus es, dic mihi, et in choro incorporearum Virtutum annumeraris? nonne homo es et ejusdem ejusque substantiæ, an naturæ oblitus es tuæ? Ponamus enim eum hominibus tantum inaccessibilem esse: etiamsi illud nec propositum sit, nec dixerit Paulus: *Lucem inhabitat hominibus inaccessibilem, angelis vero non inaccessibilem*: verum, si placet, hoc tibi concedamus, annon et ipse homo es? Quid, si angelis inaccessibilis non sit? quid illud ad te, qui contendis atque affirmas substantiam illam humanæ naturæ esse comprehensibilem? Ut vero discas non hominibus tantum, sed etiam supernis Virtutibus esse inaccessibilem, audi quid dicat Isaias: Isaiam dicens, *Spiritus sententiam effero; propheta namque ex operatione Spiritus loquitur: Et factum est anno, quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum, et Seraphim stabant in circuitu ejus, sex alæ uni, et sex alæ alteri, et duabus quidem obvelabant facies suas,*

et duabus pedes (Isai. 6. 1. 2). Dic, quæso, cur obvelant facies suas, alasque prætendunt? Cur, inquam, nisi quia fulgur e throno progrediens radiosque illos ferre non possunt? Quamquam non ipsum sine temperamento lumen, neque ipsam puram substantiam videbant, sed quæ videbantur attemperata erant. Quid autem est illa attemperatio? Quando Deus non sicut est apparet, sed ad modum ejus, qui ipsum visurus est, sese attemperat, videntiumque infirmitati sese accommodat. Quod autem per attemperationem fieret, ex ipsis verbis palam est: nam ait, *Vidi Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum.* Deus autem non sedet, corporis enim hic situs est; *super thronum*; at Deus in throno contineri nequit, numen quippe incircumscribitum est. Attamen sic attemperatum ferre non poterant, quamquam proxime starent: *Seraphim enim stabant in circuitu ejus.* Ideo vero maxime videre non poterant, quia prope erant. Prope autem, inquit, non loco; sed cum vellet Spiritus sanctus declarare, illas Virtutes etsi propinquiores nobis essent illi substantiæ, non tamen ipsam videre potuisse, idcirco ait: *Seraphim stabant in circuitu ejus*; non locum indicans, sed loci propinquitate propiores illas, quam nos, esse declarans. Incomprehensibilem enim illum, non tam novimus nos, quam illæ Virtutes, quæ quanto puriores, tanto sapientiores et perspicaciores humana natura sunt. Quemadmodum enim solarium radiorum inaccessibilitatem non perinde cæcus atque is qui videt capere potest, ita et Dei incomprehensibilitatem non perinde nos atque illæ novimus. Quantum enim discrimen est cæcum inter et videntem, tanta est inter nos et illas differentia. Itaque licet prophetam audias dicentem, *Vidi Dominum*, ne suspiceris eum vidisse substantiam illam, sed attemperantis se formam, eamque obscurius, quam supernæ Virtutes cernant: non tantum enim videre potuit, quantum Cherubim.

4. *Homo ne angeli quidem substantiam facile videre potest.* — Ecquid dico de beata illa substantia, quando ne angeli quidem substantiam potest homo libere videre? Quod ut ita esse intelligatis, virum in medio adducam Dei amicum, qui ob sapientiam et justitiam fiducia erat præditus magna, quippe præclara multa alia fecisse narratur, sanctum videlicet Danielem; ut postquam illum infirmum, solutum, et deficientem ex angeli præsentia fuisse monstravero, nemo putet eum peccatorum et prave conscientiæ causa illa passum esse; sed demonstrata ejus animi fiducia, ipsa naturæ infirmitas clarius comprobetur. Hic itaque Daniel tribus hebdomadibus jejunavit (Dan. 10. 3), panemque desiderabilem non comedit, neque vinum, caro aut sicera introivit in os ejus, neque unctione usus est: et tunc illa visione dignatus est, cum anima ejus esset ad talem contemplationem aptior, jejunio levior et spiritualior effecta. Quid igitur ait? *Levavi oculos meos et vidi, et ecce vir vestitus baddin, hoc est, veste sacra, et renes ejus accincti auro Ophaz et corpus ejus quasi Tharsis, et vultus ejus quasi visio fulguris, oculi ejus quasi lampades ignis; brachia ejus et crura ejus*

quasi visio æris fulgentis, vox sermonum ejus quasi vox multitudinis. Et ego solus vidi visionem hanc. Porro qui erant mecum non viderunt, sed stupor magnus irruit super eos, et fugerunt in timore, et non remansit in me fortitudo: et gloria mea conversa est in corruptionem (Dan. 10. 5-8). Quid est illud, Gloria mea conversa est in corruptionem? Formosus erat adolescens: quia igitur timor angeli præsentis effecit ut, exspirantium more, pallor nimius speciei florem vultusque nativum colorem exstingueret, ideo dixit, Gloria mea conversa est in corruptionem. Sicut enim, ubi auriga perterritus habenas amisit, equi præcipites feruntur, et currus funditus evertitur: sic et in anima fieri solet, quando stupore et angustia detinetur: perterrita quippe, suasque operationes tamquam habenas a singulis corporis sensibus auferens, membra iis vacua relinquit. Hæc porro, vi illa se continente destituta, deficiunt et corruunt: quod et Danieli tunc accidit. Quid igitur angelus? Erigit illum et ait: Daniel, vir desideriorum, intellige verba, quæ ego loquor ad te, et sta in gradu tuo, quia nunc missus sum ad te (Ibid. v. 11). Ille vero stetit tremens. Et cum incepisset angelus alloqui eum ac diceret, A die qua statuisti ut affligeres cor tuum in conspectu Dei, audita sunt verba tua: et ego veni in verbis tuis (Ibid. v. 12); rursum decidit in terram, ut animo deficientes solent. Quemadmodum enim illi erecti et in se reversi, respicientesque eos qui se sustinent faciemque suam aqua frigida inspergunt, in ipsis se sustentantium manibus sæpe deficiunt: ita et prophetæ contigit. Animus namque perterritus præsentiam conservi sui non ferens, neque splendorem illum sustinere valens, conturbabatur, a carnis vinculo tamquam a catena sese expedire festinans. Verum ille adhuc continebat illum. Audiant ii qui Angelorum Dominum curiose scrutantur. Daniel, quem oculi leonum reveriti fuerant; Daniel, qui in humano corpore ea facere poterat quæ hominem superant, conservi præsentiam non tulit, sed exanimatus jacebat. Eversa sunt enim, inquit, interiora mea in visione mea, et spiritus non relictus est in me (Ibid. v. 16. 17). Qui vero a justis illius virtute tantum distant ipsam Dei substantiam se diligentissime nosse profitentur; illam scilicet supremam et primam, quæ innumera angelorum millia produxit, quorum unum Daniel conspiciere non potuit.

5. Deus etiamsi se attemperet, a supernis Virtutibus videri nequit. — Sed ad pristinum propositum revertamur, ostendamusque nec a supernis Virtutibus conspici posse Deum, etiamsi sese attemperet. Cur enim, dic mihi, alas prætendunt Seraphim? Nulla alia de causa, quam ut illud apostolicum, Qui lucem habitat inaccessibilem (1. Tim. 6. 16), ipsis operibus proclamant: neque illa solum, sed etiam illis superiora Cherubim. Hæc quippe Virtutes prope stant; illæ vero throni sunt Dei: non quod throno Deus egeat, sed ut hoc Vir-

¹ Post hæc, illæ vero throni sunt Dei, in alio sequitur: In Scriptura enim mos est illas thronum Dei vocare, non ut thronum intelligas, nam Deo non opus est throno, sed ut Virtutum, etc.

tutum ipsarum dignitatem intelligas. Audi alium quoque prophetam de illis loquentem: Et factum est verbum Domini ad Ezechiel filium Buzi secus flumen Chobar (Ezech. 1. 3). Et hic ad flumen Chobar, quemadmodum ille ad flumen Tigridem stabat. Cum enim Deus mirabilem quandam visionem servis suis ostensurus est, eos extra urbes educit in locum tumultu vacuum, ut a nullo vel sub aspectum vel sub auditum cadente interpelletur animus, sed totus cum libertate ostensæ rei contemplationi vacet. Quid igitur vidit ille? Ecce nubes, inquit, veniebat ab aquilone, et splendor in circuitu ejus, et ignis fulgurans, et in medio ejus quasi visio electri, et splendor in eo, et in medio similitudo quatuor animalium. Hic aspectus eorum, similitudo hominis in eis. Et quatuor facies uni, et quatuor alæ uni. Et altitudo erat eis, et terribilia erant: et terga eorum plena oculis in circuitu eorum quatuor; et similitudo super caput eorum, quasi firmamentum, quasi aspectus crystalli terribilis, extensa super caput eorum desuper: et alæ eorum unicuique duæ, tegentes corpora eorum: et supra firmamentum quasi aspectus lapidis sapphiri: et similitudo Throni super eum, et super similitudinem throni similitudo quasi species hominis super eum. Et vidi quasi aspectum electri, ab aspectu lumbi, et usque desuper, et ab aspectu lumbi usque deorsum, quasi visionem ignis: et splendor ejus quasi aspectus arcus, cum fuerit in nube in die pluvie (Ibid. v. 4. seqq.). Post hæc autem cum declarare vellet, nec Prophetam nec Virtutes illas ad meram ipsam substantiam accessisse, dicebat: Hæc visio similitudinis gloriæ Domini (Id. 2. 1.) Viden' et hic et ibi Dei attemperationem? Attamen ipsæ quoque Virtutes se alis operiunt, nulla alia quam supra dicta de causa: quamquam sapientissimæ, perspicacissimæ et purissimæ sint. Undenam id liquet? Ab ipsis nominibus. Quemadmodum enim angelus dicitur, quia quæ Dei sunt hominibus annuntiat, ἀγγελος: et archangelus quia angelis imperat: sic et illæ vocabula nactæ sunt quæ ipsarum sapientiam et puritatem nobis declarent; ac sicut alæ naturæ sublimitatem indicant (etenim Gabriel volans repræsentatur, non quod angelis sint alæ, sed ut ediscas ex altissimis locis, exque supremo domicilio illum ad humanam adventare naturam), sic et in istis nihil aliud alæ, quam sublimitatem naturæ significant. Sicut igitur alæ naturæ sublimitatem declarant, et thronus quod Deus in ipsis requiescat, et oculi perspicacitatem, throni propinquitas et hynni perpetui vigilantiam et insomnia: sic nomina horum sapientiam, illorum puritatem significant. Quid enim sibi vult Cherubim? Plena scientia. Quid Seraphim? Ignita ora. Viden' quo pacto nomina illorum sapientiam, horum puritatem significant? Si vero ubi plena scientia est, ne attemperatum quidem Dei modum accurate videre possunt: ubi ex parte cognitio, ut ait Paulus, Ex parte cognoscimus, et, Per speculum et in ænigmate (1. Cor. 13. 9. 12), quantæ fuerit amentix, ea, quæ ne illi quidem possunt intueri, sibi notæ et perspicua esse putare?

οὐ βραχίονες αὐτοῦ καὶ τὰ σκέλη ὡσεὶ ὄρασις χαλκοῦ στίλβοντος, ἢ φωνὴ τῶν λόγων αὐτοῦ ὡς φωνὴ ὄχλου. Καὶ ἐγὼ μόνος εἶδον τὴν ὄπτασιαν ταύτην, καὶ οἱ μετ' ἐμοῦ οὐκ εἶδον, ἀλλ' ἐκστασις μεγάλη ἐπεσεν ἐπ' αὐτοῦς, καὶ ἐφυγον ἐν φόβῳ, καὶ οὐχ ὑπελείφθη ἐν ἐμοὶ ἰσχύς, καὶ ἡ δόξα μου μετεστράφη εἰς διαφθοράν. Τί ἐστιν, Ἡ δόξα μου μετεστράφη εἰς διαφθοράν; Εὐπρεπὴς ἦν ὁ νεανίας· ἐπεὶ οὖν ὁ φόβος τῆς παρουσίας τοῦ ἀγγέλου, καθάπερ τοὺς ἐκπνέοντας, οὕτως αὐτὸν διέθηκε, πολλὴν κατασκευάσας τὴν ὠχρίαν, καὶ ἀναλώσας τὸ ἄνθος τῆς ὥρας, καὶ δαπανήσας τὴν εὐχροίαν τῆς ἐπιφανείας ἅπασαν, διὰ τοῦτό φησι, Μετεστράφη ἡ δόξα μου εἰς διαφθοράν. Καθάπερ γὰρ, ἠνιόχου φοβηθέντος καὶ τὰς ἡνίας ἀφέντος, ἐπ' ὅσιν οἱ ἵπποι καταφέρονται πάντες καὶ τὸ ἄρμα ὀλόκληρον περιτρέπεται· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς συμβαίνει βίωθεν, ὅταν ὑπό τινος θάμβους καὶ ἀγωνίας κατέχηται· πτοουμένη γὰρ, καὶ καθάπερ ἡνίας τινὰς τὰς οἰκείας ἐνεργείας συστέλλουσα ἀφ' ἐκάστου τῶν αἰσθητηρίων τοῦ σώματος, ἔρημα ἀφήσῃ τὰ μέλη· εἶτα ἐκεῖνα, ἐρημωθέντα τῆς κατεχούσης αὐτὰ δυνάμεως, διαπίπτει καὶ περικρούεται· ὅπερ καὶ ὁ Δανιὴλ ἔπαθε τότε. Τί οὖν ὁ ἀγγελός; Ἀνέστησεν αὐτὸν, καὶ φησι, Δανιὴλ, ἀνερ ἐπιθυμιῶν, σύνες ἐν τοῖς λόγοις τούτοις οἷς ἐγὼ λαλῶ πρὸς σέ, καὶ στῆθι ἐπὶ τῆ στάσει σου, ὅτι νῦν ἀπεστάλην πρὸς σέ. Ὁ [467] δὲ ἀνέστη ἐντρομος. Καὶ ἀρχομένου πάλιν πρὸς αὐτὸν διαλέγεσθαι τοῦ ἀγγέλου, καὶ λέγειν ὅτι, Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἧς ἔδωκας τὴν καρδίαν σου κακωθῆναι ἐναντίον τοῦ Θεοῦ ἠκούσθησαν οἱ λόγοι σου, καὶ γὰρ ἦλθον ἐν τοῖς λόγοις σου, πάλιν κατέπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν· ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἐκλυομένων συμβαίνει. Καθάπερ γὰρ ἐκεῖνοι διεγερθέντες, καὶ εἰς ἑαυτοὺς ἐπανελθόντες, καὶ διαβλέψαντες κατεχόντων ἡμῶν αὐτοὺς, καὶ ραινότων τὸ πρόσωπον ψυχροῖς νάμασιν, ἐν αὐταῖς ἡμῶν πολλάκις ἐκλύονται μεταξὺ ταῖς χερσίν, οὕτω καὶ ὁ προφήτης ἔπασχεν. Ἡ γὰρ ψυχὴ φοβηθεῖσα καὶ τὴν ὄψιν τῆς παρουσίας οὐ φέρουσα τοῦ συνδούλου, οὐδὲ τὸ φῶς ἐκεῖνο δυναμένη βυστάζειν ἐθερυνθεῖτο, καθάπερ τινὸς ἀλύτσεως τοῦ δεσμοῦ τῆς σαρκὸς ἑαυτὴν ἀποβῆξαι ἐπιγομένη. Ἀλλ' ἐκεῖνος ἔτι κατεῖχεν. Ἀκουέτωσαν οἱ τὸν τῶν ἀγγέλων Δεσπότην περιεργαζόμενοι. Δανιὴλ, ὃν ἠδέσθησαν ὀφθαλμοὶ λεόντων, Δανιὴλ, ὁ τὰ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι δυναθεὶς, συνδούλου παρουσίαν οὐκ ἠνεγκεν, ἀλλ' ἄπνους ἔκειτο. Ἐστράφη γὰρ, φησὶ, τὰ ἐντός μου ἐν ὄρασει μου, καὶ προὐχὸς οὐχ ὑπελείφθη ἐν ἐμοί. Οἱ δὲ τοσοῦτον τῆς ἀρετῆς ἀφεστηκότες τοῦ δικαίου αὐτὴν ὑπισχυνοῦνται τὴν οὐσίαν εἰδέναι μετὰ ἀκριβείας ἀπάσης, τὴν ἀνωτάτω καὶ πρώτην καὶ τὰς μυριάδας τῶν ἀγγέλων τούτων παραγαγοῦσαν, ὧν ἓνα ὁ Δανιὴλ ἰδεῖν οὐκ ἴσχυσεν.

ε'. Ἀλλ' ἐπαναγάγωμεν τὸν λόγον ἐπὶ τὴν προτέραν ὑπόθεσιν, καὶ δείξωμεν ὅτι καὶ ταῖς ἀνω δυνάμεσιν ἀθέατός ἐστιν ὁ Θεός, καὶ ταῦτα συγκαταβαίνων. Τίνος γὰρ ἔνεκεν, εἰπέ μοι, τὰς πτέρυγας προβάλλεται ἢ τὰ Σεραφίμ; Δι' οὐδὲν ἕτερον ἄλλ' ἢ πάντως ἐκεῖνο τὸ ἀποστολικόν, τὸ, Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν προαναφωνοῦσαι, καὶ οὐκ αὐτὰ μόνον, ἀλλὰ καὶ αἱ τούτων ἀνωτέρω τὰ Χερουβίμ. Αὐταὶ μὲν γὰρ πλησίον ἐστήκασιν· ἐκεῖνα δὲ θρόνοι ὑπάρχουσι τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἐπειδὴ θρόνου δεῖται ὁ Θεός, ἀλλ' ἵνα διὰ τούτου τὴν ἀρε-

^a Alii προβάλλονται. Infra post illud, ἐκεῖνα δὲ θρόνοι ὑπάρχουσι τοῦ Θεοῦ, in alio sequitur θρόνον δὲ αὐτὰς Θεοῦ καλεῖν εὐνήθες τῆ Γραφῆ, οὐκ ἵνα θρόνον νοήσης, οὐδὲ γὰρ θρόνου δεῖται Θεός, ἀλλ' ἵνα διὰ.

τὴν τῶν δυνάμεων αὐτῶν μάθη; Ἀκουσον γοῦν καὶ ἑτέρου προφήτου περὶ ἐκείνων διαλεγόμενου. Καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Ἰεζεκιήλ υἱὸν Βουζι ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Χοβάρ. Καὶ οὗτος παρὰ τὸν ποταμὸν Χοβάρ, κάκεινος· παρὰ τὸν ποταμὸν Τίγγριν τότε εἰστήκει. Ὅταν γὰρ μέλλη τινὰ παράδοξον ἔψιν τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις δεῖκνύναι ὁ Θεός, ἔξω τῶν πόλεων αὐτοὺς ἐξάγει εἰς καθαρὸν θορούδων χωρίον, ὥστε μηδενὶ μήτε τῶν ὀρωμένων, μήτε τῶν ἀκουομένων ἐκκρούεσθαι τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ὅλην αὐτὴν ἀδείας ἀπολαύουσαν πρὸς τὴν τῶν ὀρωμένων ἀσχολεῖν θεωρίαν. Τί οὖν οὗτος εἶδεν; Ἰδοὺ νεφέλη, φησὶν, ἀπὸ βορρᾶ ἤρχετο, καὶ φέγγος κύκλω, καὶ πῦρ ἀστράπτον, καὶ ἐν μέσῳ αὐτοῦ ὡσεὶ ὄρασις ἠλέκτρον, καὶ φέγγος ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν τῷ μέσῳ ὁμοίωμα τεσσάρων ζώων. Αὕτη ἡ ὄρασις αὐτῶν, ὁμοίωμα ἀνθρώπου ἐπ' αὐτοῖς. Καὶ τέσσαρα πρόσωπα τῷ ἐνὶ, καὶ τέσσαρες πτέρυγες τῷ ἐνὶ. Καὶ ὕψος ἦν αὐτοῖς, φησὶ, καὶ φοβεροὶ ἦσαν, καὶ οἱ ῥῶτοι αὐτῶν πλήρεις ὀφθαλμῶν κυκλόθεν τοῖς τέσσαρσιν, καὶ ὁμοίωμα ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτῶν ὡσεὶ στερέωμα, ὡς ὄρασις κρυστάλλου φοβερόν, ἐκτεταμένον ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτῶν ἄνωθεν, καὶ αἱ πτέρυγες αὐτῶν ἐκάστω δύο, καλύπτουσαι τὰ σώματα αὐτῶν, καὶ ὑπεράνω τοῦ στερέωματος, ὡς ὄρασις λίθου σαπφείρου [468] καὶ ὁμοίωμα θρόνου ἐπ' αὐτῷ, καὶ ἐπὶ τοῦ ὁμοιώματος τοῦ θρόνου ὁμοίωμα ὡς εἶδος ἀνθρώπου ἐπ' αὐτῷ. Καὶ εἶδον ὡς ὄρασιν ἠλέκτρον, ἀπὸ ὀράσεως ὀσφύος καὶ ἔως ἐπάνω, καὶ ἀπὸ ὀράσεως ὀσφύος καὶ ἔως κάτω, ὡς ὄρασιν πυρός, καὶ τὸ φέγγος αὐτοῦ ὡς ὄρασις τόξου, ὅταν ἦ ἐν τῇ νεφέλῃ ἐν ἡμέρᾳ ὑετοῦ. Καὶ μετὰ ταῦτα πάντα βουλόμενος δεῖξαι, ὅτι οὔτε ὁ προφήτης, οὔτε αἱ δυνάμεις ἐκεῖνα ἀκράτῳ προσέβαλον αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ, φησὶν· Αὕτη ἡ ὄρασις ὁμοιώματος δόξης Κυρίου. Εἶδες κάκει καὶ ἐνταῦθα συγκατάβασιν; Ἀλλ' ὅμως καὶ αὐταὶ αἱ δυνάμεις καλύπτουσι ἑαυτὰς ταῖς πτέρυξι, δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ διὰ τοῦτο, καίτοι γε σοφώταται καὶ γνωστικώταται καὶ καθαρώταται εἰσιν αἱ δυνάμεις αὐταί. Πόθεν δῆλον; Ἀπ' αὐτῶν τῶν ὀνομάτων. Ὅσπερ γὰρ ἀγγελός λέγεται, ἐπειδὴ τὰ τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις ἀναγγέλλει, καὶ ἀρχάγγελός λέγεται, ἐπειδὴ τῶν ἀγγέλων ἀρχεῖ, οὕτω καὶ αὐταὶ προσηγορίας ἔχουσι τὴν σοφίαν αὐτῶν καὶ καθαρότητα αὐτῶν δηλοῦσας ἡμῖν· καὶ ὡσπερ αἱ πτέρυγες τὸ ὕψος ἐμφαίνουσι τῆς φύσεως (καὶ γὰρ ὁ Γαβριὴλ πετόμενος φαίνεται, οὐκ ἐπειδὴ πτερὰ περὶ τὸν ἀγγελοῦ, ἀλλ' ἵνα μάθῃς, ὅτι ἐκ τῶν ὑψηλοτάτων χωρίων καὶ τῶν ἀνω διατριβῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀφίχται φύσιν)· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τούτων οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ τὰ πτερὰ, ἢ τὸ τῆς φύσεως ὕψος. Ὅσπερ οὖν αἱ πτέρυγες τὸ τῆς φύσεως ὑψηλὸν δηλοῦσι, καὶ ὁ θρόνος τὸ τὸν Θεὸν αὐτοῖς ἐπαναπαύεσθαι, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ τὸ διορατικόν, καὶ τὸ ἐγγύς εἶναι τοῦ θρόνου καὶ τὸ διαπαντὸς αὐτὸν ἀγυμνεῖν τὸ ἀγρυπνον καὶ ἐγρηγορῶν, οὕτω δὲ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μὲν τὴν σοφίαν, τῶν δὲ τὴν καθαρότητα δηλοῖ. Τί γὰρ ἐστὶ Χερουβίμ; πεπληθυσμένη γνῶσις. Τί δὲ Σεραφίμ; ἐμπυρα στόματα. Εἶδες πῶς καὶ τὴν καθαρότητα καὶ τὴν σοφίαν τὰ ὀνόματα παρεδήλωσεν; Εἰ δὲ, ἐνθα πεπληθυσμένη γνῶσις, οὐδὲ συγκατάβασιν Θεοῦ δύναται ἰδεῖν μετὰ ἀκριβείας, ἐνθα^b μερικὴ γνῶσις, καθὼς Παῦλος φησὶν, Ἐκ μέρους γινώσκομεν, καὶ δι' ἐσόπτρον, καὶ ἐν αἰνίγματι, πόστις ἀπονοίας ἀν εἴη, τὰ μηδὲ ἐκεῖνοι θεατὰ, ταῦτα αὐτοῖς νομίζειν εἶναι γινώριμα καὶ καταφανῆ;

^b Alii δύναται ἰδεῖν μετ' ἀδείας, ἐνθα.

ζ'. Ὅτι δὲ οὐ τοῖς Χερουβίμ, οὐδὲ τοῖς Σεραφίμ μόνον, ἀλλ' οὐδὲ ἀρχαῖς, οὐδὲ ἐξουσίαις, οὐδὲ ἄλλῃ τινὶ κτιστῇ δυνάμει κατάληπτός ἐστιν ὁ Θεός, καὶ τοῦτο ἐβουλόμην ἀποδείξαι νῦν, ἀλλ' ἔκαμην ἡμῖν ἡ διάνοια, οὐ τῷ πλήθει, ἀλλὰ τῇ φρίκῃ τῶν εἰρημένων. Τρέμει γὰρ καὶ ἐκπέπληκται ἡ ψυχὴ ἐπὶ πολὺ ταῖς ἄνω ἐνδιατρίβουσα θεωρίαις. Διὸ φέρε αὐτὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν καταβιβάσωμεν καὶ ψυχαγωγήσωμεν καταπεπληγμένην, ἐπὶ τὴν συνήθη καταφυγόντες παράκλησιν. Τίς δὲ αὕτη ἐστίν; Εὐχεσθαι τοὺς τὰ τοιαῦτα νοσοῦντας ὑγιαῖναι ποτε. Εἰ γὰρ ὑπὲρ τῶν ἐν νόσοις, ἐν μετάλλοις, ἐν σκληραῖς δουλείαις, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων κελευόμεθα τὸν Θεὸν παρακαλεῖν, πόσω μᾶλλον ὑπὲρ τούτων; Ἐπεὶ καὶ χαλεπωτέρα τοῦ δαίμονος ἡ ἀσέβεια· ἐκείνη μὲν γὰρ ἔχει συγγνώμην ἢ μανία, αὕτη δὲ πάσης ἀπολογίας ἢ νόσος ἐστέρηται. Ἄλλ' ἐπειδὴ τῆς ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων ἐμνήσθην εὐχῆς, βούλομαι τι πρὸς τὴν ὑμετέραν διαλεχθῆναι ἀγάπην, καὶ νόσημα [469] τῆς Ἐκκλησίας ἐκκόψαι χαλεπόν. Καὶ γὰρ ἄτοπον ἂν εἴη τοὺς ἐξωθεν μετὰ τῆς ἰατροῦντας ἐπιμελείας τῶν οἰκείων καταφρονεῖν μελῶν. Τί ποτ' οὖν ἐστὶ τὸ νόσημα; Τὸ πλῆθος τοῦτο τὸ ἄφατον, τὸ συγκεκροτημένον νῦν, καὶ μετὰ τῆς ἀκριθείας προσέχον τοῖς λεγομένοις, κατὰ τὴν φρικωδεστάτην ὥραν ἐκείνην πολλάκις ἐπιζητήσας ἰδεῖν οὐκ ἠδυνήθη, καὶ σφόδρὰ ἐστέναξα, ὅτι τοῦ μὲν συνδούλου διαλεγόμενου πολλὴ ἡ σπουδὴ, ἐπιτεταμένη ἡ προθυμία τῶν συνωθούντων ἀλλήλους καὶ μέχρι τέλους παραμενόντων, τοῦ δὲ Χριστοῦ φαίνεσθαι μέλλοντος ἐπὶ τῶν ἱερῶν μυστηρίων, κενὴ καὶ ἔρημος ἡ Ἐκκλησία γίνεται. Καὶ ποῦ ταῦτα συγγνώμης ἄξια; Ἀπὸ τῆς ῥαθυμίας ταύτης καὶ τοὺς ἐπαίνους τοὺς ἐπὶ τῇ κατὰ τὴν ἀκρόασιν σπουδῇ πάντας ἀπόλλυτε. Τίς γὰρ ὑμῶν οὐ καταγνώσεται καὶ ἡμῶν, ὅταν ἴδῃ τὸν καρπὸν τῆς ἀκρόασις εὐθέως ὑμῖν διαρρῦέντα; Εἰ γὰρ μετὰ ἀκριθείας προσείχετε τοῖς λεγομένοις, διὰ τῶν ἔργων ἂν ἐπεδείξασθε τὴν σπουδὴν· τὸ δὲ εὐθέως ἀκούοντας ἀποπηδᾶν σημεῖόν ἐστὶ τοῦ μηδὲν δέξασθαι τῶν εἰρημένων καὶ ἐναποθέσθαι τῇ διανοίᾳ. Εἰ γὰρ ἐναπέκειτο τὰ λεγόμενα ταῖς ψυχαῖς, πάντως ἂν ὑμᾶς ἔνδον κατέσχε, καὶ πρὸς τὰ φρικωδέστατα μετὰ πλείονος εὐσεβείας^β παρέπεμψε. Νῦν δὲ ὡσπερ κιθαρωδοῦ τινος ἀκούσαντες, οὕτως ἔρημοι πάσης ὠφελείας, παυσαμένου τοῦ λέγοντος, ἀναχωρεῖτε. Ἄλλὰ τίς ἡ ψυχρὰ τῶν πολλῶν ἀπολογία; Εὐξασθαι, φησὶ, καὶ ἐπὶ τῆς οἰκίας δύναι, ὁμιλίας δὲ ἀκούσαι καὶ διδασκαλίας οὐ δυνατὸν ἐπὶ τῆς οἰκίας. Ἀπατᾶς σαυτὸν, ἄνθρωπε· εὐξασθαι μὲν γὰρ καὶ ἐπὶ τῆς οἰκίας δυνατὸν, οὕτω δὲ εὐξασθαι ὡς ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀδύνατον, ὅπου Πατέρων πλῆθος τοσοῦτον, ὅπου βοή πρὸς τὸν Θεὸν ὀρθομαδὸν ἀναπέμπεται. Οὐχ οὕτως εἰσακούῃ κατὰ σαυτὸν τὸν Δεσπότην παρακαλῶν, ὡς μετὰ τῶν ἀδελφῶν τῶν σῶν. Ἐνταῦθα γὰρ ἐστὶ τι πλεόν, οἶον ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ συμφωνία, καὶ τῆς ἀγάπης ὁ σύνδεσμος, καὶ αἱ τῶν ἱερέων εὐχαί. Διὰ γὰρ τοῦτο οἱ ἱερεῖς προσετήκασιν, ἵνα αἱ τοῦ πλῆθους εὐχαὶ ἀσθενέστεραι οὔσαι, τῶν δυνατωτέρων τούτων ἐπιλαβόμεναι, ὁμοῦ συνανέλθωσιν αὐταῖς εἰς τὸν οὐρανόν. Ἄλλως δὲ τί γένοιτ' ἂν ὄφελος ὁμιλίας, ὅταν εὐχὴ μὴ ἢ συνεξευγμένη; Πρότερον εὐχὴ, καὶ τότε λόγος· οὕτω καὶ οἱ ἀπόστολοι φασιν· *Ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσωμεν*. Οὕτω καὶ ὁ Παῦλος ποιεῖ ἐν τοῖς προσιμίαις τῶν ἐπιστολῶν εὐχόμενος, *ὡς ὡσπερ λύχνου φῶς*, οὕτως τὸ τῆς εὐχῆς φῶς

προοδοποίησιν τῷ λόγῳ. Ἐάν ἐθλίψῃς σαυτὸν εὐχεσθαι μετὰ ἀκριθείας, οὐ δεήσει τῆς παρὰ τῶν συνδούλων διδασκαλίας, αὐτοῦ σοι τοῦ Θεοῦ χωρὶς μεσίτου τινὸς καταυγάζοντος τὴν διάνοιαν. Εἰ δὲ εὐχὴ μόνου τοσαύτην ἔχει δύναν, πολλῷ μᾶλλον ἢ μετὰ πλῆθους· μείζονα γὰρ ταύτης τὰ νεῦρα, καὶ πλείων ἢ παρρησία πολλῷ τῆς ἐν οἰκίᾳ καὶ κατ' ἰδίαν. Πόθεν τοῦτο δῆλον; Αὐτοῦ τοῦ Παύλου λέγοντος ἄκουσον· *Ὅς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐρρύσατο ἡμᾶς, καὶ ῥύεται· ἠλπίζαμεν δὲ ὅτι καὶ ἔτι ῥύσεται, συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν τῇ δεήσει ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν προσώπων εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν*. Οὕτω καὶ Πέτρος τὸ δεσμωτήριον διέφυγε. *Προσευχὴ γὰρ ἦν ἐκτενῆς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ αὐτοῦ γινομένη πρὸς τὸν Θεόν*. Εἰ δὲ Πέτρον [470] ὠφέλησε τῆς Ἐκκλησίας ἡ εὐχὴ, καὶ τὸν στυλὸν ἐκείνον ἐξέβαλε τοῦ δεσμωτηρίου, πῶς σὺ καταφρονεῖς τῆς δυνάμεως αὐτῆς, εἶπέ μοι, καὶ ποῖαν ἔξεις ἀπολογίαν; Ἄκουσον καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ λέγοντος, ὅτι δυσωπεῖται τὸ πλῆθος μετ' εὐνοίας αὐτὸν παρακαλοῦν. Πρὸς γὰρ τὸν Ἰωνᾶν ἀπολογούμενος, διὰ τοῦ φυτοῦ τῆς κολοκύντης, φησὶ· *Σὺ μὲν ἐφείσω ὑπὲρ τῆς κολοκύντης, ὑπὲρ ἧς οὐκ ἐκακοπάθησας, οὐδὲ ἐξέθρεψας αὐτήν· ἐγὼ δὲ οὐ φείσομαι ὑπὲρ Νινευτῆς πόλεως τῆς μεγάλης, ἐν ἧ κατοικοῦσι πλείους ἢ δώδεκα μυριάδες ἀνδρῶν; Οὐχ ἀπλῶς τὸ πλῆθος προβάλλεται, ἀλλ' ἵνα μάθῃς, ὅτι ἡ μετὰ συμφωνίας εὐχὴ μεγάλην ἔχει τὴν δύναν. Τοῦτο καὶ ἐξ ἀνθρωπίνης ἱστορίας ὑμῖν ποιῆσαι βούλομαι φανερόν.*

ζ'. Πρὸ γὰρ δέκα τούτων ἐτῶν ἐάλωσαν ἐπὶ τυραννίδι τινές, καθάπερ καὶ ὑμεῖς ἴστε. Εἶτα τῶν ἐν δυναστείᾳ^β τις ὄντων ὑπεύθυνος τοῖς ἐγκλήμασι φανείς, σπартίον ἐπὶ τοῦ στόματος λαθὼν, ἐξήγετο τὴν ἐπὶ θάνατον ὁδόν. Τότε δὴ πᾶσα ἡ πόλις ἐπὶ τὸν ἵππόδρομον ἔτρεχε, καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἐργαστηρίων ἐξήγον, καὶ κοινῇ πᾶς ὁ δῆμος ἀνελθὼν ἐξήρπασε τῆς βασιλικῆς ὀργῆς τὸν καταδικασθέντα, καὶ οὐδεμιᾶς ἄξιον ὄντα συγγνώμης. Εἶτα βασιλέως μὲν ὀργὴν ἐπιγείου καταλῦσαι βουλόμενοι, μετὰ παίδων καὶ γυναικῶν συνετρέχετε πάντες, τὸν δὲ τῶν οὐρανῶν βασιλέα μέλλοντες ἴλω ποιήσειν, καὶ ἐξαρπάσειν τῆς ὀργῆς αὐτοῦ οὐχ ἓνα καθάπερ τότε, οὐδὲ δύο καὶ τρεῖς καὶ ἑκατὸν, ἀλλὰ πάντας τοὺς κατὰ τὴν οἰκουμένην ἁμαρτωλοὺς, καὶ τοὺς δαιμονῶντας ἀπαλλάττειν τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος^γ, ἔξω καθέξεσθε, καὶ οὐ συντρέχετε κοινῇ πάντες, ἵνα ὁ Θεὸς τὴν συμφωνίαν ὑμῶν αἰδεσθεῖς, κάκεινοις ἀφῆ τὴν κόλασιν, καὶ ὑμῖν συγχωρήσῃ τὰ ἁμαρτήματα; Εἰ γὰρ ἐπ' ἀγορᾶς τύχοις ὧν κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον, εἰ γὰρ ἐπὶ τῆς οἰκίας, εἰ γὰρ ἐν ἀπαραιτήτοις πράγμασι, οὐχὶ παντὸς λέοντος σφοδρότερον ἅπαντα διαβρήξας τὰ δεσμά πρὸς τὴν κοινὴν ἱκετηρίαν αὐτομολήσεις; Ποῖαν ἔξεις σωτηρίας ἐλπίδα, εἶπέ μοι, κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον, ἀγαπητέ; Οὐχ ἄνθρωποι μόνοι βοῶσι τὴν φρικωδεστάτην ἐκείνην βοήν, ἀλλὰ καὶ ἄγγελοι προσπίπτουσι τῷ Δεσπότη, καὶ ἀρχάγγελοι δέονται. Ἐχουσι καὶ τὸν καιρὸν αὐτοῖς συμμαχοῦντα, τὴν προσφορὰν βοηθοῦσαν. Καὶ καθάπερ οἱ ἄνθρωποι, κλάδους ἐλαιῶν ἐκκόψαντες, ἐπισείουσι τοῖς βασιλεῦσι, διὰ τοῦ φυτοῦ αὐτοῦ ἐλέου καὶ φιλάνθρωπίας ἀναμνησκόντες· οὕτω δὲ καὶ οἱ ἄγγελοι τότε ἀντὶ κλάδων ἐλαιῶν αὐτὸ τὸ σῶμα τὸ δεσποτικὸν προτεινόμενοι, τὸν Δεσπότην παρακαλοῦσιν ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, μνηνονουχὶ λέγοντες ὅτι, Ἐπὲρ τοῦ-

^β Alii ἐν δυναστείαις.

^γ Morel. τοῦ διαβόλου παγίδος, Savil. τοῦ διαβόλου μάστιγος.

6. Quod autem non ipsis Cherubim et Seraphim tantum, sed nec etiam Principatibus, Potestatibus, neque alii cupiam Virtuti comprehensibilis sit Deus, id jam vellem ostendere; sed jam defessus animus est, non multitudine, sed horrore dicendarum rerum. Tremunt enim et horrescit supernis illis contemplationibus diutius immorans. Quamobrem ex cælis eum reducamus, perculsumque recreemus, ad solitam confugientes exhortationem. Quænam illa est? Ut precemur eos qui tali morbo laborant ad sanitatem revocari. Nam si pro ægrotis, pro laborantibus ad metalla, pro dura servitute pressis, pro energumenis, Deum rogare jubemur, quanto magis pro his? Impietas quippe ipso dæmone tetrior est: illa namque insania veniam meretur, hic vero morbus nullam habet defensionem. At quando de oratione pro energumenis mentionem feci, aliquid ea de re vestræ caritati disserere animus est, quo gravem ab Ecclesia morbum excindamus. Etenim absurdum esset dum exterorum morbis tanta cura medemur, propria negligere membra. Quod genus morbi illud est?

Arguit Antiochenos quod post concionem a sacris mysteriis recederent. — Ingentem hanc populi multitudinem nunc coactam, et tanto studio auscultantem, tremenda illa hora oculis perquirens, videre non potui: admodumque ingemui, quod, loquente quidem conservo, ingens sit studium, summa alacritas, cunctis sese mutuo impellentibus, et ad usque finem manentibus; cum autem Christus in sacris mysteriis sese ostensurus est, ecclesia vacua desertaque maneat. Quo pacto isthæc veniam mereantur? Tali certe segnitie omnem studii in auscultando vestri laudem amittitis. Quis enim ex vobis non nos quoque damnaturus est, cum videat totum concionis fructum vobis statim effluxisse? Nam si dictis sedulo attenderetis, operibus sane vestram exhiberetis diligentiam. Quod autem statim atque audivistis, discedatis, id profecto signum est vos nihil dictorum animo suscepisse. Atenim si ea in animis vestris deposita essent, vos plane intus retinerent, et majori cum pietate horrendis illis mysteriis admoverent: nunc autem quasi cytharædum quempiam audissetis, sic omni fructu vacui cessante concione receditis. At quorsum frigida illa multorum excusatio? Precari etiam domi possumus, concionem doctrinamque audire non nisi in ecclesia possumus. Te ipsum, mi homo, decipis. Precari etiam domi potes; ita vero precari ut in ecclesia non potes, ubi tanta patrum frequentia, ubi clamor unanimiter ad Deum emissus. Non perinde exaudieris cum penes te solus Deum precaris, atque ubi cum fratribus tuis. Hic aliquid amplius est, nempe concordia et consensus, caritatis vinculum, et sacerdotum orationes. Ideo namque sacerdotes præsent, ut multitudinis preces infirmiores cum hisce validioribus conjunctæ una cum eis in cælum ascendant. Alioquin quid concio prosit, nisi sit cum oratione conjuncta? Prius oratio, deinde sermo: sic aiunt apostoli: *Nos autem in oratione et verbi ministerio perseveremus* (Act. 6. 4). Sic et Paulus facit, cum in epi-

stolarum exordiis precetur, ut quasi lumen lucernæ, ita et orationis lux verbo præeat. Si ita te assuefeceris orandi diligentia, conservorum doctrina non egebis, ipso Deo, sine ullo mediatore, mentem tuam irradiante. Quod si unius oratio tantam vim habeat, multo magis ea, quæ cum multitudine emittitur: hæc plus habet nervorum, majoremque fiduciam, quam domi emissa. Undenam id liquet? Ipsum audi Paulum loquentem: *Qui de tanta morte eripuit nos, et adhuc eruet. Speramus autem quod adhuc eripiet: vobis quoque in oratione pro nobis subvenientibus, ut de dono nobis collato per multas personas gratiæ agantur pro nobis* (2. Cor. 1. 10. 11). Sic etiam Petrus carcerem effugit: *Oratio enim fiebat sine intermissione ab Ecclesia ad Deum pro eo* (Act. 12. 5). Quod si Ecclesiæ oratio Petro profuit, ac columnam illam eduxit ex carcere, quare tu ejus vim despicias, dic mihi, et quam habebis excusationem? Ipsum quoque Deum dicentem audi, se multitudine cum benevolentia orante placari. Nam cum sese apud Jonam excusaret de cucurbitæ frutice, ait: *Tu quidem pepercisti cucurbitæ, pro qua non laborasti, neque excoluisti eam; et ego non parcam Ninivæ civitati magnæ, in qua habitant plus quam centum viginti millia hominum* (Jon. 4. 10. 11). Non abs re multitudinem opponit; sed ut scias, orationem uno consensu factam magnam vim habere. Hoc vobis ex humana etiam historia planum facere libet.

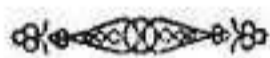
7. *Loquitur hic de Theodoro qui tyrannidem affectabat. Vide supra in Monito.* — Ante hos decem annos quidam tyrannidem affectantes deprehensi captique sunt, quod vos non ignoratis. Tum aliquis in magistratu constitutus, criminis reus compertus, cum ad mortem fune ad os alligato duceretur, tota urbs ad hippodromum accurrit, eductisque officinarum operis, simul totus populus reum imperatoriæ ultioni etsi nulla dignum venia subduxit. Itane terreni Imperatoris iram placare volentes, cum liberis et uxoribus omnes accurritis; cælorum vero Imperatorem vobis propitium reddere studentes, atque ex ira ultioneque ejus non unum, vel duos, aut tres, aut centum, sed omnes per orbem peccatores, necnon dæmoniacos a diaboli laqueis erpturi, sedetis, nec simul omnes concurritis, ut Deus concordiam vestram reveritus, et illis pœnam, et vobis peccata remittat? Nam si in foro illo tempore fuerit, si domi, si in negotiis urgentibus, nonne leone quovis vehementius, abruptis vinculis, ad communem supplicationem te sponte conferes? Ecquam, dilecte, illo tempore spem salutis habere possis? Non homines solum horrendam illam emittunt vocem, sed et angeli ante Dominum procumbunt, archangeli precantur: habent tempus illud idoneum, oblationem sibi faventem. Ac quemadmodum homines excisis olearum ramis reges movere solent, illaque arbore ad clementiæ ipsos memoriam revocant: sic et angeli tunc temporis pro olearum ramis ipsum corpus Dominicum protendent. Dominum pro humana natura rogant, ac si dicerent: Pro his supplicamus, quos tu præveniens ita diligere dignatus es, ut animam tuam traderes; pro

his supplicationes fundimus, pro quibus tu sanguinem effudisti; pro his rogamus, pro quibus hoc corpus immolasti. Ideo energumenos illo tempore diaconus adducit, jubetque caput tantum inclinare, ut ipso corporis situ supplicationes emittant: ipsis enim cum communi fratrum cœtu precari non licet. Ideoque illos sistit, ut eorum tum calamitatem, tum taciturnitatem miseratus fiducia tua ad illius patrocinium utaris. Hæc itaque cogitantes concurramus illa hora, ut nobis misericordiam attrahamus, et gratiam inveniamus ac opportunum auxilium. Laudastis ea quæ dicta fuere, cum magno tumultu et plausu admonitionem accepistis. Sed ut nobis laudes ipsis operibus exhibeatis,

non longum tempus quæritur ad obsequentiam demonstrandam. Exhortationem oratio sequatur. Hanc quæro laudem, hunc per opera ipsa plausum. Vos itaque mutuo hortamine ad standum quemadmodum stelistis: si quis sese moveat ut ordinem deserat, hunc sedulo retinete; ut et proprii studii et fraternæ curæ duplicem mercedem reportantes, cum majori fiducia preces effundatis, placatoque Deo, et præsentia et futura bona consequi possitis, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri et Spiritui sancto gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

DE INCOMPREHENSIBILI,

CONTRA ANOMŒOS.

HOMILIA QUARTA.

1. Satius jam esset, postquam nuper ostendimus Deum esse incomprehensibilem hominibus, imo et ipsis Cherubim et Seraphim, a negotiis expediri, et nihil ulterius movere: verum quia id nobis in studio et in proposito est, ut non modo adversariorum ora ocludamus, sed etiam ut caritatem vestram magis magisque instituamus, id ipsum argumentum repetimus, ulteriusque sermone procedimus. Nam si in iis diutius immoremur, et vos doctiores efficiemus, et nos splendidiorem victoriam reportabimus; tum si quid reliquiarum supersit, id jam prorsus de medio tollitur; quandoquidem noxias herbas non a summitate modo londere opus est: si enim radices mancant, de novo pullulabunt: sed etiam ab ipso telluris gremio radicibus evellas oportet, exponasque solarium radiorum ardori, ut omnino marcescant. Age ergo in cælum rursus sermone conscendamus, non ut curiosius¹ scrutemur, vel subtiliores quæstiones moveamus; sed ut eorum qui neque seipsos norunt, neque humanæ naturæ modum intelligere volunt, intempestivam contentionem tollere satagamus. Ideo quippe ex abundanti, non Dei modo, sed etiam angelorum conspectum justo illi viro intolerandum fuisse ostendimus, quando totam vobis historiam legimus: sæpiusque beatum Daniele induximus pallentem, trementem, neque melius affectum, quam ii, qui deficiunt, quorumque anima vincula carnis abrumpere festinat. Sicut enim columba domestica et mansueta in domuncula habitans, si strepitu terreatur, expavescit in tectum avolat, et per fenestras exitum quærit, ut sese ab angustia eximat; sic beati illius viri anima ex corpore egredi et externa petere gestiebat; exissetque plane atque avolasset, corpusque vacuum reliquisset, nisi statim angelus prævertisset, eamque ab angustia liberasset, inque proprium sibi domici-

lium reduxisset. Idcirco autem hæc tunc dicebam, ut ediscerent illi, quantum angelus homini præstet, et ex conservi præcellentia emendati, contra Dominum insanire cessarent. Justus ille vir, tanta præditus fiducia, angeli conspectum non tulit, et hi, qui tantum ab illius virtute remoti sunt, non angelum, sed ipsum angelorum Dominum curiose scrutantur; ille leonum ferocitatem edomuit, nos ne vulpes quidem vincere possumus; ille draconem medium dirupit, feræque naturam superavit sua in Deum fiducia fultus, nos minutissima quoque reptilia formidamus; ille regem instar leonis furentem, iramque Nabuchodonosoris omni flamma vehementiorem in barbaros exercitus ruentem, accedens compressit, et tenebris offusa omnia illustravit.

Multa præcedenti concione dicta repetit. — Attamen hic qui lucem attulerat angelum venientem intuitus, caligine gravi interceptus est. Quam igitur excusationem afferent ii, qui beatam illam perlustrare¹ naturam conantur? Nos vero non hic finem loquendi fecimus, sed ad sapientes illas virtutes orationem transtulimus, oculos earum aversos ostendimus, obtensas alas, erecta crura, clamorem perpetuum, et quomodo illæ incorporeæ virtutes stupore et admiratione capti animi signa præbeant: quanto enim sapientiores, quanto nobis propinquiores sunt ineffabili illi beatæque substantiæ, tanto magis incomprehensibilitatem norunt: magnitudo quippe sapientiæ magnitudinem pietatis efficit. Diximus vobis quid inaccessible sit, et quod illud multo majus sit incomprehensibili: cujus rei causam adjecimus, quia scilicet incomprehensibile post examen incomprehensibile esse deprehenditur: inaccessible vero examen non patitur, ac ne quidem adeundi principium, ubi et pelagi exemplo opus habuimus. Ad didimus non dixisse Paulum, Deum esse lucem inaccessibleem, sed *lucem habitare inaccessibleem*: quod si domus ipsa sit inaccessibleis, multo magis qui in illa habitat Deus. Hæc

¹ Savil. in marg. et duo Cod., *Sed advertite, quia vos rursus in cælum erigimus. Et hoc agimus, non ut curiosius, etc.*

¹ Alii, *explorare.*

τιν' δεόμεθα, οὗς αὐτὸς φθάσας οὕτως ἀγαπήσαι κατηξιώσας, ὡς τὴν ψυχὴν ἐπιδοῦναι τὴν σεαυτοῦ ὑπὲρ τούτων ἐκχέομεν τὰς ἱκετηρίας, ὑπὲρ ὧν αὐτὸς τὸ αἷμα ἐξέχεας ὑπὲρ τούτων παρακαλοῦμεν, ὑπὲρ ὧν τὸ σῶμα τοῦτο κατέθυσας. Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἐνεργουμένους κατ' ἐκείνον ἴστησι τὸν καιρὸν ὁ διάκονος, καὶ κελεύει κλίνειν τὴν κεφαλὴν μόνον, καὶ τῷ σχήματι τοῦ σώματος ποιεῖσθαι τὰς ἱκετηρίας· εὐχεσθαι γὰρ αὐτοὺς ἂ μετα τοῦ κοινοῦ συλλόγου τῶν ἀδελφῶν οὐ θέμις. Διὰ τοῦτο αὐτοὺς ἴστησιν, ἵνα [471] κατελεήσας αὐτοὺς καὶ τῆς συμφορᾶς καὶ τῆς ἀφωνίας, τῇ οἰκείᾳ παρρησίᾳ πρὸς τὴν ἐκείνων ἀποχρήσιν προστασίαν. Ταῦτ' οὖν ἅπαντα ἐννοοῦντες συντρέχωμεν κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, ἵνα ἐπισπασώμεθα ἔλεον, καὶ χάριν εὐρωμεν καὶ εὐκαιρον

* Alii αὐτοῖς.

βοήθειαν. Ἐπηνέσατε τὰ εἰρημένα· μετὰ πολλοῦ θορύβου καὶ κρότου τὴν παραίνεσιν ἐδέξασθε. Ἄλλ' ὅπως ἡμῖν ἐπὶ τῶν ἔργων ἐπιδείξησθε τοὺς ἐπαίνους, οὐ μακρὸς ὁ χρόνος τῆς ἀποδείξεως τῆς κατὰ τὴν ὑπακοήν. Μετὰ τὴν παραίνεσιν εὐθέως εὐχή. Ἐκείνον ζητῶ τὸν ἐπαινον, ἐκείνον τὸν κρότον τὸν διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν. Παρακελεύεσθε τοίνυν ἀλλήλοις ἐστάναι, καθάπερ ἐστήκατε· κἂν διασαλευθῇ τις τῆς τάξεως, κατέχετε μετὰ ἀκριβείας, ἵνα καὶ τῆς οἰκείας σπουδῆς καὶ τῆς εἰς τοὺς ἀδελφούς κηδεμονίας διπλοῦν λαβόντες τὸν μισθὸν μετὰ πλείονος τῆς παρρησίας τὰς ἱκετηρίας ἐκχέητε, καὶ τὸν Θεὸν ἴλεω ποιήσαντες, καὶ τῶν ἐνταῦθα καὶ τῶν μελλόντων δυνηθῆτε τυχεῖν ἀγαθῶν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΠΕΡΙ ΑΚΑΤΑΛΗΠΤΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΟΜΟΙΟΥΣ.

Λόγος τέταρτος.

α'. Ἦρκει μὲν οὖν δείξαντα πρώην ἀνθρώποις ἀκατάληπτον ὄντα τὸν Θεόν, ἔτι δὲ καὶ τοῖς Χερουδιμ, καὶ τοῖς Σεραφίμ, ἀπηλλάχθαι πραγμάτων, καὶ μηδὲν περαιτέρω κινεῖν· ἀλλ' ἐπειδὴ προθυμία καὶ σπουδὴ πᾶσα ἡμῖν, οὐχὶ τῶν ἐναντίων ἀπορρήψαι τὰ σῶματα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑμετέραν ἀγάπην ἐπὶ πλεῖον σοφίαι, πάλιν τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ἀπτόμεθα, καὶ περαιτέρω τὸν λόγον προάγομεν. Ἦ γὰρ ἐν τούτοις διατριβῇ καὶ ὑμᾶς εἰδέναι ποιήσει πλείονα, καὶ ἡμῖν λαμπρότερα ἐργάσεται τὰ νικητήρια, εἰ καὶ τι λείψανον ὑπολέλειπται ἐκκαθαίρουσα. Ἐπεὶ καὶ τὰς πονηρὰς βοτάνας οὐκ ἄνωθεν ἀποκείρειν χρὴ μόνον (πάλιν γὰρ βλαστάνουσι τῶν ριζῶν κάτω κειμένων), ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τῶν λαγόνων τῆς γῆς καὶ τῶν κόλπων ἀνασπᾶν καὶ γυμνάς προτιθέσθαι τῇ θερμῇ τῆς ἀκτίνος, ὥστε καταμαρανθῆναι ῥαδίως α'. Φέρε οὖν ἐπὶ τὸν οὐρανὸν ὑμᾶς ἐπαναγάγωμεν τῷ λόγῳ πάλιν, οὐχὶ περιεργαζόμενοι οὐδὲ πολυπραγμονοῦντες, ἀλλὰ τῶν οὐκ ἐπισταμένων ἑαυτοὺς οὐδὲ ἀνεχομένων εἰδέναι μέτρα φύσεως ἀνθρωπίνης τὴν ἀκαιρον φιλονεικίαν καταλύσαι σπεύδοντες. Διὰ γὰρ τοῦτο ἐκ πολλῆς τῆς παρουσίας οὐχὶ Θεοῦ ἐπιφάνειαν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀγγέλων ἐδείξαμεν ἀφόρητον οὔσαν τῷ δικαίῳ τότε ἐκείνῳ, ὅτε καὶ τὴν ἱστορίαν ὑμῖν πᾶσαν ἀνέγνωμεν, καὶ συνεχῶς ἐδείκνυμεν τὸν μακάριον Δανιὴλ ὠχρῶντα, τρέμοντα, τῶν ψυχορραγούντων οὐδὲν ἄμεινον διακείμενον, τῆς ψυχῆς ἐπειγομένης ἀπορρήξαι τὸν τῆς σαρκὸς δεσμὸν. Καθάπερ γὰρ περιστερὰ χειροθήτης καὶ ἡμερος ἐν οἰκίσκῳ τινὶ διατρίβουσα, ὅταν ποτὲ αἰσθηταί τινος φόβου, πτοηθεῖσα [472] πρὸς τὴν ὀροφὴν ἵπταται, καὶ διὰ τῶν θυρίδων τινὰ ἐξοδὸν ἐπιζητεῖ, τῆς ἀγωνίας ἀπαλλαγῆναι ἐπιζητοῦσα β· οὕτω δὲ καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ μακαρίου τότε ἐκείνου ἐκ τοῦ σώματος ἀναπτῆναι ε' ἐσπευδε, καὶ πρὸς τὰ ἔξω πάντοθεν ἠπειγέτο, καὶ ἐξῆλθεν

ἂν καὶ ἀπέπτη καὶ τὸ σῶμα κατέλιπεν ἔρημον, εἰ μὴ ταχέως ὁ ἄγγελος προλαβὼν αὐτὴν ἀπήλλαξε τῆς ἀγωνίας, καὶ πρὸς τὸ οἰκεῖον πάλιν ἐπανήγαγε καταγῶγιον. Διὰ τοῦτο δὲ ταῦτα ἐλέγομεν τότε, ἵνα μαθόντες, ὅσον ἄγγελος ἀνθρώπου διαφέρει, καὶ ἐν τῇ τοῦ συνδούλου ὑπεροχῇ σωφρονισθέντες, τῆς κατὰ τοῦ Δεσπότητος μανίας ἀπαλλαγῶσιν. Ὁ δίκαιος ἄγγελος οὐκ ἠνεγκεν, ὁ παρρησίαν τοσαύτην ἔχων, καὶ οἱ τοσοῦτον ἀφρασηκότες αὐτοῦ τῆς ἀρετῆς, οὐχὶ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτὸν τὸν τῶν ἀγγέλων Δεσπότητην περιεργάζονται. Ἐκείνος λεόντων θυμὸν ἐδάμασεν· ἡμεῖς δὲ οὐδὲ ἀλωπέκων περιγενέσθαι δυνάμεθα· ἐκεῖνος δράκοντα μέσον ἐρρήξε, καὶ τῆς τοῦ θηρίου φύσεως ἐκράτησε διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν παρρησίας· ἡμεῖς δὲ καὶ τὰ ψιλὰ ἔρπετα δεδοίκαμεν· ἐκεῖνος βασιλέα θυμούμενον καθάπερ λέοντα ἔστησε, καὶ τὴν τοῦ Ναβουχοδονόσορ ὀργὴν φλογὸς ἀπάσης σφοδρότερον ἐπὶ τὰ βαρβαρικά στρατόπεδα φερομένην μέσος φανείς ἀνέστειλε, καὶ τὰ ἐσκοτισμένα πάντα ἐφώτισεν.

Ἄλλ' οὗτος ὁ φωτίσας ἄγγελος ἐλθόντα ἰδὼν πρὸς αὐτὸν, σκοτοδινίᾳ κατείχετο χαλεπῇ. Τίνα οὖν ἐξουσίαν ἀπολογίαν οἱ τὴν μακαρίαν ἐκείνην φύσιν ἐμπατεύειν ἐπιχειροῦντες δ; Ἡμεῖς δὲ οὐδὲ ἐνταῦθα τὸν λόγον ἐστήσαμεν τότε, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὰς σοφὰς ἐκείνας ἀνηγάγομεν δυνάμεις τὴν διήγησιν· ἐδείξαμεν τὴν ἀποστρέφην τῶν ὀφθαλμῶν, τὴν προβολὴν τῶν πτερυγῶν, τὴν ὀρθότητα τῶν σκελῶν, τὴν βοήν τὴν διηνεκῆ, καὶ ὅτι διὰ πάντων τὴν ἐκπληξιν καὶ τὸ θάμβος ἐμφαίνουσιν ἡμῖν αἱ ἀσώματοι δυνάμεις ἐκεῖναι· ὅσῳ γὰρ εἰσι σοφαί, ὅσῳ ἡμῶν ἐγγύτεραι εἰσι τῇ ἀρρήτῳ καὶ μακαρίᾳ οὐσίᾳ ἐκείνῃ, τοσοῦτω μᾶλλον ἡμῶν τὸ ἀκατάληπτον ἴσασιν. Ἦ γὰρ ἐπίτασις τῆς σοφίας ἐπίτασιν ποιᾷ εὐλαβείας. Εἴκομεν ὑμῖν τί ποτὲ ἐστὶ τὸ ἀπρόσιτον, καὶ ὅτι τοῦ ἀκατάληπτου πολλῶ μείζον ἐστὶ, καὶ τὴν αἰτίαν προσεθήκαμεν, ὅτι τὸ μὲν ἀκατάληπτον μετὰ τὸ ἐρευνηθῆναι ἀκατάληπτον φαίνεται, τὸ δὲ ἀπρόσιτον οὐδὲ ἐρεύνης ἀνέχεται, οὐδὲ προσόδου ε' τὴν ἀρχὴν, ὅτε καὶ τῆς τοῦ πελάγου εἰκόνας ἐδέθημεν. Εἴκομεν ὅτι οὐκ εἶπε, φῶς ὧν ἀπρόσιτον, ἀλλὰ Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον· εἰ δὲ ὁ οἶκος ἀπρόσιτος πολλῶ μᾶλλον ὁ ἐνοικῶν Θεός. Ταῦτα

* Savil. in marg. et duo cod. ῥαδίως. Ἄλλὰ προσέχετε ὅτι πρὸς τὸν οὐρανὸν ἐπαναγάγομεν ὑμᾶς πάλιν. Καὶ τοῦτο ποιούμεν οὐχὶ περιεργαζόμενοι, εἰς.

β Alii ἐπιθυμοῦσα.

γ Moral. σώματος ἀναβῆναι, α' ἢ σώματος ἐκβῆναι (Saviliu-
nau lectio nem ἀναπτῆναι rescriptus). Infra alii ὁ ἄγγελος προ-
καταβῶν.

δ Alii φύσιν ἐξετάζειν ἐπιγ.

ε Alii οὐδὲ ἐφόδου. Edlitum fuerat προόδου. Ερηπ.

ὅτε ἔλεγεν ὁ Παῦλος, οὐχ ἵνα τόπων περιγράψῃ τὸν Θεόν, ἀλλ' ἵνα ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος τὸ ἀπερινόητον αὐτοῦ καὶ τὸ ἀπρόσιτον καταλάβῃ. Παρηγάγομεν^α καὶ ἐτέρας δυνάμεις, τὰ Χερουβίμ, καὶ ἐδείξαμεν πῶς ἐπάνω αὐτῶν στερέωμα, πῶς λίθος χρυστάλλου, πῶς ὁμοίωμα θρόνου, καὶ εἶδος ἀνθρώπου, καὶ ἤλεκτρον, καὶ πῦρ, καὶ τόξον, καὶ μετὰ πάντα ἐκεῖνά φησιν ὁ προφήτης· Αὐτὴ ἡ δρασις ὁμοιώματος δόξης Κυρίου, καὶ διὰ πάντων τούτων ἐδείκνυμεν ὑμῖν τοῦ Θεοῦ τὴν συγκατάθεσιν, καὶ ταύτην αὐτὴν ἀφόρητον οὔσαν καὶ ταῖς ἄνω δυνάμεσιν.

[473] β'. Οὐχ ἀπλῶς δὲ ταῦτα ἀνακεφαλαιοῦμαι· ἀλλ' ἐπειδὴ χρέος ὑμῖν ὀφείλω τῆς ὑποσχέσεως ἐκείνης, βούλομαι μαθεῖν μετὰ ἀκριθείας, τί μὲν κατέβαλον, τί δὲ ὑπολείπεται. Οὕτω καὶ οἱ τὰ δανείσματα ὀφείλοντες ποιῶσι, τὸ γραμματεῖον ἐς μέσον ἀγαγόντες, ἐνθα ὁ λόγος πᾶς ἐγγέγραπται, καὶ τοῖς δανεισταῖς τοῖς ἑαυτῶν ἐπιδείξαντες, τὰ λειπόμενα καταβάλλουσι. Καὶ ἐγὼ τοῖνυν καθάπερ βιβλίον ἀναπτύξας τὴν μνήμην τῆς διανοίας τῆς ὑμετέρας, ὡσπερ δακτύλῳ τινὶ τῷ λόγῳ τὰ καταβληθέντα ἐπιδείξας, ἐπὶ τὰ λειπόμενα βαδιοῦμαι λοιπόν. Τί οὖν ἦν τὸ ὑπολειμμένον; Δείξαι, ὅτι οὔτε ἀρχαί, οὔτε ἐξουσίαι, οὔτε κυριότητες, οὔτε εἴ τις ἐτέρα κτιστὴ δύναμις ἐστίν, ἢ ἔχει τοῦ Θεοῦ τὴν ἀκριθεῖ κατὰληψιν. Εἰσὶ γὰρ, εἰσὶ καὶ ἕτεραι δυνάμεις, ὧν οὐδὲ τὰ ὀνόματα ἴσμεν. Ἐννοήσατε τὴν ἀπόνοιαν τῶν αἰρετικῶν· τῶν δούλων οὐδὲ τὰ ὀνόματα ἴσμεν, καὶ τοῦ Δεσπότη αὐτὴν τὴν οὐσίαν περιεργάζονται. Εἰσὶ μὲν γὰρ ἄγγελοι, καὶ ἀρχάγγελοι, καὶ θρόνοι, καὶ κυριότητες, καὶ ἀρχαί, καὶ ἐξουσίαι· ἀλλ' οὐχ οὗτοι μόνοι οἱ δῆμοι ἐν τοῖς οὐρανοῖς εἰσιν, ἀλλ' ἄπειρα ἔθνη καὶ φύλα ἀμύθητα, ἅπερ λόγος οὐδεὶς παραστήσαι δύναται. Καὶ πόθεν δῆλον ὅτι καὶ τούτων πλείους εἰσὶ δυνάμεις, ὧν οὐδὲ τὰ ὀνόματα ἴσμεν; Ὅ ταῦτα εἰρηκῶς Παῦλος καὶ τοῦτό φησιν οὕτως λέγων περὶ τοῦ Χριστοῦ· *Ἐκάθισεν αὐτὸν ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι.* Ὑρᾶτε, ὅτι τινὰ ἐστὶν ὀνόματα ἐκεῖ μέλλοντα γινώριμα γίνεσθαι, ἅπερ ἄδηλά ἐστι νῦν; Διὰ τοῦτο εἶπεν, Οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ὀνομαζόμενα, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Καὶ τί θαυμαστόν, εἰ τῆς οὐσίας τὴν ἀκριθεῖ κατὰληψιν οὐκ ἔχουσι; τοῦτο γὰρ οὐδὲν μέγα ἀποδείξαι. Τῶν γὰρ οἰκονομιῶν αὐτοῦ πολλὰς οὐκ ἴσασιν αἱ ἄνω δυνάμεις αὗται, αἱ ἀρχαί, καὶ ἐξουσίαι, καὶ κυριότητες. Καὶ τοῦτο πάλιν ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀποστολικῶν ἀποδείξομεν ῥημάτων, ὅτι οἰκονομίας αὐτοῦ τινὰς μεθ' ἡμῶν ἔμαθον, καὶ πρὸ ἡμῶν οὐκ ἤδεσαν· οὐ μόνον δὲ μεθ' ἡμῶν ἔμαθον, ἀλλὰ καὶ δι' ἡμῶν. Ἐτέραις γὰρ γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη, φησὶν, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις, εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρόνομα καὶ σύσσωμα καὶ συμμετοχὰ τῆς ἐπιγγελίας αὐτοῦ (αἱ δὲ ἐπαγγελίαι τοῖς Ἰουδαίοις ἦσαν δεδομέναι) διὰ τοῦ Εὐαγγελίου, οὗ ἐγενόμην ἐγὼ Παῦλος διάκονος. Καὶ πόθεν τοῦτο δῆλον ὅτι νῦν ἔμαθον αἱ ἄνω δυνάμεις; τὰ γὰρ εἰρημένα περὶ ἀνθρώπων εἴρηται. Ἄκουσον οὖν. Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ, φησὶ, πάντων ἁγίων^β ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, εὐαγγελίσασθαι ἐν τοῖς ἔθνεσι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ. Τί ἐστὶν ἀνεξιχνίαστον; Μὴ δυνάμενον ζητηθῆναι· οὐ μόνον δὲ μὴ δυνάμενον εὑρεθῆναι, ἀλλ' οὐδὲ ἀνιχνευθῆναι. Ἀκουέτωσαν πάλιν

πῶς πυκνὰ καὶ ἐπάλληλα δίδωσιν αὐτοῖς τὰ βιβλία. Εἰ γὰρ ὁ πλοῦτος ἀνεξιχνίαστος, πῶς ὁ δωρησάμενος τὸν πλοῦτον οὐκ ἀνεξιχνίαστος; Καὶ φωτίσαι πάντας τίς ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου [474] ἐν τῷ Θεῷ, ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἢ πολυποικίλος σοφία τοῦ Θεοῦ. Ἦκουσας πῶς νῦν, οὐχὶ πρὸ τούτου, ἔγνωσαν αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι ταῦτα; Ἄ γὰρ βασιλεὺς βουλευέται, ὁ ὑπασπιστῆς οὐκ ἐπίσταται. Ἴνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις, διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἢ πολυποικίλος σοφία τοῦ Θεοῦ. Ὅρα ὅση τιμὴ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἐγένετο φύσιν, ὅτι καὶ μεθ' ἡμῶν καὶ δι' ἡμῶν αἱ ἄνω δυνάμεις ἔγνωσαν τὰ ἀπόρρητα τοῦ βασιλέως· Ἀλλὰ πόθεν δῆλον, ὅτι περὶ ἐκείνων τῶν ἐπουρανίων λέγει; Καὶ γὰρ ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας καὶ τοὺς δαίμονας οἶδε καλεῖν λέγων· *Οὐκ ἐστὶν ἡμῖν ἡ πάλῃ πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου.* Ἄρα οὖν μὴ καὶ ἐνταῦθα τοῦτο λέγει ὅτι οἱ δαίμονες τότε ἔγνωσαν; Οὐδαμῶς, ἀλλὰ περὶ ἐκείνων τῶν ἄνω δυνάμεων· εἰπὼν γὰρ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, ἐπήγαγεν, *Ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.* Ἐκεῖναι μὲν γὰρ αἱ ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι ἐπουράνιοι, αὗται δὲ αἱ ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι ὑπὸ τὸν οὐρανόν· διὰ τοῦτο καὶ κοσμοκράτορας αὐτοὺς καλεῖ, δεικνύς ὅτι ἄδατος αὐτοῖς ἐστὶν ὁ οὐρανός, καὶ τὴν τυραννίδα πᾶσαν ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ ἐπιδείκνυνται μόνον.

γ'. Εἶδες πῶς καὶ μεθ' ἡμῶν καὶ δι' ἡμῶν ἔγνωσαν ταῦτα; Ἄλλ' ἐπὶ τὴν τοῦ χρέους λοιπὸν καταβολὴν τὸν λόγον ἀγάγωμεν, δεικνύντες ὅτι οὐκ ἴσασιν αὐτοῦ τὴν οὐσίαν οὔτε ἀρχαί, οὔτε ἐξουσίαι. Τίς οὖν ταῦτά φησιν; Οὐκέτι Παῦλος, οὐκέτι Ἡσαΐας, οὐκέτι Ἰεζεκιήλ, ἀλλ' ἕτερον σκεῦος ἁγίου, αὐτὸς ὁ τῆς βροντῆς υἱός, ὁ ἀγαπητὸς τοῦ Χριστοῦ Ἰωάννης, ὁ ἐπὶ τὸ στήθος ἀνακλιθεὶς τὸ Δεσποτικόν, καὶ τὰς θείας πηγὰς ἐκεῖθεν ἀρυσάμενος. Τί οὖν οὗτός φησι; *Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε.* Ὅντως βροντῆς υἱός· σάλπιγγος γὰρ λαμπροτέραν ἀφήκε φωνὴν ἱκανὴν κατατρυφῆσαι πάντας τοὺς φιλονεικοῦντας. Ἄλλ' ἴδωμεν καὶ τὸ ἀντικροῦον. Τί λέγεις, εἰπέ μοι, Ἰωάννη; *Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε;* τί οὖν ποιήσομεν τοῖς προφήταις λέγουσιν, ὅτι εἶδον τὸν Θεόν; Ὁ μὲν γὰρ Ἡσαΐας φησὶν, *Εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου· ὁ δὲ Δανιήλ πάλιν, Εἶδον ἕως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ ὁ Παλαιὸς τῶν ἡμερῶν ἐκάθητο· Καὶ ὁ Μιχαίας, Εἶδον τὸν Κύριον τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ· καὶ ἕτερος προφήτης πάλιν, Εἶδον τὸν Κύριον ἐστῶτα ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ εἶπέ μοι· πάταξον ἐπὶ τὸ ἰλαστήριον.* Καὶ πολλὰς τοιαύτας ἐστὶ συνάγειν μαρτυρίας. Πῶς οὖν ὁ Ἰωάννης φησὶν, ὅτι *Τὸν Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε;* Ἴνα μάθῃς ὅτι τὴν ἀκριθεῖ αὐτοῦ κατὰληψιν καὶ τὴν τετρανωμένην γινώσκιν λέγει. Ὅτι γὰρ πάντα ἐκεῖνα συγκατάθεσις ἦν, καὶ ἀκραιφνὴ τὴν οὐσίαν οὐδεὶς εἶδεν ἐκείνων, δῆλον ἐκ τοῦ διαφόρως ἕκαστον ὀρᾶν. Ὁ γὰρ Θεὸς ἀπλοῦς καὶ ἀσύνθετος καὶ ἀσχημάτιστος· οὗτοι δὲ ἅπαντες σχήματα ἔβλεπον διάφορα. Τοῦτο γοῦν αὐτὸ δι' ἑτέρου προφήτου ἐμφαίνων πάλιν, καὶ πείθων αὐτοὺς ὡς οὐκ ἀκριθεῖ τὴν οὐσίαν εἶδον, ἔλεγεν· *Ἐγὼ ὀράσεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶ προφητῶν ὁμοιώθην.* Οὐκ αὐτὴν τὴν οὐσίαν ἔδειξα τὴν ἐμὴν, ἀλλὰ συγκατέβην, φησὶ, πρὸς τὴν τῶν ὀρίωντων

^α Alii cum Sav. ἀπρόσιτον παραστήσει. Παρηγάγομεν.

^β Savil. et multi mss. πάντων ἁγίων, Morel. et alij πάντων ἀνθρώπων.

porro dixit Paulus, non ut Deum loco circumscriberet, sed ut magis magisque liqueret Deum nec cogitari nec adiri posse. Alias item virtutes induximus, nempe Cherubim, declaravimusque quomodo supra illas sit firmamentum, lapis crystalli, similitudo throni, et species hominis, electrum, ignis, arcus, et quod post hæc omnia propheta dicat, *Hæc visio similitudinis Domini* (Ezech. 2. 1) : atque ex his omnibus Dei attemperationem vobis demonstravimus, eamque tamen ejusmodi, quæ nec a supernis virtutibus ferri possit.

2. Hæc non sine causa repeto; sed quia me promissi debitorem novi, scire volo, quid solverim, quidque solvendum supersit. Sic et æris alieni debitores faciunt, tabellas in medium proferunt, ubi debiti ratio descripta, quibus fœneratori exhibitis residua numerant. Ego similiter, aperto memoriæ vestræ libro, atque iis quæ jam soluta sunt quasi digito demonstratis, ad reliqua demum propero. Quid igitur residuum erat? Ut ostenderemus, neque principatus, neque potestates, neque dominationes, neque aliam ullam creatam virtutem esse, quæ Deum perfecte comprehendat. Sunt enim sine dubio et aliæ virtutes, quarum nē nomina quidem novimus. Perpendite insanam hæreticorum arrogantiam : ne servorum quidem nomina novimus, et ipsam Domini substantiam perscrutantur. Sunt enim angeli, archangeli, throni, dominationes, principatus et potestates. At non hi soli in cælo sunt populi, sed infinitæ gentes, tribus innumeræ, quas nullus sermo declarare potest. Undenam constat plures esse virtutes, quarum nomina ignoramus? Paulus qui illa dixerat hoc etiam docet, ita de Christo loquens : *Constituit eum super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro* (Ephes. 1. 21). Videtis aliqua illic esse aliquando cognoscenda, quæ nunc ignota sunt? Ideo dixit, quæ non modo in hoc sæculo nominantur, sed etiam in futuro. Ecquid mirum si substantiam non perfecte comprehendunt? Illud enim demonstrare non arduum est. Nam dispensationum ejus multas ne quidem supernæ virtutes norunt, nec principatus, potestates et dominationes. Idque rursus ex apostolicis verbis planum faciemus, nempe multas ex divinis dispensationibus nobiscum edidicisse, quas ante quam nos disceremus ignorabant. Non solum autem nobiscum didicerunt, sed etiam a nobis ipsis : *Aliis, inquit, generationibus non est agnitum, sicut nunc revelatum est sanctis apostolis ejus et prophetis in spiritu, esse gentes coheredes et concorporales, et participes promissionis ejus* (Ephes. 3. 5). Promissiones autem Iudæis datæ fuerant : *Per Evangelium, cujus factus sum ego Paulus minister. Undenam ostenditur supernas virtutes id tunc edidicisse? Nam quæ dicta sunt ad homines spectant. Audi : Mihi omnium hominum minimo data est gratia hæc, evangelizare omnibus gentibus investigabiles divitias Christi* (Ephes. 3. 8). Quid est investigabile? Quod perquiri nequit, nec modo re-

periri non potest, sed neque investigari. Audiamus quam crebra adversum se jacula a Paulo emittantur? Nam si divitiæ investigabiles sunt, quomodo is, qui largitur divitias, non investigabilis sit? *Et illuminare omnes, quæ e sit dispensatio sacramenti absconditi a sæculis in Deo, ut manifestetur nunc principatibus et potestatibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei* (Ephes. 3. 9. 10). Audis quod nunc, non ante, illæ virtutes hæc cognoverint? Nam quæ rex consultat, satelles nescit : *Ut manifestetur nunc principatibus et potestatibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei. Vide quantum honoris humanæ naturæ collatum sit, quando nobiscum et per nos supernæ virtutes regis secreta cognoverunt. Sed undenam pateat de cælestibus illis dici? Etenim dæmonas etiam interdum vocat principatus et potestates, ut cum dicit : Non est nobis colluctatio adversus sanguinem et carnem, sed adversus principatus et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum sæculi hujus* (Ephes. 6. 12). Numquid ergo id nunc etiam dicit, nempe dæmonas tunc cognovisse? Nequaquam; sed de supernis illis agit virtutibus : cum enim dixisset, *principatus et potestates, adjecit, in cælestibus. Illi namque principatus et potestates cælestes; hi vero sub cælo sunt : quamobrem rectores mundi vocat illos, ostendens cælum ipsis inaccessum esse : totamque eos suam tyrannidem in hoc solum mundo exercere.*

3. Vidistin' quo pacto nobiscum et per nos illa cognoverint? Sed ad debitum illud solvendum veniamus, ac probemus neque principatus neque potestates ipsius substantiam nosse. Quis hoc dicit? Non jam Paulus, aut Hesaias, aut Ezechiel, sed aliud vas sanctum, ipse tonitruus filius, dilectus Christi Joannes, qui supra pectus dominicum recubuit, et divinos inde fontes hausit. Quid igitur ait? *Deum nemo vidit unquam* (Joan. 1. 18). Vere tonitruus filius, nam tuba clariorem emisit vocem, quæ possit contentiosos omnes confundere. Sed videamus quid contra objici possit. Quid, quæso, dicis Joannes, *Deum nemo vidit unquam?* Quid de prophetis agamus, qui dicunt, *Vidi Deum?* Hesaias enim, *Vidi Dominum, inquit, sedentem super solium excelsum et elevatum* (Isa. 6. 1); Daniel vero, *Vidi donec throni positi sunt, et antiquus dierum sedit* (Dan. 7. 9); Michæas item : *Vidi Dominum Deum Israel sedentem super solium suum* (3. Reg. 22. 19); alius rursus propheta dicit : *Vidi Dominum stantem super altare, et dixit mihi, percutite super propitiatorium* (Amos 9. 1). Multa sane hujusmodi testimonia colligi possunt. Cur ergo Joannes ait, *Deum nemo vidit unquam?* Ut ediscas eum de perfecta comprehensione et clara cognitione loqui. Quod enim illa omnia per attemperationem facta sint, neque puram illius substantiam quisquam illorum viderit, hinc palam est quod varie quisque viderit. Etenim Deus simplex est, incompositus, et figuræ expers; illi vero figuras viderunt varias. Hoc ipsum per alium prophetam ostendit, ipsisque persuadet se non perfectam substantiam vidisse, his verbis : *Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus sum* (Osee 12. 10) : non ipsam meam substantiam

¹ Savil. et multi Mss., *omnium sanctorum*. Morel. et alii, *omnium hominum*.

ostendi, sed videntium infirmitati me attemperavi. Joannes ergo non de hominibus hoc dicit, *Deum nemo vidit unquam* : id enim liquet cum ex iis, quæ dicta sunt, prophetiis nempe verbis, *Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus sum* ; tum ex sententia Moysi prolata ; cum enim ille Deum facie ad faciem videre cuperet, ait Deus : *Nemo videbit faciem meam, et vivet* (*Exod. 33. 20*). Liquidum itaque illud atque in confesso est. Non ergo de humana natura tantum, sed etiam de supernis potestatibus hoc ait, *Deum nemo vidit unquam* : quamobrem ipsum quoque unigenitum hujus doctrinæ præceptorem inducit. Ne quis enim diceret, unde nam id liquet ? adjecit : *Unigenitus filius, qui est in sinu Patris, ipse exposuit* (*Joan. 1. 18*), ac fide dignum dogmatis testem doctoremque inducit. Atqui si id ipsum quod Moyses hic significare vellet, frustra adjiceret ; *Unigenitus exposuit*. Sed etiam prius quam Joannes hæc quasi doctus ab unigenito diceret, id nobis propheta declarasset, utpote qui a Deo accepisset. Sed quia plus aliquid, quam tunc dictum fuisset, nobis revelaturus erat, nempe, ne supernas quidem virtutes ipsum videre, ideo unigenitum doctorem inducit. Visionem porro hic cognitionem esse intellige. Neque enim pupillæ, oculi, palpebræ incorporeis insunt virtutibus ; sed quod nobis est visio, ipsis est cognitio. Itaque cum audis, *Deum nemo vidit unquam*, id intellige, nullum esse qui Deum substantialiter¹ omnino perfecte cognoscat. Ac de Seraphim cum audis ea oculos avertisse, et vultum obtexisse, deque Cherubim, ea idem ipsum fecisse, ne oculos vel pupillas ipsa habere putes, corporis enim est hujusmodi forma, sed his a propheta cognitionem significari crede. Cum itaque propheta dicit, illas virtutes Deum quamvis sese attemperantem non ferre potuisse, nihil aliud significat, quam ejus cognitionem claram et accuratam, comprehensionemque ferre non posse, neque audere puram illam perfectamque substantiam intueri, ne quidem cum sese attemperat. Nihil autem aliud est intueri, quam cognoscere. Quamobrem Evangelista, comperitum habens humanæ non esse naturæ talia scire, neque supernis ipsis virtutibus comprehensibilem esse Deum, cum ipsum, qui in dextera ejus sedet, et hæc perfecte novit, hujus doctrinæ præceptorem inducit. Neque simpliciter dixit, *Filius*, quamvis si ita loquutus esset, satis id fuisset ad ora impudentium hominum obturanda. Sicut enim multi Christi dicuntur, unus autem verus Christus est : et multi domini dicuntur, unus vero Dominus : et multi dii dicuntur, unus vero Deus ; sic et multi filii dicuntur, unus vero Filius ; atque ipsa articuli additio unigeniti præcellentiam satis indicat. Attamen ea re non contentus, cum dixisset, *Deum nemo vidit unquam*, subjunxit, *Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse exposuit*. Primo dixit, *unigenitus*, et postea, *Filius*. Cum enim propter nominis communitatem, gloriam ejus plerique minuant, unum inter multos illum esse rati : filii quippe

nomen omnibus commune est : ideo quod est ipsi præcipuum et peculiare, ad nullumque alium pertinet, præposuit, nempe *unigenitus* ; ut hinc credas, vel commune illud non vere commune esse, sed ipsi proprium et peculiare, neminique aliorum ut illi convenire.

4. Utque clarius id evadat, rem fusius explicabo. Nomen illud, *Filius*, et hominibus et Christo convenit ; sed nobis abusu quodam, illi vero proprie : illud autem, *unigenitus*, ipsi proprium est, neminique aliorum vel abusive tribuitur. Ut igitur ab appellatione nemini competente præterquam ipsi soli, etiam aliam, quæ multis tribuitur, ipsi propriam esse putares, ideo prius dixit, *unigenitus*, posteaque *Filius*. Quod si ne hæc quidem tibi satis sint, tertium addam, illudque crassum et humanum, sed quod possit tamen humi repentes ad gloriæ unigeniti notitiam reducere. Quid illud est ? *Qui est in sinu Patris*. Crassum illud verbum est, sed quod satis sit ad genuinam rationem commonstrandam, si quemadmodum Deo deceat intelligatur. Sicut enim cum thronum audis et sedem a dextris, non vere thronum opinaris, nec locum, nec circumscriptionem, sed a throni appellatione et a sedis societate honoris æqualitatem paritatemque intelligis ; sic et cum sinum audis, ne sinum putes esse, neque locum ; sed a sinus voce propinquitatem et fiduciam apud genitorem cogita. Nam quod in sinu versetur, id clarius nobis quod genitori propinquus sit demonstrat, quam quod a dextris sedeat. Neque enim Pater in sinu suo esse Filium pateretur, nisi ejusdem substantiæ esset, neque ipse Filius, si inferioris esset naturæ, in paterno sinu versari sustineret. Ut Filius ergo et unigenitus, atque in sinu paterno versans, omnia quæ Patris sunt perfecte novit. Quapropter his Evangelista verbis est usus, ut Filii accuratam quam de Patre habet cognitionem declararet : nam de cognitione sermo erat. Quod nisi ita esset, cur sinus memoratur ? Nam si Deus non sit corpus, ut vere non est, neque genuinitas et propinquitas Filii erga genitorem significetur, frustra ac sine causa hoc dictum injectum fuit, cum nullius nobis sit usus. Verum non frustra injectum est : absit ; neque enim temere Spiritus loquitur ; sed propinquitatem Filii erga Patrem significat. Cum enim rem magnam asseruisset Evangelista, quod neque superna creatura ipsum videat, id est, perfecte cognoscat, ut fide dignum hujus rei¹ doctorem adluceret, hæc verba protulit, ut ipsi, tanquam filio et unigenito in sinuque paterno versanti, in omnibus fidem haberes, neque ulterius dubitares. Si quis vero nec contentiose nec impudenter agere velit, id ipsum æternitatem comprobare dixerim. Quemadmodum enim ex illo ad Moysen dicto, *Ego sum qui sum*, æternitatem ediscimus ; sic et ex illo, *Qui est in sinu Patris* (*Exod. 3. 14*) ; ipsum ab æterno in sinu Patris esse arguere possumus. Quod itaque creaturæ cuilibet substantia Dei sit incomprehensibilis his omnibus demonstratum est. Restat ut ostendamus Filium et

¹ sic savil. et plerique Codd. In Morel. deest verbum, *substantialiter*.

¹ Alii, *hujus dogmatis*.

ἀσθένειαν. Ὁ μὲντοι Ἰωάννης οὐ περὶ τῶν ἀνθρώπων φησὶ μόνον ὅτι, *Τὸν Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε*· τοῦτο γὰρ δῆλον ἦν ἀπὸ τε τῶν εἰρημένων τούτων, τῆς προφητικῆς ῥήσεως λέγω ταύτης τῆς λεγούσης, *Ἐγὼ ὄρασεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶ [475]· προφητῶν ὁμοιωθῆν'*, καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν Μωϋσέα γενομένης ἀποφάσεως. Ἐκείνου γὰρ ἐπιθυμοῦντος αὐτὸν ἰδεῖν ὀφθαλμοφανῶς, φησὶν ὁ Θεός, *Οὐδεὶς ὄψεται τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται*. Ὡστε τοῦτο δῆλον ἦν ἡμῖν καὶ ὁμολογημένον. Οὐ τοίνυν περὶ τῆς ἡμετέρας φύσεως φησὶ μόνως τοῦτο, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἄνω δυνάμεων τὸ, *Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε*· διὰ τοῦτο καὶ τὸν μονογενῆ διδάσκαλον εἰσάγει τοῦ δόγματος. Ἴνα γὰρ μὴ τις λέγῃ· πόθεν τοῦτο δῆλον; ἐπήγαγεν· *Ὁ μονογενὴς Υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς ἐξηγήσατο*^a, ἀξιόπιστον εἰσάγων τοῦ δόγματος μάρτυρα καὶ διδάσκαλον. Καίτοι εἰ καὶ τὸ Μωϋσέως ἡμῖν παραδηλώσαι ἐβούλετο, περιττὸν ἦν εἰπεῖν, ὅτι ὁ μονογενὴς ἐξηγήσατο· οὐ γὰρ ὁ *μονογενὴς αὐτὸς ἐξηγήσατο*^b, ἀλλὰ καὶ πρὶν ἢ τὸν Ἰωάννην ταῦτα εἰπεῖν, ὡς παρὰ τοῦ μονογενοῦς ἀκηκοῦσα, δῆλον ἡμῖν ὁ προφήτης πεποίηκεν ὡς ἀκηκοῦς παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἐπειδὴ πλεον τῶν τότε εἰρημένων ἐμελλεν ἡμῖν ἐκκαλύπτειν, ὅτι οὔτε αἱ ἄνω δυνάμεις αὐτὸν ὀρώσι, διὰ τοῦτο εἰσάγει τὸν μονογενῆ διδάσκαλον. Ὅρασιν δὲ ἐνταῦθα τὴν γνῶσιν εἶναι νόμιζε. Οὐ γὰρ δὴ κόραι καὶ θυμὰ καὶ βλεφαρίδες περὶ τὰς ἀσωμάτους δυνάμεις· ἀλλ' ὅπερ ἐφ' ἡμῶν ἐστὶν ὄρασις, τοῦτο ἐπ' ἐκείνων γνῶσις. Ὡστε ὅταν ἀκούσης ὅτι *Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε*, ἐκεῖνο νόμιζε ἀκούειν, ὅτι τὸν Θεὸν οὐδεὶς ἔγνω οὐσιωδῶς^c μετὰ ἀκριβείας ἀπάσης. Καὶ περὶ τῶν Σεραφίμ δὲ ὅταν ἀκούσης ὅτι ἀπέστρεψαν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ τὴν ὄψιν ἐτείχισαν, καὶ τὰ Χερουβίμ δὲ, ὅτι τὸ αὐτὸ τοῦτο πάλιν ἐποίησαν, μὴ ὀφθαλμοὺς, μηδὲ κόρας εἶναι νόμιζε· σωμάτων γὰρ οὗτος ὁ σχηματισμός· ἀλλὰ διὰ τούτων τὴν γνῶσιν αὐτῶν αἰνίττεσθαι πίστευε τὸν προφήτην. Ὅταν οὖν λέγῃ ὁ προφήτης ὅτι συγκαταβαίνοντα τὸν Θεὸν ἰδεῖν οὐκ ἤνεγκαν, οὐδὲν ἄλλο λέγει, ἀλλ' ἢ ὅτι τὴν γνῶσιν αὐτοῦ τετρανωμένην καὶ ἀκριβῆ τῆς καταλήψεως ἐνεγκεῖν οὐ δύνανται, οὐδὲ τολμῶσιν ἀτενὲς ἰδεῖν πρὸς τὴν ἀκραιφνῆ καὶ ἀκέραιον οὐσίαν, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς αὐτὴν τὴν συγκατάβασιν. Τὸ δὲ ἀτενὲς ἰδεῖν τὸ γνῶναι ἐστί. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ εὐαγγελιστῆς εἰδῶς ὡς οὐκ ἐστὶν ἀνθρωπίνης φύσεως τὸ τὰ τοιαῦτα εἰδέσθαι, καὶ ὅτι οὐδὲ ταῖς ἄνω δυνάμεσι κατάληπτός ἐστὶν ὁ Θεός, αὐτὸν τὸν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καθήμενον καὶ ταῦτα ἀκριβῶς ἐπιστάμενον παράγει τοῦ δόγματος ἡμῖν τούτου διδάσκαλον· καὶ οὐδὲ ἀπλῶς εἶπεν, ὁ Υἱὸς· καίτοι καὶ εἰ τοῦτο εἰρήκει, ἱκανὸν ἦν ἐπιστομίζαι τὰ τῶν ἀναισχύντων στόματα. Ὡςπερ γὰρ πολλοὶ χριστοὶ λεγόμενοι, ὁ δὲ ἀληθὴς Χριστὸς εἷς, καὶ πολλοὶ θεοὶ λεγόμενοι, ὁ δὲ Θεός εἷς· οὕτω καὶ πολλοὶ υἱοὶ λεγόμενοι, ὁ δὲ Υἱὸς εἷς, καὶ ἡ τοῦ ἄρθρου προσθήκη ἱκανὴ τὸ ἐξαίρετον δεῖξαι τοῦ Μονογενοῦς. Ἄλλ' ὅμως οὐκ ἠρκέσθη τούτῳ, ἀλλ' εἰπὼν, *Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε, ἐπήγαγεν, Ὁ μονογενὴς Υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς ἐξηγήσατο*. Πρῶτον εἶπε *Μονογενὴς*, καὶ τότε *Υἱὸς*· ἐπειδὴ γὰρ πολλοὶ διὰ τὴν πρὸς τὸ ὄνομα κοινωνίαν ὑποτέμνονται αὐτοῦ τὴν δόξαν, ἕνα τῶν

πολλῶν εἶναι νομίζοντες αὐτόν· τὸ γὰρ υἱὸς τοῦτο κινόν ἐστὶν ὄνομα [476] πάντων· ὅπερ ἐστὶν ἐξαίρετον αὐτοῦ καὶ ἴδιον καὶ οὐδενὶ τῶν ἄλλων προσόν, τέθεικε πρότερον, τὸ *Μονογενὴς*, ἵνα ἀπὸ τούτου πιστεύσῃς, ὅτι καὶ τὸ κοινὸν τοῦτο οὐκ ἐστὶ κοινόν, ἀλλ' ἴδιον αὐτοῦ καὶ κύριόν ἐστι, καὶ οὐδενὶ τῶν ἄλλων οὕτως ὡς ἐκείνῳ προσόν.

δ'. Καὶ ἵνα σαφέστερον ὁ λέγω γένηται, πλατύτερον αὐτὸ πάλιν ἐρῶ. Τὸ υἱὸς ὄνομα πρόσεστι καὶ ἀνθρώποις, πρόσεστι καὶ τῷ Χριστῷ, ἀλλ' ἡμῖν καταχρηστικῶς, ἐκείνῳ δὲ κυρίως· τὸ δὲ *Μονογενὴς* αὐτοῦ μόνον ἐστὶ καὶ οὐδενὶ τῶν ἄλλων οὐδὲ καταχρηστικῶς πρόσεστιν. Ἴνα οὖν ἀπὸ τῆς προσηγορίας τῆς οὐδενὶ προσούσης, ἀλλ' ἢ αὐτῷ μόνῳ, καὶ τὴν ἄλλην τὴν τοῖς πολλοῖς προσούσαν αὐτοῦ κυρίαν εἶναι νομίσῃς, διὰ τοῦτο πρότερον εἶπεν ὁ *Μονογενὴς*, καὶ τότε *Υἱὸς*. Εἰ δὲ οὐκ ἀρκεῖ σοι οὐδὲ ταῦτα, φησὶ, λέγω καὶ ἕτερον τρίτον, παχὺ μὲν καὶ ἀνθρώπινον, ἱκανὸν δὲ καὶ τοὺς χαμαὶ ἔρποντας εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς τοῦ μονογενοῦς δόξης ἀναγαγεῖν. Τί δὲ τοῦτό ἐστιν; Ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς. Παχὺ τὸ ῥῆμα, ἀλλ' ἱκανὸν ἐνδείξασθαι τὴν γνησιότητα, ἂν θεοπρεπῶς ἐκλάβωμεν. Ὡςπερ γὰρ ἀκούων θρόνον, καὶ τὴν ἐκ δεξιῶν καθέδραν, οὐ θρόνον ὑπολαμβάνεις, οὐδὲ τόπον καὶ περιγραφὴν, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ θρόνου προσηγορίας, καὶ τῆς κατὰ τὴν καθέδραν κοινωνίας, τὸ τῆς τιμῆς ἀπαράλλακτον καὶ ἴσον· οὕτω καὶ τὸν κόλπον ἀκούων, μὴ κόλπον εἶναι νόμιζε, μηδὲ τόπον, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τοῦ κόλπου προσηγορίας τὴν πρὸς τὸν γεγεννηκότα ἐγγύτητα καὶ τὴν παρῥησίαν ἐκλάβαν· τοῦ γὰρ ἐκ δεξιῶν καθῆσθαι τὸ τῷ κόλπῳ ἐνδαιτᾶσθαι πολλῶ σαφέστερον ἡμῖν τὴν πρὸς τὸν γεγεννηκότα ἐγγύτητα δηλοῖ καὶ παρίστησιν. Οὕτε γὰρ ἂν ὁ Πατὴρ ἠνέσχετο ἐν τῷ κόλπῳ τὸν Υἱὸν ἔχειν, εἰ μὴ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἦν, οὐτ' ἂν ἐκεῖνος ὑπέμεινεν ὑποδεεστέρας φύσεως ὢν ἐνδαιτᾶσθαι τῷ κόλπῳ τῷ πατρικῷ. Ὡς Υἱὸς τοίνυν καὶ Μονογενὴς καὶ ἐν τῷ κόλπῳ διατρίβων τῷ πατρικῷ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἐπίσταται ἀκριβῶς· διὰ τοῦτο καὶ τούτων ἐδεήθη τῶν ῥημάτων ὁ εὐαγγελιστῆς, ἵνα τὴν ἀκριβῆ τοῦ Υἱοῦ παραστήσῃ γνῶσιν τὴν περὶ τοῦ Πατρὸς. Περὶ γὰρ γνώσεως ἦν ὁ λόγος· ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτό ἐστι, τίνος ἔνεκεν ὁ κόλπος παρεῖληπται; Εἰ γὰρ μήτε σῶμά ἐστιν ὁ Θεός, ὡςπερ οὖν οὐδὲ ἐστὶ, μήτε τὴν γνησιότητα καὶ τὴν ἐγγύτητα τὴν πρὸς τὸν γεγεννηκότα δηλοῖ, ἀπλῶς καὶ εἰκῆ τὸ ῥῆμα προσέρριπται, χρεῖαν ἡμῖν οὐδεμίαν πληροῦν. Ἄλλ' οὐκ ἀπλῶς προσέρριπται, μὴ γένοιτο· οὐδὲν γὰρ εἰκῆ τὸ Πνεῦμα φθέγγεται, ἀλλὰ τὴν ἐγγύτητα τοῦ Υἱοῦ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα δηλοῖ. Ἐπειδὴ γὰρ μέγα ἀπεφῆνατο ὁ εὐαγγελιστῆς, ὅτι οὔτε ἡ ἄνω κτίσις αὐτὸν ὀρᾷ, τοῦτ' ἐστὶ, γινώσκει αὐτὸν μετὰ ἀκριβείας, βουλόμενος ἀξιόπιστον ἐπιστῆσαι τοῦ πράγματος διδάσκαλον^d, ταῦτα τὰ ῥήματα τέθεικεν, ἵνα καὶ ὡς Υἱῷ καὶ ὡς Μονογενεῖ καὶ ὡς ἐνδιατρίβοντι τῷ κόλπῳ τῷ πατρικῷ περὶ πάντων πιστεύσῃς, καὶ μηδὲν ἀμφιβάλῃς λοιπόν. Εἰ δὲ τις μὴ φιλονεικοῖ, μηδὲ ἀναισχυντεῖν βούλοιο, καὶ τοῦ αἰδίου τοῦτό φημι εἶναι παραστατικόν. Ὡςπερ γὰρ ἐξ ἐκείνης τῆς ῥήσεως τῆς πρὸς τὸν Μωσέα λεχθείσης, *Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν*, τὸ αἰδίον ἐκλαμβάνομεν, οὕτως καὶ ἐκ τῆς ῥήσεως ταύτης λεγούσης, *Ὁ ὢν ἐκ τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς*, τὸ αἰδίως εἶναι ἐν τοῖς κόλποις τοῦ [477] Πατρὸς δυνατὸν ἐκλαβεῖν. Ὅτι μὲν οὖν τῆ κτίσει πάση ἀκατάληπτος ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ,

^a Sic maxima pars mss. Morel. vero μονογενὴς αὐτὸς ἐξηγήσατο. infra ὡς ἀκηκοῦς, -sic idem mss. Morel. autem ὁ ἀκηκοῦς.

^b Hæc verba, οὐ γὰρ... ἐξηγήσατο, restituiimus ex Savil. Ep

^c Sic Savil. et plerique codd.; in Morel. οὐσιωδῶς deest.

^d Alii τοῦ πράγματος διδάσκαλον, alii τοῦ δόγματος διδάσκαλον. Mox alii τὰ ῥήματα ἔθηκεν.

διὰ τούτων πάντων ἡμῖν ἀποδέδεικται· λείπεται δὲ λοιπὸν δεῖξαι, ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον μόνον μετὰ ἀκριβείας αὐτὸν ἀπάσης ἐπίστανται. Ἄλλὰ τοῦτο εἰς ἑτέραν διάλεξιν ὑπερθέμενοι, ἵνα μὴ τῷ πλήθει καταχῶσωμεν τὴν μνήμην τῶν εἰρημένων, ἐπὶ τὴν συνήθη τρέψωμεν τὸν λόγον πάλιν παραίνεσιν. Τίς δὲ ἡ συνήθης ἡμῖν παραίνεσις ἦν; Εὐχῆς ἐκτενοῦς ἔχεσθαι νηφούση διανοία, καὶ ἀγρυπνούση ψυχῇ. Καὶ γὰρ καὶ πρώην περὶ τούτων διαλεχθεὶς, εἶδον ἐτοίμως ἅπαντας ὑπακούσαντας. Ἄτοπον οὖν ῥαθυμοῦσι μὲν ἐγκαλεῖν, κατορθοῦντας δὲ μὴ ἐπαινεῖν.

Ἐπαινέται τοίνυν ὑμᾶς βούλομαι σήμερον, καὶ χάριν ὑμῖν ἀποδοῦναι τῆς ὑπακοῆς ἐκείνης. Ἔσται δὲ ἡ χάρις, ἂν διδάξωμεν ὑμᾶς τίνας ἕνεκεν ἐκείνη γίνεται πρὸ τῶν ἄλλων ἡ εὐχή, καὶ τί δήποτε τοὺς δαιμονίωντας καὶ τῇ μανίᾳ τῇ πονηρᾷ κατεχόμενους εἰσάγεσθαι κελεύει τότε ὁ διάκονος καὶ κλίνειν τὰς κεφαλὰς; Τίνας οὖν ἕνεκεν τοῦτο ποιεῖ; Ἄλυσις πονηρὰ καὶ χαλεπὴ τῶν δαιμόνων ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, ἄλυσις παντὸς σιδήρου δυνατωτέρα. Καθάπερ οὖν δικαστοῦ πρόδοον ἔχοντος, καὶ ἐφ' ὑψηλοῦ τοῦ βήματος καθέζεσθαι μέλλοντος, οἱ δεσμοφύλακες τοὺς τὸ δεσμωτήριον οἰκοῦντας ἅπαντας ἐξαγαγόντες τοῦ οἰκήματος, πρὸ τῶν κιγκλίδων καὶ τῶν τοῦ δικαστηρίου παραπετασμάτων καθίζουσιν αὐχμῶντας, ρυπῶντας, κομῶντας, ῥάκια περιβεβλημένους· οὕτω δὲ καὶ οἱ Πατέρες ἐνομοθέτησαν τοῦ Χριστοῦ μέλλοντος ὡσπερ ἐφ' ὑψηλοῦ προκαθεζεσθαι βήματος, καὶ ἐπ' αὐτῶν φαίνεσθαι τῶν μυστηρίων, τοὺς δαιμονίωντας καθάπερ δεσμώτας τινὰς εἰσάγεσθαι, οὐχ ἵνα εὐθύνας ὑπόσχωσι τῶν πεπλημμελημένων, καθάπερ ἐκεῖνοι οἱ δεδεμένοι, ἀλλ' ἵνα κόλασιν ὑπομείνωσι καὶ τιμωρίαν, ἀλλ' ἵνα τοῦ δήμου, καὶ τῆς πόλεως ἀπάσης ἔνδον παρουσίας κοιναὶ περὶ αὐτῶν ἱκετηρίαι γένωνται, πάντων ὁμοθυμαδὸν τὸν κοινὸν Δεσπότην ὑπὲρ αὐτῶν ἐξαιτουμένων, καὶ ἐλεῆσαι παρακαλούντων· μετὰ σφοδρᾶς τῆς βοῆς.

ε'. Τότε μὲν οὖν ἐνεκαλοῦμεν τοῖς καταλιμπάνουσι τὴν τοιαύτην εὐχὴν, καὶ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον ἔξω διατρίβουσι· νυνὶ δὲ τοῖς ἔνδον μένουσιν ἐγκαλέσαι βούλομαι, οὐχ ὅτι μένουσιν ἔνδον, ἀλλ' ὅτι μένοντες τῶν ἔξω διατρίβόντων οὐδὲν ἀμεινον διακείνται, κατὰ τὸν φρικωδέστατον ἐκείνον καιρὸν ἀλλήλοις διαλεγόμενοι. Τί ποιεῖς, ἄνθρωπε; ὄρῳς τοσοῦτους δεσμώτας ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν τῶν σῶν ἐστηκότας πλησίον, καὶ σὺ περὶ τῶν οὐδὲν προσηκόντων διαλέγῃ πραγμάτων; ἡ γὰρ ὄψις μόνη οὐχ ἱκανὴ σε καταπλήξαι, καὶ εἰς συμπάθειαν ἀγαγεῖν; ὁ ἀδελφός σου ἐν δεσμοῖς, καὶ σὺ ἐν ῥαθυμίᾳ; καὶ ποίαν ἔξεις συγγνώμην, εἰπέ μοι, οὕτως ἀσυμπαθὴς ὢν, οὕτως ἀπάνθρωπος, οὕτως ὠμός; Οὐ δέδοικας μὴ ποτέ σου διαλεγόμενου, ῥαθυμοῦντος, ὀλιγωροῦντος, δαίμων εἰς ἐκείθεν ἐκπηδήσας σχολάζουσιν καὶ σεσαρωμένην εὐρῶν τὴν ψυχὴν, ἐπεισέλθη μετὰ ἀδείας πολλῆς, ἀθύρωτον τὴν οἰκίαν εὐρῶν; Οὐ γὰρ ἔδει πάντας κοινῇ πηγὰς δακρύων ἀφιέναι κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, καὶ διαθρόχους ὄρεσθαι πάντων τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ θρήνους καὶ οἰμωγὰς γίνεσθαι παρὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀπάσης; Μετὰ τὴν κοινωνίαν τῶν μυστηρίων, μετὰ τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ λουτροῦ, μετὰ [478] τὸ συντάξασθαι τῷ Χριστῷ, ἰσχυσεν ὁ λύκος ἐκείνος ἀρπάσαι ἐκ τῆς ποιμνῆς τοὺς ἄρνας, καὶ κατέχευε μεθ' ἑαυτοῦ, καὶ σὺ ὄρων τὴν συμφορὰν οὐ δακρύεις; καὶ ποῦ ταῦτα ἀπολογίας ἄξια; Οὐ θέλεις συναλγῆσαι τῷ ἀδελφῷ; καὶ ὑπὲρ σαυτοῦ δεῖσον καὶ διανάστηθι β. Εἰ τὴν τοῦ γείτονος οἰκίαν εἶδες ἐμπυριζομένην, εἰπέ μοι, εἰ καὶ πάντων πολεμιώτατος ἦν ὁ γείτων, οὐκ ἂν ἔδραμες ἐπὶ τῷ σβέσαι τὴν πυρὰν, δεδοικώς μὴ τὸ πῦρ ὀδῷ βαδίζον καὶ τῶν σῶν ἀψήγεται προθύρων; Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν δαιμονίωντων

λογίζου· καὶ γὰρ πυρὰ τίς ἐστὶ καὶ ἐμπρησμός χαλεπὸς τῶν δαιμόνων ἡ ἐνέργεια. Σκόπει δὲ μοι μὴ καὶ τὴν σὴν προκαταλάβῃ ψυχὴν ὀδῷ βαδίζων ὁ δαίμων, καὶ ὅταν ἴδῃς παρόντα μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς, πρόσφυγε τῷ Δεσπότη. ἵνα ἰδῶν σου τὴν θερμὴν καὶ διεγρηγερμένην ψυχὴν ὁ δαίμων, ἀδατον αὐτῷ νομίσει· λοιπὸν εἶναι τὴν διάνοιαν τὴν σὴν. Ἄν μὲν γὰρ ἴδῃ χασμῶμενον καὶ ῥαθυμοῦντα, ὡς εἰς ἔρημον καταγώγιον τυχέως ἐπεισελεύσεται· ἂν δὲ συντεταμένον καὶ διεγρηγερμένον, καὶ τῶν οὐρανῶν αὐτῶν ἐκχρεμάμενον, οὐδὲ ἀντιδρῆσαι τολμήσει λοιπὸν. Ὡστε εἰ καὶ τῶν ἀδελφῶν καταφρονεῖς, ἀλλὰ σαυτοῦ φεῖσαι γοῦν, καὶ τὴν κατὰ τῆς σῆς ψυχῆς εἰσοδὸν ἀπόφραξον τῷ πονηρῷ δαίμονι. Οὐδὲν δὲ οὕτως αὐτοῦ τὴν καθ' ἡμῶν ἐφοδὸν ἀποτειχίζεις εἰσθὲν, ὡς εὐχὴ καὶ δέησις ἐκτενῆς. Καὶ γὰρ αὐτὸ τοῦτο τὸ παρακελεύεσθαι τὸν διάκονον ἅπασι καὶ λέγειν, Ὁρθοὶ στῶμεν καλῶς, οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ εἰκῆ νενομοθέτηται, ἀλλ' ἵνα τοὺς χαμαὶ συρομένους λογισμοὺς ἀνορθώσωμεν, ἵνα τὴν ἐκλυσιν τὴν ἐκ τῶν βιωτικῶν ἡμῖν γινομένην πραγμάτων ἐκβαλόντες, ὀρθὴν ἐμπροσθεν τοῦ Θεοῦ παραστῆσαι δυνηθῶμεν ἡμῶν τὴν ψυχὴν. Καὶ ὅτι τοῦτο ἐστὶν ἀληθές, καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ σῶμα, ἀλλὰ πρὸς τὴν ψυχὴν ὁ λόγος ἀποτείνεται, ταύτην κελεύων ἀνορθοῦν, ἀκούσωμεν καὶ Παύλου τοῦτον τὸν τρόπον ταύτη κεχρημένου τῇ λέξει. Πρὸς γὰρ ἀνθρώπους καταπεπτωκότας, καὶ πρὸς τὴν τῶν δεινῶν ἐπαγωγὴν ἀπαγορεύσαντας γράφων ἔλεγε· *Τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε*. Τί οὖν ἂν εἴποιμεν; ὅτι περὶ χειρῶν καὶ γονάτων λέγει τῶν τοῦ σώματος; Οὐδαμῶς· οὐ γὰρ δρομεῦσιν ἀνθρώποις, οὐδὲ παγκρατιασταῖς διαλέγεται, ἀλλὰ τὴν ἰσχὺν τῶν ἔνδον λογισμῶν προκαταβεβλημένην ὑπὸ τῶν πειρασμῶν ἀναστῆσαι διὰ τῶν ῥημάτων τούτων παρήνεσεν. Ἐνόησον τίνας πλησίον ἔστηκας, μετὰ τίνων μέλλεις καλεῖν τὸν Θεόν, μετὰ τῶν Χερουδίμ· ἀναλόγισαί σου τοὺς συγγορευτάς, καὶ ἀρχέσει σοὶ τοῦτο εἰς νῆψιν, ὅταν ἐνθυμηθῆς, ὅτι σῶμα περικείμενος, καὶ σαρκὶ συμπεπλεγμένος, μετὰ τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων κατηξιώθης ἀνυμνεῖν τὸν κοινὸν ἅπαντων Δεσπότην. Μηδεὶς τοίνυν διαλελυμένος τὴν προθυμίαν τῶν ἱερῶν κοινωνεῖτω καὶ μυστικῶν ὕμνων ἐκείνων· μηδεὶς βιωτικὸς κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν ἐχέτω λογισμοὺς, ἀλλὰ πάντα τὰ γήινα τῆς διανοίας ἐξορίσας, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ὅλον ἑαυτὸν μεταθείς, ὡς αὐτοῦ πλησίον ἐστὼς τοῦ θρόνου τῆς δόξης, καὶ μετὰ τῶν Σεραφίμ ἱπτάμενος, οὕτω τὸν πανάγιον ὕμνον ἀναφερέτω τῷ τῆς δόξης καὶ τῆς μεγαλωσύνης Θεῷ. Διὰ τοῦτο καὶ ἐστάναι καλῶς κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν κελευόμεθα. Τὸ γὰρ καλῶς [479] ἐστάναι οὐδὲν ἕτερόν ἐστίν, ἀλλ' ἡ τὸ οὕτως ἐστάναι, ὡς προσηκόν ἐστὶν ἀνθρωπὸν ἦντα ἐμπροσθεν ἐστάναι τοῦ Θεοῦ, μετὰ φρίκης καὶ τρόμου, μετὰ νηφούσης καὶ ἐγρηγερμένης ψυχῆς. Ὅτι γὰρ πρὸς τὴν ψυχὴν καὶ αὐτὴ ἡ λέξις ἀποτείνεται, καὶ αὐτὸ τοῦτο πάλιν ὁ Παῦλος ἐδήλωσε λέγων· *Οὕτω στήκετε ἐν Κυρίῳ, ἀγαπητοί*. Καθάπερ γὰρ ὁ τοξότης, ἐὰν εὐστοχᾷ ἀφιέναι μέλλῃ τὰ βέλη, πρότερον τῆς στάσεως ἐπιμελεῖται τῆς ἑαυτοῦ, καὶ καταντικρὺ τοῦ σκοποῦ μετὰ ἀκριβείας ἑαυτὸν στήσας, τῆς ἀφέσεως ἔχεται τῶν βέλων· οὕτω καὶ σὺ μέλλον τοξεύειν τὴν πονηρὰν τοῦ διαβόλου κεφαλὴν, τῆς στάσεως τῶν λογισμῶν ἐπιμελοῦ πρότερον, ἵν' ὀρθὴν τινα καὶ ἀπαρεμπόδιστον σαυτοῦ στηρίξας τὴν στάσιν, εὐστοχᾷ ἀφῆς κατ' ἐκείνου τὰ βέλη.

ς'. Καὶ περὶ μὲν τῆς εὐχῆς ταῦτα· ἐπειδὴ δὲ πρὸς τῇ ῥαθυμίᾳ τῇ κατὰ ὁ τὰς εὐχὰς καὶ ἕτερόν τι πολλῆς ἀθυμίας γέμον ἐπενόησεν ὁ διάβολος, καὶ ταύτην ἀποτειχιστέον αὐτοῦ τὴν ἐφοδὸν. Τί τοίνυν ἐστὶν ὅπερ ἐκακούρησεν ὁ πονηρὸς δαίμων ἐκείνος; Ἰδῶν ὑμᾶς οὕτω

ε' Alii παραστῆσαι, alii ἀναστῆσαι.

δ Alii διεγρηγερμένης.

ε' Duo habent πρός τῇ ἱερᾷ θυμηδίᾳ τῇ κατὰ.

β Alii λοιπὸν εἰπεῖν ὅτι.

β Ubius ὑπὲρ σαυτοῦ σπεύσον καὶ διαν.

Spiritum sanctum dumtaxat illum accuratissime cognoscere. Verum ea re ad aliam disputationem remissa, ne dictionum copia memoriam confundamus, ad solitam exhortationem sermonem convertamus. Quænam illa solita exhortatio? Ut assidue orationi mente sobria vigilique animo incumbamus. Etenim nuper hac de re vos alloquutus, omnes vidi prompto animo morem gerere. Absurdum sane esset, si cum segniores vos video objurgem, cum vero recte agitis non laudem.

Laudat Antiochenos quod monitis suis obsequuti sint. — Laudare igitur vos hodie volo, gratiasque vobis illius obsequentia reddere: gratias autem ita reddemus, si vos docuerimus, qua de causa hæc oratio cætera præcedat, et cur dæmoniacos¹, ac mente captos tunc Diaconus induci, et capita inclinare jubeat. Cur ergo sic agit? Mala gravisque catena est agitatio dæmonum; catena, inquam, ferro validior. Quemadmodum igitur iudice prodituro, ut in excelso tribunali sedeat, carceris custodes detentos omnes eductos domicilio ante cancellos et tribunalis vela collocant, squalidos, sordentes, passis capillis, scissis pannis indutos; ita Patres faciendum statuerunt, quando futurum est ut Christus ceu in excelso tribunali sedeat, in ipsisque mysteriis appareat, ut scilicet dæmoniaci, quasi vincti quidam inducantur, non ut poena supplicioque afficiantur, sed ut populo urbeque tota intus præsentem communes supplicationes fierent, omnibus animo uno communem Dominum illorum gratia precantibus, magnaque voce misericordiam poscentibus.

5. Talem igitur orationem deserentes increpabam, qui illo tempore foris versabantur. Nunc eos qui intus manent incusare volo; non quod manent, sed quod intus positi nihilo melius, quam ii qui absunt, se habeant, dum horrendo illo tempore mutuo confabulantur. Quid agis, o homo? Tot ex fratrum tuorum numero vinctos prope cernis, et tu de rebus nihil ad te pertinentibus fabularis? An vel ipse solus rei aspectus non te potest deterrere et ad misericordiam pertrahere? Frater tuus in vinculis, et tu in segnitie versaris? Qua, quæso, venia dignus eris, sic inhumanus, immisericors, durus? Annon times ne te confabulantem, segniter agentem, negligentem, dæmon quispiam inde exsiliens, vacantem scopisque mundatam animam tuam facile invadat, reserata domo reperta? Annon oporteret omnes illo tempore lacrymas effundere, mandentibus esse oculis, fletus gemitusque per Ecclesiam audiri? Post mysteriorum communionem, post lavacri fructum, post initam cum Christo societatem, lupus ille potuit ex ovili agnos rapere, et penes se retinere; tu vero tantam cernens calamitatem non lacrymaris? Quo pacto hæc possint excusari? Non vis fratris vicem dolere? Saltem pro te metue et expergiscere. Si vicini tui domum conflagrare videres, etiamsi is omnium tibi inimicissimus esset, annon accurreres, ut incendium restingueres veritus ne incendium paulatim serpens fores tuas invaderet? Idipsum in dæmoniacis cogita, nam dæmonum agitatio ceu incendium

quoddam exitiosum est. Cave ergo ne dæmon ultra progressus animam invadat tuam: ac cum præsentem videris, diligenter ad Dominum confugas: ut cum dæmon te animo ferventi excitatoque viderit, nullum sibi apud te aditum esse intelligat. Si enim te oscitantem et segnem viderit, ut desertum diversorium invadet; sin vigilansem et intentum, cælisque hærentem, ne intueri quidem audebit. Itaque si fratrem non curas, saltem tibi consule, animæque tuæ aditum maligno dæmoni occlude. Nihil autem perinde ipsi ingressum ad nos occludere solet, atque oratio et supplicatio assidua. Nam quod Diaconus omnibus præcipiat his verbis: *Erecti stemus probe* (*Liturgiæ verba*), non frustra temereque statutum est; sed ut humi repentem cogitationem erigamus, utque segnitiam sæcularibus curis partam ejicientes, rectam coram Deo animam nostram statuere possimus. Quod autem hoc verum sit, quodque non corpus hæc verba respiciant, sed animam quam erigere jubemur, audiamus Paulum, eodem modo illa loquendi formula usum. Cum enim lapsis et ærumnarum mole pene desperantibus scriberet, dicebat: *Solutas manus et soluta genua erigite* (*Heb. 12. 12*). An dixerimus illum de manibus et genibus corporeis loqui? Minime: neque enim homines cursui et certaminibus deditos alloquitur, sed vires cogitationum a tentationibus prostratas his verbis excitare jubet. Cogita cui proxime adstes, ac quibuscum Deum invocaturus sis, scilicet cum Cherubim. Animadvertite quos habeas socios, idque tibi ad vigilantiam satis erit, cum tecum reputaveris te carne indutum et corpore cum incorporeis virtutibus ad communem Dominum celebrandum adscribi dignari. Nemo igitur animo resolute sacras illas et mysticas laudes adeat; nemo sæculares tunc temporis cogitationes in mente verset: sed terrenis omnibus expulsis, in cælum se totum transferat, ac quasi ad thronum gloriæ admotus, cum Seraphim volaret, sic sanctissimum hymnum magnifico gloriosissimoque Deo emittat. Ideo tunc temporis probe stare jubemur. Probe namque stare nihil aliud est, quam ita stare, ut decet hominem adstare Deo: nempe cum horrore et tremore, cum animo vigili et diligenti. Nam hoc quoque dictum ad animam pertinere Paulus rursus significavit his verbis, *Sic state in Domino, curissimi* (*Philipp. 4. 1*). Quemadmodum enim sagittarius si recte tela fundere velit, primo gradum stationemque componat oportet: deinde e regione scopi diligenter positus tela jacere nititur; sic et tu infestum diaboli caput telis impetiturus, cogitationum statum primo cures, ut rectum sine obice gradum statuens, probe contra illum tela emittas.

6. *Marsupiorum sectores in concione.* — Et hæc quidem de oratione. Quia vero præter segnitiam¹ in orando aliud quidpiam admodum perniciosum diabolus excogitavit, hic quoque aditus ipsi præcludendus est. Quid ergo mali machinatus est improbus ille dæmon? Vos cernens tamquam uno corpore compactos,

¹ De energumenis et dæmoniacis in Ecclesiam mysteriorum tempore inductis a Diacono pluribus agemus, ubi de liturgia et celebratione mysteriorum.

¹ Duo habent, præter sacrum gaudium.

multoque studio dictis attendentes, non ausus quidem est ex ministris suis aliquos mittere, qui vos consilio hortatuque suo a concionibus abducerent, gnarus vestrum neminem tale consilium admissurum esse: sed quosdam latrunculos et marsupiorum sectores multitudini immiscuit, curavitque ut multis hic congregatis, aurum, quod ligatum servabant, subriperetur, quod saepe multisque contigit. Ne igitur ita semper contingat, neve pecuniarum jactura audiendi studium extinguat, multis in tale damnum incidentibus, hortor vos auctorque sum vobis omnibus, ne aurum huc afferatis, ne vestrum auscultandi studium ansam illis præbeat male agendi, neve voluptas, quam hic versantes percipitis, auri furto obturbetur. Etenim id diabolus molitur non ut vos pauperiores reddat, sed ut pecuniæ jactura, mœrorem pariens, ab auscultandi cupiditate vos abducat. Nam et Job non ideo bonis omnibus spoliavit, ut pauperiorem efficeret, sed ut a pietate deturbaret: non illi scopus erat, ut pecunias auferret, quippe qui nihil id esse sciret, sed ut facultatum dispendio in peccatum induceret. Quod quidem si facere nequeat, numquam se rem bene gessisse putabit. Cum ergo ejus scopum teneas, carissime, cum te vel furum opera, vel alia quavis ratione auro multaverit, gloriam Domino referas, et amplius lucratus fueris, duplicemque ipsi plagam infliges, quod non moleste tuleris, quodque gratias egeris. Nam si te viderit damno pecuniarum frangi, eoque adduci ut Domino irascaris, numquam finem faciet id agendi; sin ad-

vertat te non modo non blasphemare Deum, qui te creavit, sed etiam ipsi de jactura gratias agere, a tentationibus inferendis absistet, gnarus molestiarum experimentum tibi gratiarum actionis argumentum esse, ac splendidiorem tibi coronam pluraque præmia parere. Quod etiam ipsi Job accidit. Cum enim sublati opibus, vulneratoque corpore, vidit illum gratias agere, non ultra ipsum aggredi ausus est; sed turpi et ignominiosa clade profligatus abscessit, cum Dei athletam illustriorem reddidisset. Hæc igitur cum sciamus, unum dumtaxat metuamus, peccatum nempe: cætera vero strenue toleremus, sive pecuniarum jacturam, sive corporis ægritudinem, sive calamitates, sive damna et sycophantias, sive aliud quidpiam molestum inferatur. Hæc quippe natura sua non solum nos detrimento afficere nequeunt¹, sed etiam admodum juvabunt, dum gratias agendo feramus, majoremque nobis afferent mercedem. Vides quippe ipsum Job, postquam patientiæ et virtutis corona redimitus est, ea quæ amiserat dupla recepisse. Tu vero non dupla, aut triplicia, sed centupla omnia recipies, si generose feras, et vitam æternam in hereditatem accipies, quam ulinam omnes consequamur, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium nunc et semper, et in sæcula sæculorum, Amen.

¹ Pro verbis, *sive aliud quidpiam molestum inferatur*, duo codices ferunt, *sive aliud quoddam infortunium ingruat vobis. Horum enim natura non solum vobis non nocebit*, etc.

DE INCOMPREHENSIBILI,

CONTRA ANOMOEOS.

HOMILIA QUINTA.

1. Qui prolixius argumentum, multisque sermonibus egens aggressurus est, quod non uno duobus tribusve sed longe pluribus diebus absolvere possit, huic expedire puto, ut non totam confertim doctrinam in auditorum animos effundat, sed ut totum plures in partes dividendo, hac distributione levius reddat orationis onus. Nam lingua, auditus, et sensuum nostrorum singuli, modum, regulas terminosque habent, quos si quis transgredi velit, a præsentē sibi facultate dejicitur. Quid enim, quæso, luce dulcius? Quid radio jucundius? Attamen hæc suavitas, hæc voluptas, si ultra modum in oculis versetur, gravis molestaque efficitur. Quamobrem Deus diei quietem succedere voluit, ut fatigatos oculos demissis palpebris operiret, pupillas sopiret, laborantemque vim oculorum quieti daret, et ad sequentis diei officium aptiorem redderet. Ideo vigilia et somnus inter se contraria ex moderato usu parem jucunditatem afferunt, cumque lucem suavam vocemus, suavam pariter vocamus somnum qui nos abducit a luce. Ita immoderatus usus ubique gravis molestusque est, moderatus contra dulcis, utilis et suavis. Idcirco nos quartam

quintamve diem emensi¹, ex quo de incomprehensibili agere cœpimus, ne quidem hodie disputationem absolvere destinavimus, sed postquam ea quæ satis sint vestræ caritati disseruerimus, rursus menti vestræ inducias dare decrevimus. Ubinam ergo nuper disputandi finem fecimus? Nam inde sermonem resumere convenit, una siquidem est doctrinæ series. Dicebamus tunc hæc esse filii tonitruī verba, *Deum nemo vidit umquam: Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse exposuit (Joan. 1. 18)*. Hodie quo loco ipse unigenitus Filius exposuerit dicere operæ pretium erit. Respondit, inquit, *Judæis et dixit: Non quia Patrem vidit quisquam, nisi is, qui est ex Deo; hic vidit Patrem (Id. 6. 46)*. Visionem hęc rursus cognitionem appellat: nec simpliciter dixit, *Nemo vidit Patrem*, posteaque tacuit, ne quis de hominibus tantum hæc eum dixisse putaret; sed eum ostendere vellet neque angelos, neque archangelos, neque supernas virtutes

¹ Cum dicit Chrysostomus se jam quartam quintamve diem agere, ex quo de incomprehensibili sermonem movere cœperat, cave putes in hoc quinque dierum spatium etiam primam concionem comprehendere, quando quidem inter primam et secundam longum interpositum spatium fuisse indicat ille initio secundæ. Sed a secunda haud dubie, hoc quatuor vel quinque dierum spatium incipit.

καθάπερ ἐν σῶμα συνεσφιγμένους, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριθείας τοῖς λεγομένοις προσηλωμένους, καθεῖναι μὲν τινὰς τῶν αὐτοῦ διακόνων τοὺς διὰ συμβουλῆς καὶ παραινέσεως ἀπάγοντας ὑμᾶς τῆς ἀκροάσεως οὐκ ἐτόλμησεν· ἦδει γὰρ ὡς οὐδεὶς ὑμῶν ἀνέξεται τῶν ταῦτα συμβουλευόντων· ληστὰς δὲ τινὰς καὶ βαλαντιοτόμους ἐγκαταμίξας τῷ πλήθει, παρεσκεύασε παρὰ πολλῶν πολλάκις τῶν ἐνταῦθα συλλεγομένων χρυσίον, ὅπερ εἶχον ἀποδεδεμένον, ὑφελέσθαι· καὶ τοῦτο πολλάκις καὶ ἐπὶ πολλῶν ἐνταῦθα συνέθη. Ἴν' οὖν μηδὲ τοῦτο γίνηται, μηδὲ τὴν περὶ τὴν ἀκρόατιν προθυμίαν ἢ τῶν χρημάτων ζημία κατασθένῃ τῷ χρόνῳ, πολλῶν τοῦτο πασχόντων, παραινῶ καὶ συμβουλεύω πᾶσιν ὑμῖν, μηδένα χρυσίον ἐπιφερόμενον ἐσιέναι ἐνταῦθα, ὥστε μὴ τὴν ὑμετέραν σπουδὴν, τὴν περὶ τὴν ἀκρόατιν, ἐφόδιον ἐκείνοις γενέσθαι τῆς κακουργίας, μηδὲ τὴν ἡδονὴν τὴν ἐκ τῆς ἐνταῦθα διατριβῆς ἐγγινομένην ὑμῖν, τῇ τῶν χρημάτων ἀμαυρωθῆναι κλοπῇ (α). Καὶ γὰρ ὁ διάβολος τοῦτο κατασκευάσεν, οὐχ ἵνα ὑμᾶς πενεστέρους ἐργάσῃται, ἀλλ' ἵνα ἢ τῶν χρημάτων ἀπώλεια, εἰς ἀγδίαν ὑμᾶς ἐμβαλοῦσα πολλήν, τῆς προθυμίας ἀπαγάγῃ τῆς περὶ τὴν ἀκρόατιν. Ἐπὶ καὶ τὸν Ἰωβ τῶν χρημάτων ἐγύμνωσεν ἀπάντων, οὐχ ἵνα πενέστερον ἐργάσῃται, ἀλλ' ἵνα γυμνώσῃ τῆς εὐσεθείας. Τὸ γὰρ σπουδαζόμενον ἐκείνῳ, οὐ χρήματα ἀφελέσθαι (οἶδε γὰρ οὐδὲν τοῦτο εἶναι), ἀλλ' ἵνα (β) διὰ τῆς τῶν χρημάτων ἀφαιρέσεως εἰς ἀμαρτίαν ψυχῆς ἐμβάλῃ· καὶ μὴ τοῦτο ἰσχύσῃ ποιῆσαι, οὐδὲν ἤγῃσεται κατωρθωκένοι ποτέ. Εἰδὼς τοίνυν αὐτοῦ τὴν γνώμην, ἀγαπητὲ, ὅταν ἀφέληταί σου χρυσίον, ἢ διὰ ληστῶν, ἢ δι' ἐτέρας τινὸς προφάσεως, δόξασον τὸν Δεσπότην, καὶ

^a Sic Savil. et plurimi mss. Morel. τὴν τῶν χρημάτων τῆς τῶν... ἐμβαλεῖν. Ἀμαυρωθῆναι κλοπῇ.

^b Sic Savil. et maxima pars mss. Morel. ἀλλὰ διὰ.

πλέον ἔσῃ κακερδηκῆς, καὶ διπλὴν δώσεις τῷ ἐγθρῷ τὴν πληγὴν, ὅτι τε οὐκ ἐδυσχέρανας, καὶ ὅτι ἠὲχαρίστησας. Ἄν μὲν γὰρ εἶδη, ὅτι σε ταπεινοὶ τῶν χρημάτων ἢ ζημία, καὶ πείθει κατὰ τοῦ Δεσπότητος δυσχερᾶναι, οὐδέποτε ἀποστήσεται τοῦτο ἐργαζόμενος· ἂν δὲ θεάσῃται, ὅτι οὐ μόνον οὐ βλασημεῖς τὸν πεπονηκότα σε Θεόν, ἀλλὰ καὶ εὐχαρισταῖς αὐτῷ ἐφ' ἐκάστῳ τῶν συμβαινόντων δεινῶν, ἀποστήσεται [480] ἐπάγων τοὺς πειρασμούς, εἰδὼς ὅτι εὐχριστίας σοι ὑπόθεσις γίνεται τῶν δεινῶν ἢ πείρα, καὶ λαμπρότερους ἐργάζεται σοι τοὺς στεφάνους, καὶ πλείονα τὰ βραβεῖα. Ὅπερ οὖν καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰωβ γέγονεν. Ἐπειδὴ γὰρ ἀφελόμενος αὐτοῦ τὰ χρήματα, καὶ τὸ σῶμα πατάξας, εἶδεν εὐχάριστον γενόμενον, οὐκέτι πρόσελθειν ἐτόλμησεν, ἀλλ' αἰσχρὸν καὶ ἀσύγνωστον ὑπομείνας ἤτταν ἀπῆει, λαμπρότερον ἐργασάμενος τοῦ Θεοῦ τὸν ἀθλητὴν. Ταῦτα οὖν καὶ ἡμεῖς· εἰδότες ἐν μόνον φοβώμεθα, τὴν ἀμαρτίαν, τὰ δὲ ἄλλα γενναίως φέρωμεν, καὶ χρημάτων ζημία, καὶ νόσος σωμάτων, καὶ περιστάσεις πραγμάτων, καὶ ἐπήρεια, καὶ συκοφαντία, καὶ ἄλλο ὅτιοῦν ἐπάγῃται δεινὸν ἡμῖν (γ)· τούτων γὰρ ἢ φύσις οὐ μόνον ἡμᾶς οὐ παραβλάψει, ἀλλὰ καὶ τὰ μέγιστα ὠφελῆσαι δυνήσεται, ἂν μετ' εὐχριστίας αὐτὰ φέρωμεν, καὶ πλείονας ἡμῖν ἐργάσεται τοὺς μισθοὺς. Ὅρα· γοῦν καὶ τὸν Ἰωβ μετὰ τὸ τοὺς στεφάνους τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς ἀνδρείας ἅπαντας ἀναδήσασθαι, διπλᾶ τὰ ἀπολωλότα ἀπειληφότα ἅπαντα. Σὺ δὲ οὐχὶ διπλᾶ καὶ τριπλᾶ, ἀλλ' ἐκτονταπλασίονα πάντα ἀπολήψῃ, ἂν φέρῃς γενναίως, καὶ ζωτὴν αἰώνιον κληρονομήσεις· ἥς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^c Savil. et duo codices καὶ ἄλλη τις ὑμῖν ἐπεγείρηται δυσκλήρη. Τούτων γὰρ ἢ φύσις οὐ μόνον ὑμᾶς οὐ βλάψει.

ΠΕΡΙ ΑΚΑΤΑΛΗΠΤΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΟΜΟΙΟΥΣ.

Λόγος πέμπτος.

α'. Ἐπειδὴν μέλλῃ τις μικροτέρας ὑποθέσεως ἄπτεσθαι, καὶ πολλῶν δεομένης λόγων, καὶ οὐκ ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ καὶ δύο καὶ τρισὶν, ἀλλ' ἐν πολλῷ πλείοσι περαιουμένης, ἀναγκαῖον εἶναι νομίζω τῷ τοιαύτῳ μὴ πᾶσαν ἀθρόως μηδὲ ὑφ' ἐν ἐπιτιθέναι τῇ τῶν ἀκροατῶν διανοίᾳ τὴν διδασκαλίαν, ἀλλ' εἰς πολλὰ τὸ ὅλον κατατέμνοντα μέρη, κοῦρον καὶ εὐληπτον τῷ κατακερματισμῷ τοῦτο ποιεῖν τὸ τοῦ λόγου φορτίον. Καὶ γὰρ καὶ γλῶττα καὶ ἀκοή καὶ ἕκαστον τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν μέτρα καὶ κανόνας καὶ ἕρους ἔχει κειμένους, καὶ ἐπιχειρήσῃ τις τούτους ὑπερβῆναι ποτε τοὺς ὅρους, καὶ τῆς οὔσης ἐκπίπτει δυνάμει. Τί γὰρ γλυκύτερον φωτός, εἶπέ μοι; τί δὲ ἡδιον ἀκτίνος; ἀλλ' ὁμως τὸ γλυκὺ τοῦτο καὶ ἡδύ, ὅταν ὑπὲρ τὸ μέτρον ἡμῶν ὁμιλήσῃ τοῖς ὄμμασιν, ἐπαχθὲς γίνεται καὶ φορτικόν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς νύκτα ἐνομοθέτησεν εἶναι μετὰ τὴν ἡμέραν, ἵνα πεπονηκότας παραλαβοῦσα τοὺς ὀφθαλμοὺς, καταστρίβῃ τὰ βλέφαρα, κοιμήσῃ τὰς κόρας, ἀναπαύσῃ καμουσαν ἡμῖν τὴν ὀπτικήν δυνάμιν, καὶ πρὸς τὴν τῆς μελλούσης ἡμέρας θεωρίαν ἐπιτηδειοτέραν παρασκευάσῃ. Διὰ τοῦτο καὶ ἐργάγοις καὶ ὕπνος ἐναντία ὄντα ἀλλήλοις, ἀπὸ τῆς συμμετρίας ὁμοίως ἀλλήλοις ἡδίστα γίνεται, καὶ γλυκὺ καλοῦντες τὸ φῶς, γλυκὺν ὁμοίως καλοῦμεν καὶ τὸν

ὕπνον τὸν ἀπάγοντα ἡμᾶς τοῦ φωτός. Οὕτως [481] ἢ ἀμετρία πανταχοῦ βαρὺ καὶ ἐπαχθὲς, καὶ τὸ σύμμετρον ἡδύ καὶ χρήσιμον ἡμῖν καὶ προσηγές. Διὰ δὴ τοῦτο καὶ ἡμεῖς τετάρτην ἢ καὶ πέμπτην ἡμέραν ἔχοντες λοιπὸν, ἐξ οὗ τὸν περὶ ἀκαταλήπτου κινουμένον λόγον, οὐδέπω καὶ τήμερον αὐτὸν ἀπαρτίσαι παρεσκευάσμεθα, ἀλλὰ τὰ σύμμετρα πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγάπην εἰπόντες, πάλιν ἀναπαῦσαι τὴν διάνοιαν ὑμῶν ἔγνωμεν. Ποῦ τοίνυν πρώην τὸν λόγον κατελίπομεν; ἀνάγκη γὰρ αὐτὸν ἐκεῖθεν ἀναλέσθαι πάλιν, ἐπειδὴ μία τίς ἐστὶ διδασκαλίας ἀκολουθία. Ἐλέγομεν τότε, ὅτι τῆς βροντῆς ὁ υἱὸς εἶπεν, ὅτι Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς Υἱὸς, ὁ ὢν ἐν τοῖς κόλποις ^a τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς ἐξηγήσατο. Σήμερον ἀναγκαῖον μαθεῖν, ποῦ τοῦτο αὐτὸς ἐξηγήσατο ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἀπεκρίθη, φησὶ, τοῖς Ἰουδαίοις, καὶ εἶπεν· οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα τις ἑώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἑώρακε τὸν Πατέρα. Ὅρασιν πάλιν ἐνταῦθα τὴν γνώσιν λέγει. Καὶ οὐκ εἶπεν ἀπλῶς, ὅτι Οὐδεὶς οἶδε τὸν Πατέρα, καὶ ἐσίγησεν, ἵνα μὴ τις περὶ ἀνθρώπων τοῦτο λέγεσθαι νομίζῃ μόνον, ἀλλὰ βουλόμενος δεῖξαι, ὅτι οὔτε

^a Savil et quidam mss. εἰς τὸν κόλπον, Morel. et alii ἐν τοῖς κόλποις.

ἄγγελοι, οὔτε ἀρχάγγελοι, οὔτε αἱ ἄνω δυνάμεις, τῇ ἐπαγωγῇ τοῦτο δῆλον ἐποίησεν. Εἰπὼν γὰρ, *Οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα τις ἑώρακε πώποτε, ἐπήγαγεν, Εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἑώρακε τὸν Πατέρα*. Εἰ μὲν γὰρ εἶπεν ἀπλῶς, οὐδείς, πολλοὶ τῶν ἀκουσάντων ἴσως ἂν περὶ τῆς ἡμετέρας ἐνόμισαν αὐτὸ φύσεως εἰρῆσθαι μόνον· νῦν δὲ εἰπὼν, *Οὐδείς, καὶ προσθεῖς, Εἰ μὴ ὁ Υἱός*, τῇ προσθήκῃ τοῦ Μονογενοῦς πᾶσαν τὴν κτίσιν ἀπέκλεισε. Τί οὖν, φησὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Οὐδαμῶς· οὐδὲ γὰρ τῆς κτίσεως τοῦτο μέρος· τὸ δὲ, οὐδείς, τοῦτο αἰετὸς πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς κτίσεως κεῖται μόνῃς.

Καὶ οὔτε, ἂν περὶ Πατρὸς λέγηται, τὸν Υἱὸν ἐξωθεῖται, οὔτε, ἂν περὶ Υἱοῦ, τὸ Πνεῦμα ἐκβάλλει. Καὶ ἵνα αὐτὸ τοῦτο ἐντεῦθεν ἤδη ποιήσω φανερόν, ὅτι τὸ, οὐδείς, οὐ πρὸς ἀθέτησιν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς κτίσεως εἴρηται, περὶ αὐτῆς ταύτης τῆς γνώσεως, ἣν μόνου τοῦ Υἱοῦ φησὶν εἶναι, ἀκούσωμεν τί διαλεγόμενος ὁ Παῦλος Κορινθίοις φησὶ. Τί οὖν φησὶ; *Τίς γὰρ οἶδε ἃ τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; Οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδείς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ*. Ὡς περὶ οὖν ἐνταῦθα τὸ οὐδείς λεγόμενον οὐκ ἐκβάλλει τὸν Υἱὸν, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ τὸ οὐδείς τεθὲν οὐκ ἐξωθεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅθεν δῆλον ὡς ἀληθὲς τὸ εἰρημένον. Εἰ γὰρ λέγων, ὅτι *Οὐδείς ἑώρακε τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ ὢν*, τὸ Πνεῦμα ἐξωθεῖτο, περιττῶς ὁ Παῦλος ἔλεγεν, ὅτι ὡς περὶ ἀνθρώπου τὰ ἑαυτοῦ οἶδεν, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὰ τοῦ Θεοῦ μετὰ ἀκριβείας ἐπίσταται. Οὕτω καὶ τὸ εἰς εἴρηται· τὴν γὰρ αὐτὴν ἰσχὺν ἔχει τούτῳ καὶ δυνάμιν. Σκόπει δέ· *Εἰς Θεός*, φησὶν, *ὁ Πατὴρ ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός δι' οὗ τὰ πάντα*. Εἰ γὰρ τὸ ἕνα λέγεσθαι Θεὸν τὸν Πατέρα, ἐκβάλλει τὸν Υἱὸν τῆς θεότητος, καὶ τὸ ἕνα λέγεσθαι Κύριον [482] τὸν Υἱὸν, ἐκβάλλει τὸν Πατέρα τῆς κυριότητος· ἀλλὰ μὴν οὐκ ἐκβάλλει τῆς κυριότητος τὸν Πατέρα τὸ λέγεσθαι, ὅτι *Εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός*· οὐκ ἄρα οὐδὲ τὸν Υἱὸν ἐκβάλλει τῆς θεότητος τὸ λέγεσθαι, ὅτι εἰς Θεός ὁ Πατήρ.

β'. Εἰ δὲ λέγοιεν πάλιν, ὅτι διὰ τοῦτο εἰς Θεός λέγεται ὁ Πατήρ, ἐπειδὴ Θεός μὲν ἐστὶν ὁ Υἱός, οὐ τοιοῦτος δὲ Θεός, οἷος ὁ Πατήρ, ἔπεται ἐκείνο εἰπεῖν, ἐξ ὧν αὐτοὶ τιθέασιν λημμάτων (οὐ γὰρ δὴ ἡμεῖς ἂν εἴποιμεν), ὅτι διὰ τοῦτο λέγεται εἰς Κύριος ὁ Υἱός, ἐπειδὴ Κύριος μὲν ὁ Πατήρ, οὐ τοιοῦτος δὲ Κύριος, οἷος ὁ Υἱός. Εἰ δὲ τοῦτο ἀσεβὲς, οὐδὲ τὸ πρότερον ἂν ἔχοι λόγον· ἀλλ' ὡς περὶ τὸ *Εἰς Κύριος* οὐκ ἐξωθεῖται τὸν Πατέρα τῆς ἀκριβοῦς κυριότητος, οὐδὲ εἰς τὸν Υἱὸν περιίστησιν αὐτὴν μόνον οὕτως οὐδὲ τὸ *Εἰς Θεός* ἐκβάλλει τὸν Υἱὸν τῆς ἀληθοῦς καὶ γνησίας καὶ ἀκραιφνοῦς ἡ θεότητος, οὐδὲ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ μόνον ἀποδείκνυσιν. Ὅτι γὰρ Θεός ὁ Υἱός, καὶ τοιοῦτος Θεός οἷος ὁ Πατήρ, μένων μέντοι Υἱός, ἐξ αὐ-

τῆς τῆς προσθήκης δῆλον. Εἰ γὰρ τὸ Θεός ὄνομα τοῦτο τοῦ Πατρὸς μόνον ἦν, καὶ ἄλλην οὐκ ἔδύνατο δηλοῦν ἡμῖν ὑπόστασιν, ἀλλ' ἐκείνην μόνην τὴν ἀγεννητον καὶ πρώτην, ὡς ἴδιον αὐτῆς μόνῃς ὄν καὶ γνωριστικόν, περιττῶς ἢ τοῦ Πατρὸς κεῖται προσθήκη· ἤρκει γὰρ εἰπεῖν *Εἰς Θεός*, καὶ ἐγνωρίζομεν τίς ἦν ὁ λεγόμενος· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ Θεός ὄνομα κοινὸν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ εἰπὼν *Εἰς Θεός*, οὐκ ἔδηλου τίνα φησὶν ὁ Παῦλος, διὰ τοῦτο ἐδεήθη τῆς τοῦ Πατρὸς προσθήκης, ἵνα δηλώσῃ, ὅτι περὶ τῆς πρώτης ὑποστάσεως καὶ ἀγεννήτου λέγει, ὡς οὐκ ἀρκούσης τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας αὐτὴν ἐνδείξασθαι, ἐπειδὴ κοινὸν τοῦτο αὐτῷ πρὸς τὸν Υἱόν. Τῶν γὰρ ὀνομάτων τὰ μὲν ἐστὶ κοινὰ, τὰ δὲ ἴδια· κοινὰ μὲν, ἵνα τὸ ἀπαράλλακτον δείξῃ τῆς οὐσίας, ἴδια δὲ, ἵνα τὴν ιδιότητα χαρακτηρίσῃ τῶν ὑποστάσεων.

Τὸ μὲν οὖν Πατήρ καὶ Υἱός, ἴδιον ἐκάστης ὑποστάσεως, τὸ δὲ Θεός καὶ Κύριος, κοινόν. Ἐπεὶ οὖν τέθεικα κοινὸν ὄνομα τὸ *Εἰς Θεός*, ἐδεήθη καὶ τοῦ ἰδιάζοντος, ἵνα γνωρίσῃς τίνα φησὶν, ὥστε ἡμᾶς μὴ ἐμπεσεῖν εἰς τὴν Σαβελλίου μανίαν. Ὅτι γὰρ οὔτε τὸ Θεός ὄνομα μείζον τοῦ Κυρίου, οὔτε τὸ Κύριος ἔλαττον τοῦ Θεός, δῆλον ἐκείθεν. Ἐν τῇ Παλαιᾷ πάσῃ συνεχῶς ὁ Πατήρ Κύριος λέγεται· *Κύριος ὁ Θεός σου*, φησὶ, *Κύριος εἰς ἐστίν*· καὶ πάλιν, *Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις*, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις· καὶ πάλιν, *Μέγας ὁ Κύριος ἡμῶν, καὶ μεγάλη ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ οὐκ ἐστὶν ἀριθμὸς*· καὶ πάλιν, *Γνώτωσαν ὅτι ὄνομά σοι Κύριος*· σὺ εἶ μόνος ὑψίστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Καίτοι γε εἰ ἔλαττον τοῦ Θεός ἦν καὶ ἀνάξιον τῆς οὐσίας ἐκείνης, οὐκ ἔδει λέγεσθαι, *Γνώτωσαν ὅτι ὄνομά σοι Κύριος*. Πάλιν εἰ τὸ Θεός μείζον ἦν τοῦ Κυρίου καὶ σεμνότερον, οὐκ ἔδει τὸν κατ' αὐτοῦ ἐλάττονα Υἱὸν ἀπὸ τοῦ προσήκοντος ὀνόματος τῷ Πατρὶ καλεῖσθαι, ὃ καὶ μόνον ἴδιον ἦν ἐκείνου. Ἄλλ' οὐκ ἐστὶ ταῦτα, οὐκ ἐστὶν. Οὔτε γὰρ ὁ Υἱός τοῦ [483] Πατρὸς ὑποδεέστερος ἔστι, οὔτε τὸ Κύριος ὄνομα τοῦ Θεός εὐτελέστερον. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπὶ Πατρὸς καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ ἀδιαφόρως ταύταις κέχρηται ταῖς προσηγορίαις ἢ Γραφῇ. Καθάπερ οὖν ἤκούσατε Κύριον τὸν Πατέρα καλούμενον, φέρε δεῖξωμεν ὑμῖν καὶ τὸν Υἱὸν λεγόμενον Θεόν. Ἴδου ἢ παρ' ἑσέθεν ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ, ὃ ἐστὶ μεθερμηνεύμενον, *Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός*. Εἶδες πῶς καὶ τῷ Πατρὶ ὄνομα τὸ Κύριος, καὶ τῷ Υἱῷ ὄνομα τὸ Θεός; Ὡς περὶ γὰρ ἐκεῖ φησὶ, *Γνώτωσαν ὅτι ὄνομά σοι Κύριος*, οὕτω καὶ ἐν ταῦθά φησὶ, *Καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ*. Καὶ πάλιν, *Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱός καὶ ἐδόθη ἡμῖν καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἀγγελος, Θεός ἰσχυρός, ἐξουσιαστής*. Καὶ σκόπει μοι προφητῶν σύνεσιν, καὶ πνευματικὴν σοφίαν. Ἴνα γὰρ μὴ ἀπλῶς εἰπόντες Θεόν, νομισθῶσι περὶ τοῦ Πατρὸς λέγειν, τῆς οἰκονομίας πρότερον μέμνηται· οὐ γὰρ δὴ ὁ Πατήρ διὰ παρθένου ἐγεννήθη, οὐδὲ παιδίον ἐγένετο. Πάλιν ἕτερος προφήτης οὕτωςί πῶς φησὶ περὶ αὐτοῦ· *Οὗτος ὁ Θεός ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν*. Καὶ περὶ τίνος τοῦτο φησὶν; ἄρα μὴ περὶ τοῦ Πατρὸς; Οὐδαμῶς· ἀκουσον γὰρ πῶς καὶ οὗτος περὶ τῆς οἰκονομίας ἐμνήσθη· εἰπὼν γὰρ, *Οὗτος ὁ Θεός*

^a Savil. et maxima pars MSS. ἀκούσωμεν τί διαλεγόμενος ὁ Παῦλος Κορινθίοις φησὶ. Τί οὖν φησὶ; Τίς γὰρ οἶδε. Morel. vero ἀκούσωμεν τί διὰ τὸ οἶδε λεγόμενον ὁ Παῦλος Κορινθίοις φησὶ· Τίς γὰρ οἶδε. Savillii scripturam nobis recipere visum est. Edit.

^b Haec, καὶ ἀκραιφνοῦς, in Savillio et in plurimis aliis desunt.

^c Quidam καταδεέστερος.

eum videre posse, id additamento illo palam fecit: cum enim dixisset, *Patrem nemo vidit unquam*, subiunxit, *Nisi is qui est ex Deo; hic vidit Patrem*. Si enim simpliciter dixisset, *nemo*, multi ex auditoribus id de natura tantum nostra dictum putassent: jam vero, cum postquam dixerat, *nemo*, addat, *nisi Filius*, hoc unigeniti additamento omnem creaturam exclusit. Quid ergo, dices, numquid et Spiritum sanctum? Nequaquam, neque enim ille pars creaturarum est. Illud vero, *nemo*, ad creaturarum tantum discrimen semper ponitur.

Filius et Spiritus S. Patrem perfecte noscunt. — Nec si de Patre dicatur, Filium excludit, nec si de Filio, Spiritum sanctum. Ut autem vel inde demonstrarem illud, *nemo*, non ad Spiritus sancti, sed ad creaturæ exclusionem dictum esse, de eadem ipsa cognitione, quam solius Filii esse dicit, audiamus quid voce, *novit*, adhibita Paulus Corinthiis dicat: *Quis enim novit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui est in ipso? Ita et quæ Dei sunt nullus cognovit, nisi Spiritus Dei* (1. Cor. 2. 11). Sicut igitur hic vox illa, *nemo*, non excludit Filium; sic et cum de Christo dicitur, vox eadem, *nemo*, non excludit Spiritum sanctum. Patet ergo verum esse quod diximus. Si enim cum dicitur, *Nemo novit Patrem, nisi is qui ex Deo est*, Spiritus sanctus excluderetur, frustra Paulus diceret, Sicut homo quæ sunt sua novit, sic et Spiritus sanctus quæ sunt Dei accurate novit. Eodem quoque modo vox illa, *unus*, dicitur, eandem quippe vim et potestatem habet. Illud vero consideres velim, *Unus Deus Pater*, inquit, *ex quo omnia: et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia* (Id. 8. 6). Nam si eo quod unus dicatur esse Deus Pater, Filius a deitate excluderetur; etiam quod unus dicatur Dominus Filius, Pater a dominatione excluderetur: atqui quod dicatur, *Unus Dominus Jesus Christus*, id Patrem non excludit a dominatione; ergo neque Filius excluditur a deitate cum dicitur, Deum esse Patrem.

2. Quod si iterum dicant, ideo Patrem unum Deum dici, quod Filius licet Deus, non talis tamen Deus sit, qualis Pater, ex eorum distinctionibus illud dicendum relinquatur (neque enim nos id unquam dixerimus), nempe ideo Filium vocari Dominum, quia licet Pater sit Dominus, non tamen talis Dominus, qualis Filius est. Quod si hoc impium est, neque prius illud dici possit. Sed quemadmodum illud, *Unus Dominus*, non excludit Patrem a perfecta dominatione, neque unum tantum Filium illam adscribit; ita neque illud, *Unus Deus*, Filium excludit a vera, germana et sincera^a deitate, neque ad Patrem solum pertinere ostendit. Quod enim Deus sit Filius, et talis Deus, qualis Pater, dum tamen Filius manet, ex ipso additamento liquidum est. Nam si illud nomen, *Deus*, Patris tantum esset, neque aliam nobis hypostasim significare pos-

set, nisi illam solum ingenitam et primam; utpote illi soli proprium et ejus significativum, Patris additamento superflue jaceret. Satis enim esset dixisse, *Unus Deus*, ut de quo diceretur intelligeremus: sed quia illud nomen, *Deus*, commune est Patri et Filio, et cum Paulus dicens, *Unus Deus*, non significaret de quo loquatur; ideo Patris additamento usus est, ut indicaret se de prima et ingenita hypostasi loqui, quod solum Dei nomen ipsam declarare non posset: quia illud commune sit etiam Filio: nomina quippe alia sunt communia, alia propria. Communia ut non differre substantiam ostendatur; propria ut proprietas hypostasium declaretur.

Illud, Deus et illud, Dominus, Patri et Filio communia. — Illud itaque, Pater et Filius, alterutrius hypostaseos proprium est; illud vero, *Deus et Dominus*, commune est. Quia igitur commune nomen posuit, *Unus Deus*, proprio nomine opus habuit, ut cognosceres de quo loqueretur, ne in Sabellii insaniam incidremus. Quod enim illud nomen, *Deus*, majus non sit illo, *Dominus*, neque illud, *Dominus*, majus illo, *Deus*, hinc manifestum est. In Veteri Testamento Pater frequenter Dominus vocatur: *Dominus Deus*, inquit, *Dominus unus est* (Exod. 20. 2): ac rursus, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. 6. 13): itemque, *Magnus Dominus noster et magna virtus ejus, et sapientiæ ejus non est numerus* (Psal. 146. 5): iterumque, *Cognoscant quia nomen tibi Dominus; tu solus altissimus in omni terra* (Psal. 82. 19). Atqui si illa vox minor esset voce, *Deus*, et indigna illa substantia, non dicendum erat, *Cognoscant quia nomen tibi Dominus*. Rursus si vox illa, *Deus*, major esset illa, *Dominus*, et honorabilior, non oporteret Filium, secundum illos minorem, nomine quod Patri conveniat vocari, siquidem illi soli proprium esset. At non ita sane res se habet. Neque enim Filius Patri inferior, neque Domini nomen nomine Dei vilius. Quamobrem et de Patre et de Filio indiscriminatim his appellationibus utitur Scriptura. Quemadmodum igitur audistis Patrem Dominum appellari, age ostendamus Filium etiam Deum vocari: *Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus* (Hesai. 7. 14. Matth. 1. 23). Vidisti et Patri nomen illud, *Dominus*, et Filio nomen illud *Deus* adscribi. Quemadmodum enim illic ait: *Cognoscant quia nomen tibi Dominus* (Psal. 82. 19); sic et hoc loco dicit, *Vocabunt nomen ejus Emmanuel*; ac rursus, *Puer natus est nobis, et filius datus est nobis, et vocabitur nomen ejus, magni consilii angelus, Deus fortis, potens* (Hesai. 9. 6). Animadvertite mihi prophetarum prudentiam, spiritualemque sapientiam. Nam ne simpliciter dicentes *Deum*, de Patre loqui putarentur, œconomiam, i. e. incarnationem, prius commemorarunt: neque enim Pater de Virgine natus est, neque puer fuit. Rursus alter propheta sic de ipso loquitur: *Hic Deus noster, non æstimabitur alius adversus eum* (Bar. 3. 36). De quonam hæc ait? Num de Patre? Nequaquam. Audi enim quo pacto et ipse œconomiam memoret: cum

^a Savil. et maxima pars Mss., *Audiamus quod Corinthios alloquens Paulus dicit: Quid igitur dicit: Quis enim novit?* etc. Morel. vero, *Audiamus quod circa verbum, novit, Paulus Corinthiis dicit: Quis enim novit?* etc.

^b Voces, et sincera, desunt in plurimis aliis.

enim dixisset, *Hic Deus noster, non æstimabitur alius adversus eum*, ita pergit, *Invenit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est* (Baruch 5. 57, 58). Paulus vero : *Ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, amen* (Rom. 9. 5) : et rursum, *Omnis fornicator, aut avarus non habebit hereditatem in regno Christi et Dei* (Ephes. 5. 5) : iterumque, *Per adventum magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi* (Tit. 2. 13). Joannes quoque sic nominat eum, cum dicit, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (Joan. 1. 1).

3. Hoc fateor, inquires, sed illud ostende, ubinam cum Patre Filium conjungens, Dominum Patrem appellet. Ego vero non id tantum ostendam, sed etiam, quod Dominum Patrem, et Dominum Filium appellet, etiamque Patrem Deum et Filium Deum, utraque simul nomina ponens. Ubinam hæc reperiuntur? Cum Judæis aliquando disputans Christus ait : *Quid vobis videtur de Christo? Cujus filius est? Dicunt ei : David. Dicit eis : Quomodo ergo David in spiritu vocat eum Dominum, dicens : Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis* (Matth. 22. 42-44)? Ecce Dominus et Dominus. Visne discere ubi Patrem et Filium simul positos Deum et Deum vocet? Audi prophetam David et apostolum Paulum hoc ipsum nobis declarantes : *Thronus tuus Deus in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem : propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis* (Psal. 44. 7; Heb. 1. 8. 9). Paulus rursus hoc testimonium adducit his verbis : *Ad angelos quidem dicit : Qui facit angelos suos spiritus; ad Filium autem : Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi* (Hebr. 1. 7-9). Qua de causa hic, inquit, Deum Patrem vocavit. Filium vero Dominum?

Pauli prudentia in docendo. — Non temere, neque frustra id hoc loco fecit; sed quia adversus gentiles agebat deorum multiplicatis morbo laborantes. Ne itaque ipsi dicerent : Dum nos incusas quod multos deos dicamus, et multos dominos, tu ipse iisdem criminibus obnoxius deprehenderis, dum deos, non deum dicis : ideo illorum infirmitati sese attemperans Filium, vim eandem habentem, alio nomine vocavit. Quod autem illud sit verum, si locum altius repetamus clare intelligetis, non ex nostra quippe conjectura loquimur : *De iis autem, quæ idolis sacrificantur, scimus quoniam omnes scientiam habemus¹. Scientia inflat, caritas vero ædificat. De escis autem, quæ idolis sacrificantur, scimus quoniam nihil est idolum in mundo, et quoniam nullus Deus nisi unus* (1. Cor. 8. 1. 4). Vides eum adversus eos loqui, qui plures deos esse putarent? *Nam etsi sunt multi, qui dicuntur dii, et domini multi, sive in cælo, sive in terra* (Ibid. v. 5); rursus eos ita impugnat : *Ut certe sunt dii multi, et domini multi; id est, qui sic dicuntur, nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia : et unus Dominus Jesus*

¹ Tres Mss. habent : *si scientiam habemus, scientia inflat, etc.*

Christus, per quem omnia. Ideo illud etiam, unus, adjecit ne rursus illi multipliciter deorum induci putarent : unumque Deum Patrem vocavit, non ut ejiceret Filium a deitate; sicut et Filium, unum Dominum, non ut ejiceret Patrem a dominatione, sed ut illorum infirmitatem emendaret, nullamque illis præberet ansam. Quod ipsum in causa fuit cur Judæis, non clare et manifeste, sed obscure raroque Filius Dei a prophetis significaretur. Cum enim nuper ab errore plurium deorum abducti essent, si rursus audissent, deum et deum, rursus in eundem recidissent, morbum. Ideo frequenter prophetæ dicunt, *Unus est Deus, et præter eum nullus est* (Deut. 4. 35. Hesai. 45. 5. 21). Non quod Filium negent; absit, sed ut illorum infirmitatem curarent, ipsisque interim suaderent, ut a multorum nec vere existentium deorum opinione absisterent. Cum igitur audies, unus et nullus, et similia, ne Trinitatis gloriam minuas, sed quanto intervallo a creatura distet hinc ediscas. Etenim alibi quoque dicit : *Quis enim novit sensum Domini* (Hesai. 40. 13. Rom. 11. 34)? Quod autem ne hic quoque Filium vel Spiritum sanctum ab illa cognitione excludat, jam supra demonstratum est, quando hoc testimonium adduximus : *Quis enim novit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui est in ipso? Ita et quæ Dei sunt nullus cognovit, nisi Spiritus Dei* (1. Cor. 2. 11); ac rursus Filius ait : *Nemo novit Filium, nisi Pater : neque Patrem quis novit, nisi Filius* (Luc. 10. 22). Sic et hoc loco : *Non quia Patrem quis vidit, nisi qui est ex Deo : hic vidit Patrem* (Joan. 6. 46). Simul enim et perfecte illum nosse, et causam cur cognoscat, apponit. Quænam hæc causa? Quoniam ex eo est : ex eo autem esse rursus demonstratur ex eo, quod ipsum cognoscat. Ideo autem illum clare novit, quia ex ipso est; signum vero quod ex ipso sit illud est, quod clare cognoscat ipsum. Substantia quippe substantiam superiorem non probe nosse potest, etiamsi parvo intervallo distet. Audi enim quid de angelis propheta dicat, simulque de humana natura, quod modicum sit inter utramque naturam discrimen. Cum enim dixisset, *Quid est homo, quod memor es ejus? aut filius hominis, quoniam reputas eum* (Psal. 8. 5. 6)? adjecit : *Minuisti eum paulo minus ab angelis.* Attamen licet paulum sit discriminis, quia tamen aliquod interest discrimen, angelorum substantiam non accurate novimus, licetque millies philosophemur, reperire non possumus.

4. *Non Angelorum modo, sed ne animæ quidem nostræ substantiam novimus.* — Sed cur de angelis loquor, cum ne animæ quidem nostræ substantiam bene noscamus, imo vero nullatenus? Quod si illi se nosse contendunt, interroga quæ sit animæ substantia, num aer, num spiritus, an ventus, an ignis? Nihil eorum dicent : hæc quippe omnia corpora sunt, illa vero incorporea. Angelos non noverunt, nec ipsas animas suas noscunt, herum autem dominum et creatorem se perfecte nosse contendunt : ecquid

¹ Deest, an ignis, in plurimis manuscriptis.

ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν, ἐπήγαγεν· Ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Ὁ Παῦλος δὲ, Ἐξ ὧν ὁ Χριστός, τὸ κατὰ σάρκα, φησὶν, ὁ ὧν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητός εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν· καὶ πάλιν, Πᾶς πόρονος ἢ πλεονέκτης οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ· καὶ πάλιν· Κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ Ἰωάννης δὲ οὕτως αὐτὸν καλεῖ λέγων· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος.

γ'. Ναί, φησὶν· ἀλλ' ἐκεῖνο δεῖξον, ποῦ μετὰ τοῦ Πατρὸς αὐτὸν συντάττουσα ἡ Γραφή, Κύριον τὸν Πατέρα καλεῖ. Ἐγὼ δὲ οὐ τοῦτο δείκνυμι μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ Κύριον τὸν Πατέρα καλεῖ, καὶ Κύριον τὸν Υἱόν, καὶ ὅτι Θεὸν τὸν Πατέρα καλεῖ, καὶ ὅτι Θεὸν τὸν Υἱόν, ὁμοῦ τιθεὶς ἑκάτερα τὰ ὀνόματα. Ποῦ οὖν τοῦτο ἔστιν εὑρεῖν; Διαλεγόμενός ποτε τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Χριστός φησι· Τί ὑμῶν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ; τίνας υἱὸς ἔστιν; Οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ· Τοῦ Δαυὶδ. Λέγει αὐτοῖς· Πῶς οὖν Δαυὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ λέγων· Εἶπε ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου; Ἴδου Κύριος καὶ Κύριος. Βούλει μαθεῖν ποῦ Θεὸν καὶ Θεὸν καλεῖ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν ὁμοῦ τιθεῖσα ἡ Γραφή^a; ἀκουσον καὶ τοῦ προφήτου Δαυὶδ καὶ τοῦ ἀποστόλου Παύλου τοῦτο αὐτὸ δηλούντων ἡμῖν· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, βάθδος εὐθύτητος ἢ βάθδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Καὶ ὁ Παῦλος πάλιν τὴν μαρτυρίαν ταύτην ἐπήγαγε λέγων, [484] ὅτι^b Ἡρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ φησιν· Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα· πρὸς δὲ τὸν Υἱόν· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Τίνος οὖν ἔνεκεν ἐνταῦθα, φησὶ, τὸν μὲν Θεὸν Πατέρα ἐκάλεσε, τὸν δὲ Υἱόν Κύριον;

Οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ εἰκῆ ἐνταῦθα τοῦτο ἐποίησεν, ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς Ἕλληνας ἦν ὁ λόγος αὐτῷ πολυθεῖαν νοσοῦντας. Ἴν' οὖν μὴ λέγωσιν, ὅτι ἡμῖν ἐγκαλῶν ὡς πολλοὺς θεοὺς λέγουσι καὶ πολλοὺς κυρίους, αὐτὸς ἀλίσκεν τοῖς ἐγκλήμασι τούτοις θεοὺς λέγων, καὶ οὐ Θεόν· διὰ τοῦτο συγκαταβαίνων αὐτῶν τῇ ἀσθενείᾳ, ἐτέρῳ καλεῖ τὸν Υἱόν ὀνόματι τὴν αὐτὴν δύναμιν ἔχοντι. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν ἀληθές, ἀνωθεν ἀναγνώμεν αὐτὸ τὸ χωρίον, καὶ εἴσεσθε σαφῶς ὅτι οὐχ ἡμέτερός ἐστι στοχασμὸς τὸ λεγόμενον· Περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων οἴδαμεν ὅτι πάντες γινώσκοντες ἔχομεν. Ἠγνώρισεν φυσιοῖ^c, ἢ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ. Περὶ τῆς βρώσεως οὖν τῶν εἰδωλοθύτων οἴδαμεν ὅτι οὐδὲν εἰδωλον ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι οὐδεὶς Θεὸς ἕτερος εἰ μὴ εἷς. Ὅραξ ὅτι πρὸς ἐκείνους ἀποτεϊνόμενος ταῦτα λέγει τοὺς πολλοὺς εἶναι νομίζοντας θεοὺς; Καὶ γὰρ εἶπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ πολλοὶ, [καὶ κύριοι πολλοὶ,] εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς (πάλιν πρὸς ἐκείνους μάχεται) ὡσπερ οὖν εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι πολλοὶ, τοῦτ' ἐστι λεγόμενοι· ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεός ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ

πάντα, καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰ οὗ τὰ πάντα. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ εἷς προσέθηκεν, ἵνα μὴ πολυθεῖαν εἰσάγεσθαι πάλιν ἐκεῖνοι νομίζωσι, καὶ ἕνα Θεὸν τὸν Πατέρα ἐκάλεσεν, οὐκ ἐκβάλλον τὸν Υἱόν τῆς θεότητος, ὡσπερ οὖν καὶ ἕνα Κύριον τὸν Υἱόν, οὐκ ἐκβάλλον τῆς κυριότητος τὸν Πατέρα, ἀλλὰ τὴν ἐκείνων ἀσθένειαν διορθούμενος, καὶ μηδεμίαν αὐτοῖς δοῦναι λαθῆν βουλόμενος. Τοῦτο γοῦν καὶ αἴτιον γέγονε τοῦ μὴ σαφῶς μηδὲ φανερώς, ἀλλ' ἀμυδρῶς πως καὶ σπανίως διὰ τῶν προφητῶν γνωρισθῆναι τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Υἱόν τοῦ Θεοῦ. Ἄρτι γὰρ τῆς πολυθεοῦ πλάνης ἀπαλλαγέντες, εἰ πάλιν ἤκουσαν Θεὸν καὶ Θεόν, πρὸς τὴν αὐτὴν ἄν^d ὑπέστρεψαν νότον. Διὰ τοῦτο ἄνω καὶ κάτω συνεχῶς οἱ προφήται λέγουσιν ὅτι εἷς Θεός, καὶ πλὴν αὐτοῦ οὐκ ἔστιν· οὐχὶ τὸν Υἱόν ἀθετοῦντες, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ τὴν ἐκείνων ἀσθένειαν θεραπεῦσαι βουλόμενοι, καὶ πείσαι τέως τῆς τῶν πολλῶν θεῶν καὶ οὐκ ὄντων ὑπονοίας ἀπαλλαγῆναι. Ὅταν τοίνυν ἀκούσης τὸ εἷς καὶ οὐδεὶς, καὶ ὅσα τοιαῦτα, μὴ τῆς Τριάδος ἐλαττώσης τὴν δόξαν, ἀλλὰ τὸ μέσον αὐτῆς πρὸς τὴν κτίσιν διὰ τούτων μάνθανε τῶν ῥημάτων· ἐπεὶ καὶ ἀλλαχοῦ φησι· Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου; Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν ἐνταῦθα, καὶ οὔτε τὸν Υἱόν, οὔτε τὸ Πνεῦμα ἐκβάλλει τῆς γνώσεως, προαποδέδεικται ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρημένοις, ὅτε τὴν μαρτυρίαν παρηγάγομεν τὴν λέγουσαν· Τίς γὰρ εἶδε τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; Οὕτω καὶ τὰ Θεοῦ οὐδεὶς εἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Καὶ πάλιν ὁ Χριστός φησιν· Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει^e, εἰ μὴ ὁ Υἱός. Οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα· Οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα τις ἐώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὧν ἐκ τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἐώρακε τὸν Πατέρα. Ὅμοῦ γὰρ ὅτι μετὰ ἀκριθείας αὐτὸν εἶδεν, εἶπε, καὶ τὴν αἰτίαν τέθεικεν, δι' ἣν εἶδε. Τίς δὲ ἡ αἰτία; Τὸ ἐξ αὐτοῦ [485] εἶναι· τοῦ δὲ ἐξ αὐτοῦ εἶναι πάλιν ἀπόδειξις τὸ μετὰ ἀκριθείας αὐτὸν εἶδέναι. Διὰ τοῦτο γὰρ αὐτὸν εἶδε σαφῶς, ἐπειδὴ ἐξ αὐτοῦ ἐστιν, καὶ σημεῖον τοῦ ἐξ αὐτοῦ εἶναι τὸ εἶδέναι αὐτὸν σαφῶς. Οὐσία γὰρ οὐσίαν ὑπερέχουσαν οὐκ ἂν δυνηθεῖη καλῶς εἶδέναι, κἂν ὀλίγον ᾖ τὸ μέσον. Ἄκουσον γοῦν περὶ τῶν ἀγγέλων τί φησιν ὁ προφήτης, καὶ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὅτι ὀλίγον τὸ διάφορον ταύτης κάκεινης. Εἰπὼν γὰρ, Τί ἔστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμηθήσκη αὐτοῦ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι λογίζη αὐτόν; ἐπήγαγεν, Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους. Ἄλλ' ὅμως εἰ καὶ βραχὺ τὸ μέσον, ἐπειδὴ ὅλως ἐστὶ τι μέσον, οὐκ οἶδαμεν μετὰ ἀκριθείας ἀγγέλων οὐσίαν, κἂν μυρία φιλοσοφήσωμεν, εὑρεῖν οὐ δύναμεθα.

δ'. Καὶ τί λέγω ἀγγέλων, ὅπου γε οὐδὲ αὐτῆς τῆς ἡμετέρας ψυχῆς τὴν οὐσίαν ἴσμεν καλῶς, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ὅπως οὖν; Εἰ δὲ ἐκεῖνοι φιλονεικοῦσιν εἶδέναι, ἐρώτησον τί ποτε ἐστὶ τὴν οὐσίαν ἢ ψυχὴ· ἄρα ἀήρ, ἢ πνεῦμα, ἢ ἄνεμος, ἢ πῦρ^f; Ἄλλ' οὐδὲν τούτων ἐροῦσι, ταῦτα γὰρ πάντα σώματα, ἐκείνη δὲ ἀσώματος. Εἶτα ἀγγέλους μὲν οὐκ ἴσασιν, οὐδὲ τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς, τὸν δὲ πάντων Δεσπότην καὶ δημιουργὸν εἶδέναι φιλονεικοῦσι μετὰ ἀκριθείας; καὶ τί ταύτης γένοιτ' ἂν τῆς ἀνοίας χειρόν; Καὶ τί λέγω, τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ἢ ψυχὴ; Ὅπως

^a Mss. nonnulli ὁμοῦ τιθεῖς;

^b Alii cum Savilio πάλιν περὶ τοῦ Χριστοῦ τὴν μ. ταύτην παρηγάγεν εἰπὼν, ὅτι.

^c Tres mss. hic addunt εἰ γινώσκοντες ἔχομεν.

^d Morel. et quidam mss. πρὸς ταύτην ἄν, alii (inter quos Savil.) πρὸς τὴν αὐτὴν ἄν (quod rescripsimus).

^e Alii γινώσκει.

^f Ἡ πῦρ deest in plurimis manuscriptis.

ἡμῶν ἐστὶν ἐν τῷ σώματι, οὐδὲ τοῦτο ἐστὶν εἰπεῖν. Τί γὰρ ἔχοι τις ἂν εἰπεῖν; ὅτι παρεκτείνεται τῷ τοῦ σώματος ὄγκῳ; Ἄλλὰ τοῦτο ἄλογον, σωμάτων γὰρ ἴδιον τοῦτο· ὅτι δὲ ἐπὶ ψυχῆς οὐκ ἐστὶ τοῦτο ἐντεῦθεν δῆλον, πολλάκις καὶ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν ἐκκεκομμένων, ὁλόκληρος ἐκείνη μένει, οὐδὲν ἀκρωτηριασθεῖσα ἀπὸ τῆς τοῦ σώματος πηρώσεως. Ἄλλ' οὐκ ἐστὶν ἐν ὅλῳ τῷ σώματι, ἀλλ' ἐν μέρει τινὶ συνείληπται^a; Οὐκοῦν νεκρὰ ἀνάγκη τὰ λοιπὰ εἶναι μέλη· τὸ γὰρ ἄψυχον πάντως νεκρὸν. Ἄλλ' οὐδὲ τοῦτο ἐστὶν εἰπεῖν, ἀλλ' ὅτι μὲν ἐστὶν ἐν τῷ σώματι τῷ ἡμετέρῳ ἴσμεν, τὸ δὲ πῶς ἐστὶν οὐκ ἴσμεν. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τὴν ταύτης γνῶσιν ἀπέκλεισεν ὁ Θεὸς ἐκ πολλῆς περιουσίας ἐπιστομίζων ἡμᾶς καὶ κατέχων, καὶ μένειν κάτω πείθων, καὶ τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς μὴ περιεργάζεσθαι, μηδὲ πολυπραγμονεῖν. Ἄλλ' ἵνα μὴ ἀπὸ λογισμῶν τὰ τοιαῦτα κατασκευάσωμεν, φέρε πάλιν ἐπὶ τὴν Γραφὴν τὸν λόγον ἀγάγωμεν. Οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα ἐώρακέ τις, φησὶν, εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἐώρακε τὸν Πατέρα. Καὶ τί τοῦτο; φησὶν· οὐδέπω γὰρ αὐτῷ γνῶσιν ἀκριβῆ τοῦτο ἐμαρτύρησε τὸ ῥῆμα. Ἄλλ' ὅτι μὲν αὐτὸν ἢ κτίσις οὐκ οἶδεν ἐδήλωσεν εἰπὼν· Οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα τις ἐώρακε· καὶ ὅτι ὁ Υἱὸς αὐτὸν οἶδε, καὶ τοῦτο πάλιν ἐδήλωσε προσθεῖς· Εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἐώρακε τὸν Πατέρα· ὅτι μέντοι ἀκριβῶς αὐτὸν οἶδε, καὶ οὕτως ὡς αὐτὸς ἑαυτὸν, οὐδέπω τοῦτο ἀποδέδεικται. Ἐνδέχεται γὰρ, φησὶ, μηδὲ τὴν κτίσιν αὐτὸν εἰδέναι σαφῶς, μήτε τὸν Υἱὸν, ἀλλ' ἐκείνης [486] μὲν σαφέστερον, τὴν μέντοι ἀκριβῆ κατάληψιν μηδὲ τοῦτον ἔχειν. Ὅτι μὲν γὰρ αὐτὸν ὁρᾷ ὅπερ ἐστὶ καὶ γινώσκει εἶπεν, ὅτι δὲ ἀκριβῶς αὐτὸν γινώσκει, καὶ οὕτως ὡς αὐτὸς ἑαυτὸν, οὕτω τοῦτο ἐδήλωσε. Βούλεσθε οὖν καὶ τοῦτο ἀπὸ τῶν Γραφῶν πιστωσώμεθα, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ φωνῆς; Οὐκοῦν ἀκούσωμεν τί φησι πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· Καθὼς γινώσκει με ὁ Πατήρ, καὶ γὼ γινώσκω τὸν Πατέρα. Τί ταύτης ἀκριβέστερον βούλει τῆς γνώσεως λοιπόν; Ἐρώτησον τὸν ἀντιλέγοντα· οἶδεν ἀκριβῶς τὸν Υἱὸν ὁ Πατήρ, καὶ πᾶσαν αὐτοῦ ἀκριβῶς τὴν γνῶσιν ἔχει, καὶ οὐδὲν αὐτὸν λανθάνει· τῶν κατὰ τὸν Υἱὸν, ἀλλ' ἀπηρτισμένη ἐστὶν ἡ εἰδήσις; Ναί, φησὶν. Οὐκοῦν, ὅταν ἀκούσῃς ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς οὕτως αὐτὸν οἶδεν ὡς αὐτὸς τὸν Υἱὸν, μηδὲν ἔτι ζῆτει πλέον, οὕτω μετὰ ἀκριβείας τῆς γνώσεως ἐξισαζούσης. Καὶ γὰρ καὶ ἀλλαχοῦ τοῦτο αὐτὸ ἐμφαίνων ἔλεγεν· Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι. Ἀποκαλύπτει δὲ, οὐχ ὅσον αὐτὸς οἶδεν, ἀλλ' ὅσον ἡμεῖς χωροῦμεν. Εἰ γὰρ ὁ Παῦλος τοῦτο ποιεῖ, πολλῶ μᾶλλον ὁ Χριστός· καὶ γὰρ ἐκεῖνός φησι τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς· Οὐκ ἠδυνήθην ὑμῖν λαλῆσαι ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκεῖς· ὡς νηπίους ἐν Χριστῷ γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα· οὕτω γὰρ ἠδύνασθε. Ἄλλὰ Κορινθίοις τοῦτο, φησὶν, ἔλεγε μόνον. Τί οὖν, ἂν δείξωμεν ὅτι καὶ ἕτερα^b τινὰ, ἃ μηδεὶς ἀνθρώπων ἔμαθεν ἤδει, καὶ ἀπῆλθε μόνος αὐτὰ τῶν πάντων ἀνθρώπων εἰδώς; Καὶ ποῦ τοῦτο ἐστὶν εὔρεῖν; Ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ· οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ λέγων,

ὅτι Ἦκουσα ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι. Ἄλλ' ὅμως καὶ αὐτὸς οὗτος καὶ τότε ἀκούσας ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι, μερικὴν ἔχει γνῶσιν καὶ πολὺ τῆς μελλούσης ἀποδέυσαν. Αὐτὸς γὰρ ὁ ταῦτα εἰπὼν κάκεινα εἶρηκεν, ὅτι Ἐκ μέρους γινώσκωμεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν· καὶ, Ὅτε ἡμῖν νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμεθα· καὶ, Ἄρτι βλέπω δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Ὅστε ἐκ τούτων ἡμῖν ἅπασα αὐτῶν ἡ σκευωρία^c διεληλεγκται· ὅταν γὰρ αὐτῇ ἡ οὐσία ἀγνοῖται, οὐχ ὅτι ἐστὶν, ἀλλὰ τί ἐστὶν, ἐσχάτης ἂν εἴη μανίας καὶ ὄνομα αὐτῇ τιθέναι. Καίτοι γε καὶ εἰ δῆλη καὶ γνώριμος ἦν, οὐδὲ οὕτως ἦν ἡμῖν ἀσφαλὲς αὐτοῦς οἰκοθεῖν καὶ παρ' ἑαυτῶν προσηγορίαν ἐπιτιθέναι τῇ τοῦ Δεσπότη οὐσίᾳ. Εἰ γὰρ ὁ Παῦλος ταῖς ἄνω δυνάμεσιν οὐκ ἐτόλμησεν ὀνόματα ἐπιτιθέναι, ἀλλ' εἰπὼν, ὅτι Ἐκάθισε τὸν Χριστὸν ἐπάνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ διδάξας ἡμᾶς ὅτι ἐστὶ τινὰ ὀνόματα τῶν δυνάμεων, ἃ τότε εἰσόμεθα, οὐκ ἐθάρρησεν ἕτερα αὐτὸς ἀντ' ἐκείνων θεῖναι, οὐδὲ αὐτὰ ἐκεῖνα περιεργάζεσθαι^d. Τίνος ἂν εἴεν συγγνώμης ἄξιοι, ἢ ποίας ἀπολογίας οἱ ἐπὶ τῆς τοῦ Δεσπότη οὐσίας ταῦτα τολμῶντες; Ὅταν δὲ καὶ αὐτῇ ἡ οὐσία ἀγνοῖται καθάπερ τοὺς παραπαίοντας αὐτοῦς ἀποστρέφεσθαι χρή. Ὅτι μὲν γὰρ ἀγέννητός ἐστὶν ὁ Θεὸς δῆλον· ὅτι δὲ τοῦτό ἐστὶν αὐτοῦ τῆς οὐσίας τὸ ὄνομα οὐδεὶς προφήτης εἶπεν, οὐδεὶς ἀπόστολος [487] ἠνίκατο, οὐδεὶς εὐαγγελιστής· καὶ μάλα εἰκότως. Οἱ γὰρ αὐτὴν τὴν οὐσίαν ἀγνοοῦντες, πῶς ὄνομα αὐτῆς λέγειν ἤμελλον;

ε'. Καὶ τί λέγω περὶ τῶν θείων Γραφῶν, ὅπου γε τοσαύτη τῆς ἀτοπίας ἢ περιφάνεια^e, καὶ τῆς παρανομίας ἢ ὑπερβολῆ, ὡς μηδὲ τοὺς τῆς ἀληθείας ἀποπλανηθέντας Ἕλληνας ἐπιχειρήσαι ποτέ τι τοιοῦτον εἰπεῖν; Οὐδεὶς γὰρ οὐδὲ ἐκείνων ἐτόλμησε θείας οὐσίας ὄρον ἐκθέσθαι, καὶ ἐνὶ ὀνόματι περιλαβεῖν. Καὶ τί λέγω θείας οὐσίας, ὅπου γε περὶ τῆς τῶν ἀσωμάτων φύσεως φιλοσοφοῦντες οὐδὲ ταύτης ἀπηρτισμένον ὄρον ἐξέθεντο, ἀλλ' ἀμυδράν τινα ἐξήγησιν καὶ ὑπογραφὴν μᾶλλον ἢ ὄρον; Ἄλλὰ τίς ὁ σοφὸς αὐτῶν λόγος;

Οὐκ οἶδας οὖν ὁ σέβεις; φησὶ. Μάλιστα μὲν οὐδὲ ἀποκρίνασθαι πρὸς τοῦτο ἔδει, τοσαύτης ἀποδείξεως ἐκ τῶν Γραφῶν γενομένης, ὅτι ἀδύνατον εἰδέναι τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ Θεός· ἐπειδὴ δὲ οὐ πρὸς ἐχθραν φθειγόμεθα, ἀλλ' ὥστε αὐτοῦς διορθῶσαι, φέρε δείξωμεν, ὅτι οὐ τὸ ἀγνοεῖν τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ Θεός, ἀλλὰ τὸ φιλονεικεῖν εἰδέναι, τοῦτο ἐστὶ τὸν Θεὸν ἀγνοεῖν.

Εἰπέ γὰρ μοι, εἰ δύο ἀνθρώπων φιλονεικούντων πρὸς ἀλλήλους εἰδέναι τοῦ οὐρανοῦ τὸ μέγεθος, ὁ μὲν εἰς λέγει μὴ δύνασθαι αὐτὸ ἀνθρώπινον καταλαμβάνειν ὄφθαλμόν, ὁ δὲ ἕτερος φιλονεικοῖ δυνατὸν εἶναι, τῇ

^a Alii συνελεγκται. Paulo post quinque mss. et Savil. λοιπὰ γίνεσθαι μέρος· τὸ γὰρ.

^b Quinque mss. δείξωμεν εἰδόμενα καὶ ἕτερα... ἔμαθεν ἤδη.

^c Alii σκαιορία.

^d Alii περιεργασασθαι.

^e Duo mss. υπερηφανία, et sic Savil. Infra quinque mss ἔπου γε περὶ τῆς τῶν σωμάτων φύσεως.

hac insania deterius? Cur autem dico, quæ sit animæ substantia? Ne quidem quomodo sit in corpore quispiam dicere potest. Quid enim dicatur, an eam in tota corporis mole extendi? Sed hoc absurdum, id quippe corporibus proprium est. Quod autem anima sic esse non possit, hinc liquet: sæpe manibus pedibusque præcisis, integra illa manet, neque truncato corpore mutila efficitur. Verum in toto corpore non est, sed in parte quadam continetur¹: ergo reliqua membra mortua esse necesse est, nam quod inanimatum, mortuum est. At nec illud dicendum, sed illam quidem in corpore esse nostros scimus, quomodo autem sit, ignoramus. Propterea enim Deus hanc nobis cognitionem penitus occultavit, ut nobis ora frænaret, contineret, atque in infimis manere suaderet, ne quæ supra nos sunt curiose scrutaremur, aut perquireremus. Verum ne hæc ratiociniis nostris demonstramus, age rursus ad Scripturam sermonem convertamus: *Non quia Patrem vidit quisquam, nisi qui ex Deo est, hic vidit Patrem (Joan. 6. 46)*. Verum quid hoc? inquiet: hoc dictum non ipsi cognitionem perfectam adscripsit, sed creaturam quidem eum non nosse declaravit his verbis: *Non quia Patrem vidit quisquam; itemque dixit Filium ipsum nosse, hæc subjungens, Nisi qui est ex Deo: hic vidit Patrem*. Quod autem perfecte illum cognoscat, atque ita ut ipse seipsum novit, id nondum demonstratum est. Fieri namque potest, ait, ut neque creatura eum clare cognoscat, neque Filius, sed clarius hic quam illa, et tamen perfectam comprehensionem non attingat. Nam illum quidem videre, ut est, et cognoscere se ait, perfecte autem cognoscere atque ut ipse seipsum novit, id nondum declaravit. Vultisne igitur, ut a sacris Scripturis, et ab ipsis Christi verbis id probemus? Audiamus quid Judæis ipse dicat: *Sicut cognoscit me Pater, et ego cognosco Patrem (Id. 10. 15)*. Quid hac cognitione perfectius deinde quæras? Interroga adversarium, an Pater Filium perfecte novit, omnimodamque ejus cognitionem habet, nihilque ipsi latet eorum quæ Filium spectant, sed perfecta est scientia? Ita est, respondebit. Igitur cum audieris, ita eum nosse Filium ut ipse Filium novit, nihil ultra quæras, cum utrobique cognitio ita sit æqualis. Nam et alibi id ipsum declaravit his verbis: *Nemo novit Filium, nisi Pater, neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui voluerit Filius, revelare (Matth. 11. 27)*. Revelat autem non quantum ipse novit, sed quantum nos capimus. Nam si Paulus ita faciat, multo magis Christus: discipulis quippe suis sic ille ait: *Non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus. Tamquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis (1. Cor. 3. 1)*. Sed id Corinthiis tantum, inquiet, dicit. Quid igitur si ostendamus, ipsum alia novisse, quæ nullus hominum noverat, et cum solus sciret, sic e vivis discessisse? Ubinam autem id reperiri possit?

¹ Alii, colligitur. Paulo post pro, *reliqua membra mortua esse, quinque Mss., reliquas partes mortuas fieri.*

In epistola ad Corinthios, ubi ita loquitur: *Audivi arcana verba, quæ non licet homini loqui (2. Cor. 12. 4)*. Et tamen hic ipse qui audivit arcana verba, quæ non licet homini loqui, particularem quamdam cognitionem habet, et futura illa longe inferiorem. Qui enim illa dixit, sic etiam loquitur: *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus. Cum essem parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus, cogitabam ut parvulus. Et nunc video per speculum in ænigmate; tunc autem facie ad faciem (1. Cor. 13. 9. 11. 12)*. Itaque ex his nobis tota illorum fallacia¹ redarguitur: cum enim ipsa substantia ignoratur, non an sit, sed quid sit, extremæ sane insanix fuerit nomen ipsi tribuere. Quamquam etsi nota certa que esset, non tutum tamen esset, nos ipsos nomen nostro modo statuere substantiæ Domini. Nam si Paulus supernis virtutibus nomina imponere non ausus est, sed cum dixisset, *Constituit Christum super omnem principatum et potestatem, et virtutem et omne nomen, quod nominatur, non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro (Ephes. 1. 21)*, nosque docuisset, esse quædam virtutum nomina, quæ tunc cognoscemus, nec ausus ipse est alia pro illis statuere, neque illa exquirere, qua venia, vel qua excusatione digni fuerint ii, qui circa Domini substantiam id ipsum facere audent? Cum autem ipsa quoque substantia ignoretur, ipsos ceu furiosos aversari oportet. Nam quod Deus sit ingenitus palam est; quod autem illud sit ejus substantiæ nomen, id nullus prophetarum dixit, nullus apostolorum subindicavit, nullusque evangelista; et recte quidem. Qui enim ipsam substantiam ignorarent, quomodo nomen ejus proferre possent?

5. Ecquid loquor de divinis Scripturis, quando tanta est absurditatis illius evidentia, tanta iniquitatis magnitudo, ut ne gentiles quidem, qui a veritate aberraverant, quid simile umquam dicere ausi sint: nemo enim ex illis divinx substantiæ definitionem efferre tentavit, eamque uno complecti nomine ausus est. Et quid loquor de divina substantia, quando ne de incorporea quidem natura² philosophantes, ejus perfectam definitionem statuerunt; sed obscuram tantum descriptionem et delineationem potius, quam definitionem. Verum quid sapientes illi objiciunt?

Objectio Anomæorum. — Ergo igitur, aiunt, id quod colis? Huic plane objectioni ne respondendum quidem esset, postquam ex Scripturis perspicue demonstratum est, cognosci non posse quid secundum substantiam sit Deus. Quia vero non inimico loquimur animo, sed ut eos emendemus: age, ostendamus non ignorare quid secundum substantiam sit Deus, sed id se nosse contendere, illud esse Deum ignorare.

Responsio. — Dic enim mihi, si duo homines de magnitudinis cæli notitia inter se contenderent, quorum alter diceret, non posse humano oculo cælum

¹ Alii, nequitia.

² Quinque Mss., *de corporum natura.*

comprehendi; alter vero affirmaret posse hominem palmo totum dimetiri; quem ex his diceremus cæli magnitudinem nosse: eumne qui contenderet se nosse quot palmos habeat an eum qui se ignorare profiteretur? Quod si is qui cæli magnitudini cedit, ipse potius novit ejus magnitudinem, quare non de Deo pari cum reverentia loquemur? Quomodo non id extremæ dementiæ fuerit? Quod autem id solum requiratur a nobis, ut sciamus Deum esse, non ut ejus substantiam curiose scrutemur, audi Paulum loquentem: *Crederet enim oportet eum qui ad Deum accedit, quia est* (Hebr. 11. 6). Rursum propheta, cum impietatis quempiam accusaret, non ei vitio vertit, quod ignoraret quid sit Deus, sed quod eum esse nesciret. Nam ait, *Dixit insipiens in corde suo, non est Deus* (Psal. 13. 1). Igitur ut ille impius est, non quod ignoret quid secundum substantiam sit Deus, sed quod ignoret Deum esse; sic ad piam religionem sufficit, ut sciatur Deum esse. Sed habent illi aliam meditatam argumentandi rationem: quam illam? Dictum est, inquit, *Spiritus est Deus* (Joan. 4. 24). Hoccine, dic mihi, substantiam ejus declarat? Ecquis hæc ferat, si vel tantillum ad Scripturæ sacræ fores accesserit? Nam hæc ratione Deus ignis quoque erit; quemadmodum enim scriptum est: *Spiritus est Deus*; ita quoque scriptum est, *Deus noster ignis consumens est* (Hebr. 12. 29); ac rursus, *Fons aquæ vivæ* (Jerem. 2. 13). Neque Spiritus fons et ignis tantum erit, sed etiam anima, ventus, mens humana, et alia his longe absurdiora; non enim omnia recensere opus est, neque illorum insaniam imitari. Hoc enim nomen *spiritus* multa significat; animam nempe nostram, ut ait Paulus, *Tradite hujusmodi hominem satanæ, ut spiritus salvus sit* (1. Cor. 5. 5); itemque ventum secundum prophetam, *Spiritu vehementi conteres eos* (Psal. 47. 8); donum etiam spirituale sic vocatur: *Ipsa enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro* (Rom. 8. 16); ac rursus, *Orabo spiritu, orabo et mente* (1. Cor. 14. 15); vocatur item ira; Hesaias enim ait, *Nonne tu eras qui meditaberis spiritu tuo duro interimere eos.* (Hesai. 27. 8)? Auxilium quoque Dei vocatur spiritus: *Spiritus enim ante faciem nostram Christus Dominus* (Thren. 4. 20). Hæc ergo omnia Deus erit ex illorum sententia, atque ex illis rebus constabit. Sed ne nugaces simus illa asserendo, quæ ne confutationem quidem merentur: age adversus illos disceptandi finem faciamus, et ad orandum convertamur, tanto magis pro illis rogantes et supplicantes, ut ab insania absistant, quanto magis illi impie agunt. Hoc enim gratum acceptumque erit Deo servatori nostro, *Qui vult omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire* (1. Tim. 2. 4).

6. *Magnum telum precatio.* — Ne desinamus itaque preces pro illis emittere: magnum enim telum oratio, thesaurus indeficiens, divitiæ inexhaustæ, portus fluctibus vacuus, occasio tranquillitatis: innumerabilium honorum radix, fons et mater est oratio, ipsoque regno potentior. Sæpe itaque illo ipso qui diademate

ornatur febricitante et in lecto jacente, adstant medici, satellites, famuli, duces: neque medicorum ars, neque amicorum presentia, non servorum famulatus, non medicamentorum varietas, non apparatus magnificentia, non pecuniarum copia, nec aliud quidpiam humanum potest ægrotanti solatium afferre. Si quis vero eorum, qui in Domino fiduciam habent, ingrediatur, corpusque solummodo tangat, puramque pro illo orationem emittat, infirmitatem omnem abigit. Quodque non divitiæ potuerunt, non ministrorum frequentia, non medicinalis experientia, non regius fastus, hoc sæpe potuit unius pauperis et inopis oratio. Orationem dico, non hanc levem et segnitie plenam, sed ferventem, quæ animo dolente et intenta mente funditur. Hæc quippe in cælum ascendit: ac quemadmodum aquæ donec in plano loco feruntur, et latum spatium occupant, non in sublime ascendunt; cum autem manus artificum ipsas comprimens in angustum deduxit, telo velociores sese in altum jaculantur; sic et humana mens, donec multa fruitur licentia, diffunditur et effluit; cum autem ærumnis deprimatur, in angustumque deducitur, sic probe exercitata puras et ferventes in altum emittit orationes. Ut autem ediscas illas maxime exaudiri posse, quæ in angustia emittuntur, audi prophetam: *Ad Dominum cum tribularer clamavi, et exaudivit me* (Psal. 119. 1). Igitur nostram ferventem faciamus conscientiam, animam peccatorum memoria affligamus; affligamus, inquam, non ut in angustam deducamus viam, sed eam ita comparemus, ut exaudiatur; ut sobriam, vigilem ipsumque cælum tangentem reddamus. Nihil ita segnitie et socordiam abigit, ut mœror et afflictio, quæ undique mentem colligit, et ad seipsem reverti facit. Qui sic in afflictione et in oratione versatur, post emissas preces magnam animo voluptatem capere valebit. Ac quemadmodum nubium conflictus principio aerem caligine offuscat; ubi vero crebras emisit stillas, evacuata pluvia, serenum lætumque aerem¹ relinquit; sic et mœror donec intus versatur, cogitationem obducit nostram: postquam autem orationis verbis, comitantibus lacrymis, evacuatus fuerit et ejectus difflatusque, magnam affert animi lætitiā, Dei patrocinio radii instar in orantis mentem illapso. Verum quisnam ille frigidus multorum sermo? Vereor, inquit, pudore suffundor, neque possum vel os diducere. Satanica est hæc verecundia, segnitiei obtentus. Tibi namque diabolus aditum ad Deum occludere tentat. Fiduciane carēs? Magna fidendi causa, magna utilitas, si te putas fidendi causam non habere; ut contra pudor extremaque damnatio, si te putas fidendi causam habere: quamquam enim multa bona opera feceris, quamquam nullius sis tibi conscius mali, si putes te fidendi causam habere, ab oratione penitus excidisti.

Humilitas fiduciam parit. — Contra si onera peccatorum innumera in conscientia habes, modo tibi persuadeas te omnium ultimum esse, magnam habebis apud Deum fiduciam: licet id nulla humilitas sit; cum

¹ Alii, lætumque hunc locum.

σπιθιμῆ τῆς χειρὸς πάντα αὐτὸν μετροῦντα ἐπελθεῖν, τίνα ἂν φήσομεν εἰδέναι μέγεθος οὐρανοῦ, τὸν φιλονεικοῦντα εἰδέναι πόσας ἔχει σπιθιμῆς, ἢ τὸν ὁμολογοῦντα ἀγνοεῖν; Εἶτα ἐπὶ μὲν οὐρανοῦ ὁ παραχωρῶν τῷ μεγέθει, οὗτος ἔσται ὁ μᾶλλον εἰδὼς τὸ μέγεθος, ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ οὐδὲ ταύτη χρησόμεθα τῇ εὐλαβείᾳ; καὶ πῶς οὐκ ἐσχάτης τοῦτο παραπληξίας; "Οτι γὰρ τοσοῦτον ἀπαιτούμεθα μόνον εἰδέναι, ὅτι ἔστι Θεός, οὐχὶ περιεργάζεσθαι αὐτοῦ τὴν οὐσίαν, ἄκουσον τί φησιν ὁ Παῦλος· *Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ ὅτι ἔστι. Καὶ πάλιν ὁ προφήτης ἐγκαλῶν ἀσέβειαν τιλ, οὐ τοῦτο ἐγκαλεῖ, ὅτι οὐκ οἶδε τί ἐστὶν ὁ Θεός, ἀλλ' ὅτι οὐκ οἶδεν, ὅτι ἔστι Θεός. Εἶπε γὰρ, φησὶν, ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, οὐκ ἔστι Θεός.* "Ὡσπερ οὖν ἐκεῖνον ἀσέβῃ ποιεῖ οὐ τὸ ἀγνοεῖν τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ Θεός, ἀλλὰ τὸ ἀγνοεῖν, ὅτι ἔστι Θεός· οὕτως ἀρκεῖ πρὸς εὐσέβειαν τὸ εἰδέναι ὅτι ἔστιν ὁ Θεός. Ἄλλ' ἔχουσί τινα καὶ ἕτερον μεμελετημένον λόγον. Τίνα δὴ τοῦτον; Εἴρηται, φησὶ, *Πνεῦμα ὁ Θεός.* Τοῦτο οὖν τῆς οὐσίας αὐτοῦ παραστατικόν, εἶπέ μοι; καὶ τίς ταῦτα ἀνέξεταί, κἂν ὀπωσαῖν ἐπὶ θύρας τῶν θείων Γραφῶν ἐλθῶν; "Ἔσται γὰρ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ πῦρ ὁ Θεός· ὡσπερ γὰρ γέγραπται ὅτι *Πνεῦμα ὁ Θεός*, οὕτω γέγραπται ὅτι *Ὁ Θεός ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον*, καὶ πάλιν, *Πηγὴ ὕδατος ζῶντος.* Οὐ πνεῦμα δὲ καὶ πηγὴ καὶ πῦρ ἔσται μόνον, ἀλλὰ καὶ ψυχὴ, καὶ ἀνεμος, καὶ νοῦς ἀνθρώπινος, καὶ ἕτερα πολλῶν τούτων ἀτοπώτερα· οὐ γὰρ δὴ πάντα ἐπεξιέναι χρὴ τῷ λόγῳ, οὐδὲ τὴν ἐκείνων μιμῆσθαι μανίαν. Τὸ γὰρ πνεῦμα τοῦτο πολλὰ δηλοῖ, οἷον τὴν ψυχὴν τὴν ἡμετέραν, καθάπερ καὶ Παῦλος φησὶ· [488] *Παράδοτε τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾷ, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ· καὶ ἀνεμον, καθάπερ ὁ προφήτης λέγει· Πνεύματι βιαίῳ συντριψέτε αὐτούς.* Καλεῖται δὲ καὶ τὸ χάρισμα τὸ πνευματικόν οὕτως· *Αὐτὸ γὰρ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν*, φησὶ· καὶ πάλιν, *Προσεύξομαι δὲ τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοῦ.* Καλεῖται δὲ καὶ ὁ θυμὸς οὕτως· καὶ γὰρ Ἡσαίας φησὶν· *Οὐ σὺ ἤσθα ὁ μελετῶν τῷ πνεύματι σου τῷ σκληρῷ ἀνελεῖν αὐτούς;* Καλεῖται δὲ καὶ ἡ βοήθεια ἢ παρὰ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα· *Πνεῦμα γὰρ πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος.* Ταῦτα οὖν πάντα ἡμῖν ὁ Θεός ἔσται κατ' ἐκείνους, καὶ ἐκ τοσοῦτων συγκείσεται. Ἄλλὰ γὰρ ἵνα μὴ ληρωμένον, τὰ μηδὲ ἀντιλογίας δεόμενα παράγοντες εἰς μέσον, φέρε ἐνταῦθα τὸν πρὸς αὐτούς καταλύσαντες λόγον, ἐπὶ τὴν εὐχὴν τὸ πᾶν τρέψωμεν, ὅσω μειζρόνως ἀσθεοῦσι, τοσοῦτω πλέον ὑπὲρ αὐτῶν παρακαλοῦντες καὶ δεόμενοι ἀποστήναί ποτε τῆς μανίας αὐτούς. Τοῦτο γὰρ ἀποδεκτὸν ἐνώπιον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, "Ὁς πάντα ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.

ς'. Μὴ διαλείπωμεν τοίνυν τὰς ὑπὲρ αὐτῶν ἐκτετηρίας ποιούμενοι. Μέγα γὰρ ὄπλον εὐχῆ, θησαυρὸς ἀνελλιπῆς, πλοῦτος μηδέποτε δαπανώμενος, λιμὴν ἀκύμαντος, γαλήνης ὑπόθεσις, καὶ μυρίων ἀγαθῶν ρίζα καὶ πηγὴ καὶ μήτηρ ἐστὶν ἡ εὐχῆ, καὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας δυνατωτέρα. Πολλάκις οὖν αὐτοῦ τοῦ τὸ διάδημα περιχειμένου πυρέττοντος, καὶ ἐπὶ τῆς κλίνης κειμένου καὶ φλεγόμενου, παρεστήκασιν ἰατροὶ, δορυφόροι, θεράποντες, στρατηγοὶ, καὶ οὔτε ἰατρῶν τέχνη, οὔτε παρουσία φίλων, οὐκ οἰκετῶν διακονία, οὐ φαρμάκων δαψίλεια, οὐ πολυ-

τέλεια παρασκευῆς, οὐ χρημάτων περιουσία, οὐκ ἄλλο οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων ἰσχύει παραμυθῆσθαι τὴν ἐπικειμένην ἀρρώστιαν· ἂν δὲ τις παρρησίαν ἔχων πρὸς τὸν Θεὸν εἰσέλθῃ, καὶ τοῦ σώματος ἄψῃται μόνον, καὶ καθαρὰν ὑπὲρ αὐτοῦ ποιῆσῃ τὴν εὐχὴν, ἅπασαν τὴν ἀρρώστιαν ἐφυγάδευσε· καὶ ὅπερ οὐκ ἴσχυεν ὁ πλοῦτος, καὶ τῶν διακονουμένων τὸ πλῆθος, καὶ ἡ τῆς ἐμπειρίας ἐπιστήμη, καὶ ὁ τῆς βασιλείας ὄγκος, τοῦτο ἴσχυεν ἐνὸς πένητος πολλάκις καὶ πτωχεύοντος εὐχῆ. Εὐχὴν δὲ λέγω, οὐ τὴν φιλήν ταύτην καὶ ῥαθυμίας γέμουσαν, ἀλλὰ τὴν μετ' ἐκτενείας γινομένην, μετὰ ὀδυνωμένης ψυχῆς, μετὰ συντεταμένης διανοίας*. Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀναβαίνουσα, καὶ καθάπερ τὰ ὕδατα, ἕως μὲν ἂν ἐπὶ ἰσοπέδου φέρηται [χωρίου], καὶ πολλῆς ἀπολαύῃ τῆς εὐρυχωρίας, οὐκ ἀνίσταται πρὸς ὕψος· ἐπειδὴν δὲ αὐτὰ χεῖρες ὀχετηγῶν κάτωθεν περισφίγγουσαι θλίψωσι στενοχωρούμενα, βέλους παντὸς ὀξύτερον πρὸς τὸ ὕψος ἐξακοντίζεται· οὕτω δὲ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια, ἕως μὲν ἂν ἀδείας ἀπολαύῃ πολλῆς, διαχεῖται καὶ διαρρεῖ· ἐπειδὴν δὲ πραγμάτων περίστασις κάτωθεν αὐτὴν στενοχωρήσῃ, ἀποθλιβομένη καλῶς, καθαρῶς καὶ εὐτόνους πρὸς τὸ ὕψος ἀναπέμπει τὰς εὐχάς. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι μάλιστα ἐκεῖνα ἐπακούεσθαι ἢ δύναιντ' ἂν αἱ μετὰ θλίψεως γινόμενα, ἄκουσον τί φησιν ὁ προφήτης· *Πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαί με ἐκέκραξα, καὶ εἰσηκούσέ μου. Διαθερμάνωμεν τοίνυν τὸ συνειδὸς, [489] θλίψωμεν τὴν ψυχὴν τῇ μνήμῃ τῶν ἀμαρτημάτων, θλίψωμεν, οὐχ ἵνα στενοχωρήσωμεν, ἀλλ' ἵνα ἀκουσθῆναι παρασκευάσωμεν, ἵνα νήφειν ποιήσωμεν καὶ ἐγρηγορέναι, καὶ αὐτῶν ἄπτεσθαι τῶν οὐρανῶν.* Οὐδὲν οὕτω φυγαδεύει ῥαθυμίαν καὶ ὀλιγωρίαν, ὡς ὀδύνη καὶ θλίψις πανταχόθεν συνάγουσα τὴν διάνοιαν, καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἐπιστρέφουσα. Ὁ θλιβόμενος οὕτω καὶ εὐχόμενος πολλὴν μετὰ τὴν εὐχὴν εἰς τὴν ψυχὴν τὴν ἑαυτοῦ τὴν ἡδονὴν εἰσοικίσαι δυνήσεται. Καὶ καθάπερ νεφῶν συνδρομὴ παρὰ μὲν τὴν ἀρχὴν ζοφερὸν ποιεῖ τὸν ἀέρα· ἐπειδὴν δὲ ἐπαλλήλους ἐπαφῆ τὰς νιφάδας, ἀποθεμένη τὸν ὑετὸν ἅπαντα, γαλήνην καὶ φαιδρὸν ἐργάζεται τὸν ἀέρα^ε, οὕτω δὲ καὶ ἀθυμία ἕως μὲν ἂν ἐνδον συστρέφηται, σκοτοῖ τὸν ἡμέτερον λογισμὸν· ἐπειδὴν δὲ διὰ τῶν τῆς εὐχῆς ῥημάτων καὶ τῶν μετ' ἐκείνων δακρύων κενωθῆ, καὶ εἰς τὸ ἔξω διαπνεύσῃ, πολλὴν ἐντίθησι τῇ ψυχῇ τὴν φαιδρότητα, τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Θεοῦ καθάπερ τινὸς ἀκτίνος εἰς τὴν διάνοιαν ἀφεθείσης τοῦ εὐχομένου. Ἄλλὰ τίς ὁ ψυχρὸς τῶν πολλῶν λόγος; Ἀπαρρησίαστος εἰμι, φησὶν, αἰσχύνης γέμω, οὐδὲ ἀνοῖξαι τὸ στόμα δύναμαι. Σατανικὴ αὕτη ἡ εὐλάβεια, ῥαθυμίας ταῦτα προκαλύμματα· ἀποκλείσαι γὰρ σοι τὰς θύρας τῆς πρὸς τὸν Θεὸν προσόδου βούλεται ὁ διάβολος. Ἀπαρρησίαστος εἶ; Μεγάλῃ παρρησίᾳ, μέγα τοῦτο αὐτὸ ὄφελος τὸ νομίζειν ἀπαρρησίαστον εἶναι, ὡσπερ οὖν αἰσχύνη καὶ κατάκρισις ἐσχάτη τὸ νομίζειν παρρησίαν ἔχειν. Κἂν γὰρ πολλὰ ἔχῃς κατορθώματα, καὶ μηδὲν ἑαυτῷ σύννοιδας πονηρὸν, νομίζῃς δὲ παρρησίαν ἔχειν, πάσης ἐξέπεσες τῆς εὐχῆς· κἂν μυρία φέρῃς ἀμαρτημάτων φορτία ἐπὶ τοῦ συνειδῶτος, καὶ μόνον τοῦτο πείσῃς σαυτὸν, ὅτι πάντων ἐσχάτος εἶ, πολλὴν ἔξεις πρὸς τὸν Θεὸν παρρη-

* Morel. et quidam mss. μετὰ συντετριμμένης διανοίας. Savil. cum plerisque mss. συντεταμένης, melius ut videtur.

^ε Alii ὑπακούεσθαι.

^ε Alii ἀφῆ. Mox alii γαληνιαῖον... ἐργάζεται τὸν τόπον.

σίαν· καίτοι τοῦτο οὔτε ταπεινοφροσύνη ἐστὶ, τὸ ὄντα ἀμαρτωλὸν νομίζειν εἶναι ἀμαρτωλόν. Ταπεινοφροσύνη γάρ ἐστιν, ὅταν τις, πολλὰ καὶ μεγάλα συνειδῶς ἑαυτῷ, μηδὲν μέγα περὶ ἑαυτοῦ φαντάζεται· ὅταν τις κατὰ Παῦλον ὢν, καὶ δυνάμενος λέγειν· Οὐδὲν ἑμαυτῷ σύνοίδα, λέγη πάλιν· Ἄλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαιώμαι· καὶ αὖθις· Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν ἀμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ. Τοῦτό ἐστι ταπεινοφροσύνη, τὸ ὑψηλὸν ὄντα ἀπὸ κατορθωμάτων, ταπεινοῦν ἑαυτὸν ἀπὸ διανοίας. Ἄλλ' ὅμως ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἄφατον αὐτοῦ φιλάνθρωπίαν οὐχὶ τοὺς ταπεινοφρονοῦντας μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς εὐγνωμόνως τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν λέγοντας προσίεται καὶ δέχεται, καὶ γίνεται ἴλεως καὶ εὐμενὴς τοῖς οὕτω διακειμένοις. Καὶ ἵνα μάθῃς, ὅσον ἐστὶν ἀγαθὸν μηδὲν μέγα περὶ ἑαυτοῦ φαντάζεσθαι, ἄρματα δύο ποιήσον τῷ λόγῳ, ζεύξον δικαιοσύνην καὶ ἀπόνοιαν, καὶ ἀμαρτίαν μετὰ ταπεινοφροσύνης, καὶ ὅψι τὸ ζεύγος τῆς ἀμαρτίας προλαμβάνον τὴν δικαιοσύνην, οὐ παρὰ τὴν οἰκείαν δύναμιν, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἰσχύϊν τῆς συζύγου ταπεινοφροσύνης, κάκεινο πάλιν ἐλαττούμενον, οὐ παρὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ παρὰ τὸ βῆρος καὶ τὸν ὄγκον τῆς ἀπονοίας. Ὡς περὶ γὰρ ἡ ταπεινοφροσύνη διὰ τὸ ὑπερβάλλον αὐτῆς ὕψος τῆς ἀμαρτίας νικᾷ τὴν βαρῦτητα, καὶ φθάνει πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀναβῆναι, οὕτω καὶ ἡ ἀπόνοια, διὰ τὸ πολὺ βῆρος αὐτῆς καὶ τὸν ὄγκον, ἰσχύει καὶ τῆς κουφοτάτης δικαιοσύνης περιγενέσθαι, καὶ καθελκύσαι κάτω βῆδῶς αὐτήν.

[490] ζ'. Καὶ ὅτι τοῦτο ἐκείνου τὸ ζεύγος ταχύτερον, ἀναμνήσθητι τοῦ Φαρισαίου καὶ τοῦ τελώνου. Ἐξευξεν ὁ Φαρισαῖος δικαιοσύνην καὶ ἀπόνοιαν, οὕτω λέγων· *Εὐχαριστῶ σοι, ὁ Θεὸς, ὅτι οὐκ εἰμι ὡς οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἄρπαγες, πλεονέκται, οὐδὲ ὡς οὗτος ὁ τελώνης.* Ὡ τῆς μανίας! οὐκ ἐκόρυσεν αὐτοῦ τὴν ἀπόνοιαν πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις ^a, ἀλλὰ καὶ τῷ τελώνῃ πλησίον ἐστῶτι μετὰ πολλῆς ἐπεπήδησε τῆς ἀνοίας. Τί οὖν ἐκεῖνος; Οὐ διεκρούσατο τὰ ὄνειδα, οὐκ ἤληψε ἐπὶ τῇ κατηγορίᾳ, ἀλλὰ κατεδέξατο τὸ εἰρημένον μετ' εὐγνωμοσύνης· καὶ γέγονε τὸ τοῦ ἐχθροῦ βέλος αὐτῷ φάρμακον καὶ ἱασις, καὶ τὸ ὄνειδος ἐγκώμιον, καὶ ἡ κατηγορία στέφανος. Τοσοῦτόν ἐστι ταπεινοφροσύνη καλὸν, τοσοῦτόν ἐστι κέρδος, μὴ δάκνεσθαι ταῖς παρ' ἐτέρων λαιδορίαις, μηδὲ ἐκθηριουῖσθαι πρὸς τὰς τῶν πλησίον ὕδρεις. Ἔστι γάρ τι καὶ ἀπ' αὐτῶν καρπώσασθαι μέγα καὶ γενναῖον ἀγαθόν, ὅπερ οὖν καὶ ἐπὶ τοῦ τελώνου γέγονε. Δεξάμενος γὰρ τὰ ὄνειδα, ἀπέθετο τὰ ἀμαρτήματα, καὶ εἰπὼν· *Ἰλάσθητί μοι τῷ ἀμαρτωλῷ, κατήλθε δεδικαιωμένος ὑπὲρ ἐκεῖνον, καὶ λόγοι περιεγένοντο ἔργων, καὶ ῥήματα πράξεις ἐνίκησαν.* Ὁ μὲν γὰρ δικαιο-

^a Sic Savil. et plurimi mss. Morel. vero αὐτοῦ τὴν μανίαν. Hic multum variat ed. Savil.: nam ad hæc verba, ὡς τῆς μανίας! subjungit, ὡς τῆς ὑπερόγκου ἀλαζονείας, ὡς τῆς ὑπερβαλλούσης μεγαλαυχίας. Infra vero post hæc verba, καὶ ἡ κατηγορία στέφανος, hæc inseruntur in Savil. uncinis inclusa: Ὁ Θεὸς, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι οὐκ εἰμι ὡς πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἢ ὡς οὗτος ὁ τελώνης· νηστεύω δις τοῦ σαββάτου· ἀποδεκατῶ ὅσα κτῶμαι. Τί λέγεις, ἄθλιε; ἐπὶ νηστεία μεγαλαυχεῖς; οὐκ αἰσθάνη τοιαύτην ὑπεροψίαν νοσῶν; τῆς σῆς ὑπερβαλλούσης ἀλαζονείας τὸν ὄγκον οὐχ ὄρας; διυλίζεις τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνεις; καὶ νομομαθῆ σεαυτὸν λέγων, τὸ γεγραμμένον ἀγνοεῖς; ἐγκωμιάζω σε ὁ πέλας, καὶ μὴ τὸ σὸν στόμα· ἀλλότριος, καὶ μὴ τὰ χεῖλη τὰ σά. Ὁ δὲ τελώνης μακρόθεν ἐστῶς, οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπάραι εἰς τὸν οὐρανόν, ἀλλ' ἐτυπτε τὸ στῆθος αὐτοῦ λέγων· ὁ Θεὸς ἰλάσθητί μοι τῷ ἀμαρτωλῷ. Ἦκουσεν ὁ φιλόφρωνος τῶν ταπεινῶν ῥημάτων, καὶ εὐθέως τὸν στέφανον ἐχαρῆσατο. Λέγω δὲ ὑμῖν, κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον οὗτοῦ. Hæc porro cum absint ab ed. Morel. et a mss. omnibus codd. quos magno numero vidimus, in textu rependa non duximus.

σύνην προσβάλλετο, καὶ νηστείαν καὶ δεκάτας· οὗτος δὲ ῥήματα εἶπε ψιλὰ, καὶ πάντα ἀπέθετο τὰ ἀμαρτήματα. Οὐ γὰρ τῶν ῥημάτων ἤκουσεν ὁ Θεὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν διάνοιαν, μεθ' ἧς ταῦτα προσβάλετο, εἶδε, καὶ ταπεινωμένην εὐρίων καὶ συντετριμμένην, ἠλέησε καὶ ἐφιλάθρωπέυσάτο. Ταῦτα δὲ λέγω οὐχ ἵνα ἀμαρτάνωμεν, ἀλλ' ἵνα ταπεινοφρονῶμεν. Εἰ γὰρ τελώνης ἄνθρωπος, τὸ ἔσχατον τῆς κακίας εἶδος, οὐχὶ ταπεινοφρονήσας, ἀλλ' εὐγνωμονήσας μόνον, καὶ τὰ ἀμαρτήματα εἰπὼν, καὶ ὅπερ ἦν ὁμολογήσας, τοσαύτην εὐνοίαν ἐπεσπάσατο παρὰ τοῦ Θεοῦ, πόσην ^b οἱ μεγάλα μὲν κατορθωκότες ἀγαθὰ, μηδὲν δὲ μέγα περὶ ἑαυτῶν νομίζοντες, ἐπισπάσσονται τὴν βοήθειαν; Διὰ τοῦτο παρακαλῶ καὶ δέομαι καὶ ἀντιβολῶ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Θεῷ συνεχῶς. Οὐδὲ γὰρ εἰς θεάτρῳν σε ἄγω τῶν συνδούλων τῶν σῶν, οὐδὲ ἐκκαλύψαι τοῖς ἀνθρώποις ἀναγκάζω τὰ ἀμαρτήματα· τὸ συνειδῶς ἀνάπτυσον ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτῷ δεῖξον τὰ τραύματα, καὶ παρ' αὐτοῦ τὰ φάρμακα αἴτησαι· δεῖξον τῷ μὴ ὄνειδίζοντι, ἀλλὰ θεραπεύοντι· κἄν γὰρ σὺ σιγήσης, οἶδεν ἐκεῖνος ἅπαντα. Εἶπε τοίνυν, ἵνα κερδάνης· εἶπε, ἵνα ἐνταῦθα ἀποθέμενος πάντα τὰ ἀμαρτήματα, ἀπέλθῃς ἐκεῖ καθαρὸς καὶ ἔξω τῶν πλημμελημάτων, καὶ τῆς ἀφορήτου δημοσιεύσεως ἐκείνης ἀπαλλαγῆς. Οἱ τρεῖς παῖδες ἐν καμίνῳ διῆγον, καὶ τὴν ψυχὴν ἐπέδωκαν ὑπὲρ τῆς εἰς τὸν Δεσπότην ὁμολογίας· ἀλλ' ὅμως μετὰ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα κατορθώματα λέγουσιν· *Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἀνοῖξαι τὸ στόμα· αἰσχύνῃ καὶ ὄνειδος ἐγενήθημεν τοῖς δούλοις σου καὶ τοῖς σεβομένοις σε.* Τί οὖν ἀνοίγετε στόμα; Ἴνα αὐτὸ τοῦτο εἴπωμεν, φησὶν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἀνοῖξαι τὸ στόμα, καὶ αὐτῷ τούτῳ τὸν Δεσπότην [491] ἐπισπατώμεθα. Εὐχῆς δύναμις δύναμιν πυρὸς ἔσθεσε, λεόντων θυμὸν ἐχαλίνωσε, πολέμους ἔλυσε, μάχας ἔπαυσε, χερσὶν ἀνεῖλε, δαίμονας ἔλασεν, οὐρανοῦ πύλας ἠνέψξε, δεσμὰ θανάτου διεκόψεν, ἀρδωστίαν ἐφυγάδευσε, ἐπηρείας ἀπεκρούσατο, πόλεις σειομένας ἔστησε, καὶ τὰς ἀνωθεν φερομένας πληγὰς, καὶ τὰς παρὰ ἀνθρώπων ἐπιβουλάς, καὶ πάντα ἀπλῶς ἀνεῖλεν εὐχῇ τὰ δεινὰ. Εὐχὴν δὲ λέγω πάλιν, οὐ τὴν ἀπλῶς ἐπὶ τοῦ στόματος κειμένην, ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ βάθους τῆς διανοίας ἀνιούσαν. Καθάπερ γὰρ τῶν δένδρων ὅσα περ ἂν πρὸς τὸ βάθος παραπέμψῃ τὰς ῥίζας, κἄν μυρίας ἀνέμων δέξηται προσβολὰς, οὐ διακλάται, οὐδὲ ἀνασπᾶται, τῶν ῥιζῶν μετὰ ἀκριθείας τῷ βάθει τῆς γῆς περισφιγγομένων· οὕτω δὴ καὶ εὐχαὶ αἱ κάτωθεν ἐκ τοῦ βάθους τῆς διανοίας ἀναπεμπόμεναι, ἐρρίζωμέναι μετὰ ἀσφαλείας πρὸς ὕψος ἀνατείνονται, καὶ οὐδεμιᾷ λογισμοῦ προσβολῇ παρατρέπονται. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ προφήτης φησὶν, *Ἐκ βαθέων ἐκέκραξά σοι, Κύριε.* Ταῦτα λέγω οὐχ ἵνα ἐπαινῆτε μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων ἐπιδείκνυσθε. Εἰ γὰρ τὸ πρὸς ἀνθρώπους ἐξαιρεῖν τὰς οἰκείας συμφορὰς, καὶ τὰ κατειληφῶτα ἐκτραγωδεῖσθαι κακὰ, φέρει τινὰ τοῖς ὀδυνημένοις παραμυθίαν, ὥσπερ τινὸς διαπνοῆς διὰ τοῦ λόγου γινομένης, πολλῷ μᾶλλον, ἂν πρὸς τὸν Δεσπότην ἀνακοινώσῃ τὸν σὸν τὰ τῆς οἰκείας ψυχῆς παθήματα, λήψῃ τινὰ ψυχαγωγίαν καὶ παραμυθίαν πολλήν. Ἄνθρωπος μὲν γὰρ καὶ βαρύνεται πολλάκις τὸν πρὸς αὐτὸν ἀποδουρόμενον καὶ θρηνοῦντα, καὶ διακρούεται καὶ ἀπωθεῖται· ὁ δὲ Θεὸς οὐχ οὕτως, ἀλλὰ καὶ προσίεται καὶ ἐπισπάται, κἄν διημερεύσης ἀνακοινούμενος αὐτῷ τὰς σὰς συμφορὰς, τότε σε μᾶλλον φιλεῖ, καὶ ἐπινεύει σου ταῖς ἰκετηρίαις. Τοῦτο γοῦν

^b Alii ὄσην.

^c Sic Sav., duo mss. ἀπολογίας. Mor. et Monf. εὐνοίας. Ep.

sis peccator, te peccatorem existimare. Humilitas quippe est, cum quis, multorum magnorumque meritorum sibi conscius, nihil magni de seipso existimat: cum quis Paulo similis dicere potest, *Nihil mihi conscius sum*; et tamen addit, *Sed non in hoc justificatus sum* (1. Cor. 4. 4): ac rursus, *Christus Jesus venit peccatores salvare, quorum primus sum ego* (1. Tim. 1. 15). Hoc est humilitas, cum quis excelsus operibus sese mente humiliat. Attamen Deus propter ineffabilem clementiam suam, non eos modo qui humiliter sentiunt, sed etiam eos, qui hono animo sua confitentur peccata, admittit, recipit, sicque affectis propitius est. Ut autem discas quantum bonum sit non altum sapere, duos finge currus, junge justitiam cum arrogantia, et peccatum cum humilitate, videbisque peccati currum justitiæ currum præcedere, non propria vi, sed conjunctæ humilitatis virtute: alium item currum superari videbis non justitiæ infirmitate, sed onere moleque arrogantiae. Quemadmodum enim humilitas præcellentiâ sua peccatorum gravitatem vincit, et ad cælum usque pertingit; sic et arrogantia mole et gravitate sua potest justitiæ levitatem vincere, illamque facile deorsum trahere.

7. Ut autem videas hanc bigam illa velociorem esse, recordare Pharisæi ac publicani. Junxit Pharisæus justitiam et arrogantiam, sic loquens: *Gratias tibi ago, quia non sum sicut cæteri hominum, raptores, injusti, neque sicut hic publicanus* (Luc. 18. 11). O insaniam! Universa hominum natura ejus arrogantiam explere non potuit, sed publicano proxime posito insipienter admodum insultavit. Quid igitur ille? Probra non repulit, non ægre tulit criminationem, sed quod dicebatur bono exceptit animo: inimicique telum ipsi versus est in medicamentum et curationem, probrum in laudem, criminationis in coronam. Tantum est humilitas bonum, tantum lucrum non morderi probris illatis, nec efferari contumeliis. Ex iis quippe magnum fructum ingensque bonum comparare possumus, quod et publicano contigit. Probra enim excipiens, peccata deposuit, cumque dixisset, *Propitius esto mihi peccatori* (Ibid. v. 13), descendit justificatus præ illo, et dictis facta superata sunt, verbis gesta. Alter quippe justitiam prætendebat, jejunia, decimas; hic verba simplicia proferebat, et omnia peccata deposuit. Non enim verba solum Deus audivit, sed mentem, qua hæc proferrentur vidit, illamque humiliatam et cen-

tritam miseratus est, ac benigne excepit. Hæc porro dico, non ut peccemus, sed ut humiliter sentiamus. Nam si publicanus homo, quod est extremum nequitiae genus, non humili tantum, sed probò animo peccata sua confessus, et id quod erat testificatus, tantam sibi Dei benevolentiam conciliavit, quantam ii, qui cum præclara gesserint, non altum tamen sapiunt, sibi opem attrahunt. Quamobrem etiam atque etiam horro, rogo et oro, ut frequenter Deo confiteamini. Non te in theatrum conservorum tuorum ducò, neque hominibus peccata revelare cogo; conscientiam tuam expande coram Deo, ostende ipsi vulnera, et ab eo medicamenta postula: ostende non exprobranti, sed curanti: licet enim taceas, ipse novit omnia. Dic igitur, ut id lucro tibi sit: dic, ut illis hic depositis, illo abeas purus et a delictis vacuus, et ab intolerandæ promulgatione illa libereris. Tres pueri illi in camine degebant, animamque suam pro Domino dederant. attamen post tot tantaque virtutis officia dicunt: *Non possumus aperire os: confusio et opprobrium facti sumus servis tuis, et colentibus te* (Dan. 3. 33). Cur itaque os aperitis? ut hoc ipsum dicamus, inquirunt, non licere nobis os aperire, et eo ipso Dominum leniamus. Orationis vis vim ignis extinxit, leonum furorem refrænavit, bella composuit, pugnas sedavit, tempestates sustulit, dæmones fugavit, cæli portas aperuit, vincula mortis abruptit, morbos ejecit, damna repulit, urbes concussas firmavit, inflictas cælitus plagas, hominum insidias, omnia denique mala sustulit oratio. Orationem porro dico, non eam quæ ore tenus effertur, sed eam quæ ex intimo mentis ascendit. Quemadmodum enim arbores illæ, quæ radicem altius miserint, etsi innumeros ventorum impulsus excipiant, non franguntur, nec evelluntur, radicibus in imo terræ firmiter hærentibus; sic orationes ex intimo mentis emissæ, hac innixæ radice, secure in sublime tolluntur, nulloque cogitationum impetu subvertuntur: ideo propheta dicebat: *De profundis clamavi ad te, Domine* (Psal. 129. 1). Hæc dico non ut laudetis tantum, sed ut factis etiam exhibeatis. Nam si hominibus calamitates proprias narrare, iisque mala sua describere, id quamdam affert mœrentibus consolationem, ac si illa per loquelam exsufflentur, multo magis si animi tui miseras Domino tuo communicaveris, quamdam recreationem consolationemque multam accipies. Homo enim sæpe gravatur, querentis lugentisque fastidio, eumque rejicit abigitque: at Deus non item, sed admittit ac pertrahit: si calamitates tuas ipsi communicare diu pergas, tunc te magis diligit, tuisque precibus annuit. Hoc ipsum indicans Christus dicebat: *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos* (Matth. 11. 28). Vocat igitur, ne inobsequentes simus; attrahit, ne resiliamus; etsi peccatis innumeris obnoxii simus, tunc magis accurramus: hujusmodi enim homines vocat ille: *Non veni, inquit, vocare justos, sed peccatores ad penitentiam* (Id. 9. 13). Oneratos hic vocat eos, qui laborant, qui peccatorum gravitate affliguntur; vocatur enim Deus consolationis, et Deus misericor-

Post verba, *criminationis in coronam*, hæc inseruntur in Savil. uncinis inclosa: [*Deus, gratias tibi ago, quia non sum sicut multi hominum, vel sicut hic publicanus. Jejuno bis in sabbato. Decimas do omnium quæ possideo. Quid dicis, miser? In jejunio superbis? non talis arrogantiae morbi tibi conscius es? Hyperbolicæ jactantiæ tuæ immoderantiam non vides? Excolas culicem, camelum autem glutis! Et legisperitum teipsum dicens, quod scriptum est ignoras: Laudet te alienus, et non os tuum; extraneus, et non labia tua. Publicanus autem a longe stans, nolebat nec oculos ad cælum levare; sed percutiebat pectus suum dicens: Deus, propitius esto mihi peccatori. Audivit qui misericors est humilia verba, et statim coronam donavit. Dico autem vobis, descendit hic justificatus in domum suam.]*

diarum (2. Cor. 1. 3) : quoniam hoc ejus officium est perpetuum, ut dolentes et afflictos consoletur et hortetur, etiamsi innumeris sint peccatis onusti. Tantum nos ipsi dedamus, tantum accurramus ad eum, nec desistamus, atque experimento dictorum veritatem ediscemus, nullaque res nos dolore afficere poterit, si assidua et accurata oratione utamur. Quidquid enim accidat, per illam facile depellere poterimus. Ecquid mirum si humanas ærumnas oratio solvere possit, quando peccatorum naturam ita facile exstinguit et

delet? Ut igitur præsentem vitam cum facilitate transigamus, et peccata, quæ contraximus, deponamus, cumque fiducia stemus ante tribunal Christi, hoc nobis perpetuo medicamentum paremus lacrymis, studio, assiduitate, patientia illud condientes; ita enim et perenni fruemur valetudine, et futura consequemur bona, quæ nos omnes adipisci contingat, gratia et humanitate Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri gloria simulque sancto Spiritui, nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

IN TRES SEQUENTES HOMILIAS

Hic vetustiorum ordinem manuscriptorum sequimur, quem secutus item est v. cl. Fronto Ducaeus. Non pauci quippe codices, post quinque contra Anomæos homilias, sextam adjungunt *De S. Philogonio*, septimam *De consubstantiali*, octavam *De petitione filiorum Zebedæi*: quarum duæ quidem postremæ non tempore tantum, sed etiam argumento cum quinque prioribus conveniunt; sexta vero, etsi post quintam, nulla interposita alia, habita fuerit, argumento peregrinam prorsus videretur, nisi initio diceret Chrysostomus, se a solita destinataque contra Anomæos concertatione S. Philogonii die festo interpellari. Ideo mos obtinuit ut in vetustis codicibus eundem ordinem teneret,

quem interturbare, Frontonis Ducaei exemplum secuti, noluimus.

Hæc porro in *S. Philogonium* homilia habita est anno 386, vicesima Decembris, quinque diebus ante Natalem Christi, ut dicitur num. 4. Nam illo tempore jam Natalis Christi dies, quemadmodum hodieque in Occidente, 25 Decembris Antiochiæ celebrabatur, idque a paucis annis, ut in *Monito* ad homiliam in eundem Natalem enarrabitur: quæ quidem homilia inter panegyricos sermones infra locatur. Sancti vero Philogonii panegyricum non absolvit Chrysostomus; sed maxima præconii parte Flaviano episcopo, eadem die concionaturo, relicta, in orationis medio cursum intercipit, ut

IN BEATUM PHILOGONIUM, QUI FUIT EX PATRONO CAUSARUM FACTUS EPISCOPUS, ET QUOD NIHIL ÆQUE REDDIT NOS DEO PROBATOS, ATQUE SI STUDIOSI SIMUS EARUM RERUM, QUÆ PUBLICÆ CONDUCUNT UTILITATI ET QUOD NEGLIGENTER ADEUNTES DIVINA MYSTERIA GRAVISSIME PUNIUNTUR, ETIAM SI SEMEL TANTUM IN ANNO SCELUS HOC COMMISERINT. DICTA EST AUTEM QUINQUE DIEBUS ANTE NATALEM CHRISTI¹.

HOMILIA VI.

1. Ego quidem et hodie destinaram adversus hæreticos luctaturus vestes exuere, quodque restabat debiti vobis persolvere: verum beati Philogonii dies, cujus festum celebramus, ad ipsius benefactorum enarratio-

¹ Collata cum Codicibus Regiis 1958, 1959, 2343 et Colbert. 974. Unus præmittit, ante festum nativitatæ Christi. Habita autem est vigesima Decembris.

nem linguam nostram evocavit. Et omnino parendum est; etenim si qui patri matrive maledicit, morte moritur, liquet eum, qui benedixerit illis, vitæ præmia recepturum (*Exod. 21. 16. Levit. 20. 9*): et si iis qui natura parentes sunt tantam debemus præstare benevolentiam, multo magis id præstandum iis, qui spiritu sunt parentes, potissimum vero cum defunctos nostra laudatio nihilo reddat gloriosiores, nos vero congre-

αὐτὸ ἐνδεικνύμενος ὁ Χριστὸς ἔλεγε, Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. Καλεῖ οὖν, μὴ παρακούσωμεν· ἐπισπᾶται, μὴ ἀποπηδήσωμεν· κἂν μυρία ἀμαρτήματα ἔχωμεν, τότε μειζόνως προστρέχωμεν· καὶ γὰρ τοὺς τοιούτους καλεῖ. Οὐ γὰρ ἦλθον, φησὶ, καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἀμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. Καὶ ἐνταῦθα τοὺς πεφορτισμένους, τοὺς πεπονηκότας, τοὺς ἐκ βάρους τῶν ἀμαρτημάτων κεκοπιωμένους λέγει. Θεὸς γὰρ παρακλήσεως λέγεται, καὶ Θεὸς οἰκτιρῶν· ἐπειδὴ τοῦτο ἔργον αὐτῷ διηνεκὲς, τοὺς ὀδυνωμένους καὶ τοὺς θλιβομένους παραμυθεῖσθαι καὶ παρακαλεῖν, κἂν μυρία ἀμαρτήματα ἔχωσι. Μόνον ἐπιδῶμεν ἑαυτοὺς, μόνον προσδράμωμεν αὐτῷ, καὶ μὴ ἀποστῶμεν, καὶ διὰ τῆς πείρας αὐτῆς εἰσόμεθα τῶν εἰρημένων τὴν ἀλήθειαν, καὶ οὐδὲν ἡμᾶς τῶν ὄντων λυπῆσαι δυνήσεται, ἐὰν ἔχω-

μεν ἐκτενῆ εὐχὴν καὶ διηκριθωμένην· ὅπερ γὰρ ἂν ἐπέλθῃ, ῥαδίως διὰ ταύτης ἀποκρισόμεθα. Καὶ τί θαυμαστὸν, εἰ περιστάσεις ἀνθρωπίνας λύειν οἶδεν εὐχῆς δύναμις, ὅπου γε καὶ ἀμαρτημάτων φύσιν σβέννυσι καὶ ἀφανίζει ῥαδίως; Ἴν' οὖν καὶ μετ' εὐκολίας τὴν παρόντα διανύσωμεν βίον, καὶ ὅσα προσετριψάμεθα ἀμαρτήματα, ταῦτα ἀποθώμεθα, καὶ μετὰ παρρησίας στῶμεν ἐπὶ τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, τοῦτο διηνεκῶς κατασκευάζωμεν ἑαυτοῖς τὸ φάρμακον, ἀπὸ δακρύων καὶ σπουδῆς καὶ προσεδρίας καὶ καρτερίας συντιθέντες αὐτό· οὕτω γὰρ καὶ διηνεχοῦς ἀπολαυσόμεθα τῆς ὑγείας, καὶ τῶν μελλόντων ἐπιτευξόμεθα ἀγαθῶν· ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ δόξα, ἀμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

MONITUM.

populum ad Natalem Christi rite celebrandum hortetur, ac postquam peccatoribus pœnitentiæ respicientiæque modum præscripsit, orationem claudit. Hujus porro Philogonii, qui ex causidico episcopus Antiochenus fuit circa annum Christi 320, in exortu Arianismi, mentionem facit Athanasius in *Epistola ad episcopos Ægypti et Libyæ*, p. 278, ubi illum inter orthodoxos virosque apostolicos enumerat, qui pro fide catholica scripserunt. Fuit vicesimus primus Antiochenus episcopus, qui decessorem habuit Vitalem, successorem autem Paulinum, quem excepit Eustathius. De illo plura vide in notis posterioribus. Erasmi interpretationem multis in locis emendatam e regione Græci textus edimus.

Sequentem *De consubstantiali* homiliam contra Anomœos habuit, ut indicat ipse num. 2, paucis diebus postquam de eodem argumento concionatus erat, ineunte videlicet anno 387, et quantum conjectare licet, quinta Januarii die, qua circenses ludii celebrabantur. Ea porro anno 387 incidit in Dominicam.

Die sequenti, ut confutaret Anomœos, qui ex petitione filiorum Zebedæi et ex responsione Christi, *Sedere autem ad dexteram vel sinistram meam, non est meum dare vobis*, oppugnandi ansam arripiebant, eam habuit homiliam, quæ memoratis de causis octava inscribitur. Utramque vero Latinam fecit Fronto Ducæus, ut nos paucissimis mutatis edimus.

Εἰς τὸν μακάριον Φιλογόγιον γενόμενον ἀπὸ δικολόγου ἐπισκοποῦ, καὶ δεῖ τοῦ προγοεῖν τῶν κοινῇ συμφερόντων οὐδὲν ἴσον εἰς εὐδοκίμησιν παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ δεῖ τὸ ῥαθύμως προσίεναι τοῖς θεοῖς μυστηρίοις κόλασιν ἀφόρητον ἔχει, κἂν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ τοῦτο τολμήσωμεν. Ἐλέχθη δὲ πρὸ πέπετε ἡμερῶν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως.

Λόγος ἕκτος.

α'. Ἐγὼ μὲν καὶ τήμερον παρεσκευαζόμεν πρὸς τὰ τῶν αἰρετικῶν παλαίσματα ἀποδύσασθαι, καὶ τὸ λειπόμενον ὑμῖν ἀποδοῦναι τοῦ χρέους· ἀλλ', ἡ τοῦ μακαρίου Φιλογονίου ἡμέρα, οὗ τὴν ἑορτὴν ἀγομεν νῦν, πρὸς τὴν τῶν ἐκείνου κατορθωμάτων διήγησιν τὴν γλῶτταν [493] ἡμῶν ἐκάλεσε. Καὶ δεῖ πείθεσθαι πάντως. Εἰ γὰρ ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θα-

νάτῳ τελευτᾷ, εὐδηλον ὅτι ὁ εὐλογῶν ζωῆς ἀπολαύσεται πάντως, καὶ εἰ τοὺς φυσικοὺς γονεῖς τοσαύτης παρ' ἡμῶν ἀπολαύειν εὐνοίας χρῆ, πολλῷ μᾶλλον τοὺς πνευματικοὺς, καὶ μάλιστα ὅταν τοὺς μὲν κατοικομένους ὁ ἑκατὸς μηδὲν ποιῆ λαμπροτέρους, τοὺς δὲ συνιόντας ἡμᾶς καὶ τοὺς λέγοντας καὶ τοὺς ἀκούοντας βελτίους ἐργάζεται. Ὁ μὲν γὰρ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβάς, οὐδὲν ἂν δέοιτο τῆς ἀνθρωπίνης